

Norges Banks skriftserie Occasional papers

Utvikling fra uformell kreditt til kreditt gitt av finansinstitusjoner

Kredittmarkedet i Christiania fra 1818 til 1860

Karl Joachim Brende

Oslo 2025

Norges Banks skriftserie nr. 59

Hva vet vi om utviklingen i uformell kreditt i Norge?

Kreditt skulle i prinsippet være forholdsvis enkelt å måle med utgangspunkt i regnskap og oversikter over finansielle balanser. I virkeligheten er det mer komplisert. Kreditt fra finansinstitusjoner er lettere å måle enn kreditt fra selskaper i bransjer som ikke regnes som finansinstitusjoner. I moderne språk kaller vi de siste for skygge-banker eller ikke-finansielle institusjoner. Går vi tilbake i historien finner vi eksempler på kreditt fra forretningsdrivende i de største byene som spesialiserte seg på handelskreditter. Disse ble omtalt som kjøpmannsbanker. Familiene var ofte toneangivende i byens økonomi og politikk. Det var også et betydelig omfang av kredittforhold mellom private gitt mot pant i fast eiendom. En viktig kilde er tinglysingsprotokollene i panteregisteret.

Bignon og Flandreau (2022) peker på tre metodologiske vanskeligheter med å konstruere lange historiske tidsserier for kredittaggregater. For det første kan de bygge på ufullstendig informasjon, kanskje bare fra tilgjengelige offentlige og private kilder. For det andre kan man fort utelate kreditt fra andre kilder enn banker. Disse kan ha spilt en større rolle i tidligere perioder enn i dagens banksentrerte kredittmarkeder. Vi kan se på dette som et gatelysproblem, vi blir henvist til informasjon som kan inneholde store mangler siden vi bare leter der det er lys. Enten ved at kildene er ufullstendige eller at de bare fanger opp en del av den samlede kreditten. Følgelig må man, ideelt sett, vurdere alle former for kreditt opp gjennom historien, både fra finansinstitusjoner og mellom private. For det tredje kan en ikke se bort fra et visst omfang av umålt kreditt, som av en eller annen grunn har gått under radaren til regulatorer og tilsynsmyndigheter. Dette kan være kreditt gitt av «nesten-banker» i det grå kredittmarkedet. Disse institusjonene blir ofte omtalt som «skyggebanker».

Bignon og Flandreau (2022) har pekt på at man trenger «statistikere» som ideelt sett har gode kunnskaper både om historie og statistikk. Norges Bank har forsøkt å arbeide systematisk siden tidlig på 2000-tallet med å dokumentere både historiske data og de primære og sekundære kildene som disse bygger på. Tallene er samlet i Norges Banks database for Historisk Monetær og Finansiell Statistikk (HMFS).

Hvidstens studie (2016, 2022) av registrerte pantelån for utvalgte år i perioden 1823–65 (hvorav 1157 fra Christiania for årene frem til 1845), viste at tildelingen av kreditt fra andre sektorer enn banker fortsatt var betydelig frem til midten av 1800-tallet.

I en masteroppgave fra Universitetet i Oslo i 2024 har Karl Joachim Brende presentert et mer omfattende materiale som beskriver utviklingen i pantelånsmarkedet i Christiania frem til 1860. Oppgaven har tittelen *Kredittmarkedet i Christiania fra 1818 til 1860: Utvikling fra uformell kreditt til kreditt gitt av finansinstitusjoner*.

Brende finner at den uformelle kredittgivningen fortsatt hadde en like dominerende rolle i 1860-tallets pantelånsmarked, med 82 prosent av markedsverdien av nye tinglyste pantelån, som den hadde i 1818 (81 prosent). Den ikke-institusjonelle sektor beholdt sin andel av utlånene til tross for at det var en kraftig vekst i pantelånsmarkedet.

Datamaterialet som er samlet inn i forbindelse med Brendes oppgave dekker 2380 pantelån hentet fra tinglysningsprotokoller i Christiania. Datagrunnlaget er et viktig supplement til pilotprosjektet Norges Bank organiserte som del av sitt jubileumsprosjekt. Brende minner oss om at noe av den uformelle sektors styrke var dens nettverk, tradisjoner og historie. Vi er takknemlige for at vi kan publisere denne masteroppgaven som skriftserie fra Norges Bank. I denne gjengivelsen er det gjort noen få rettelser av navn som har vært stavet feil.

Det er et imponerende arkivarbeid som ligger bak disse undersøkelsene. Registreringene av pantelån er basert på håndskrevne pantebøker som er digitalisert fra mikrofilm. Det er gjort et omfattende arbeid med å kryssjekke og verifisere opplysninger i de tilfellene håndskriften har vært vanskelig å tyde, for eksempel hvis pantebøkene inneholdt gotisk håndskrift.

Studien er avgrenset til registrerte pantelån, og omfatter ikke handelskreditter basert på norske eller internasjonale veksler, eller vekselobligasjoner, dvs. lån med to til tre års løpetid basert på pantesikkerhet fra garantister, som også hadde stor utbredelse i denne perioden. Det er derfor fortsatt rom for undersøkelser av omfanget av uformell kreditt.

Referanser:

Bignon, Vincent and Marc Flandreau (2022), "Historical data on credit", Chapter 3 in BIS Papers No 127, *Historical monetary and financial statistics for policymakers: towards a unified framework*, edited by Vincent Bignon, Claudio Borio, Øyvind Eitrheim, Marc Flandreau, Clemens Jobst, Jan F Qvigstad and Ryland Thomas, BIS: Monetary and Economic Department.

Hvidsten, Vetle (2016), Et blikk på det norske kredittmarkedet i perioden 1823-1865: Tinglyste pantelån i Christiania, Trondhjem, Strinda og Selbu og nedre Romerike i utvalgte år, Norges Bank Staff Memo 2/2016.

Hvidsten, Vetle (2022), "A glimpse into mortgage lending in Norway for selected years, 1823-1865", chapter 5 in *Historical Monetary and Financial Statistics for Norway*, edited by Øyvind Eitrheim, Jan Tore Klovland and Jan Fredrik Qvigstad, Norges Banks Occasional Papers No. 57.

Øyvind Eitrheim
Pengepolitisk avdeling
Norges Bank

Forord

Stor takk til veileder, professor Einar Lie, for alle gode råd og innspill underveis i oppgaveskrivingen. Har også satt stor pris på det inspirerende miljøet blant masterstudenter ved instituttet og gode diskusjoner og råd på ulike stadier i prosessen. Takk til Tora, som har gitt oppmuntring og glede, under krevende registrering av flere tusen pantelån fra 1800-tallet.

Oslo, 14. november, 2024.

Karl Joachim Brende

Sammendrag

Det er foretatt lite forskning på omfanget av ikke-institusjonell kreditt på 1800-tallet i Norge. Bakgrunnen for denne oppgaven er et ønske om å fylle en bit av det kunnskapshullet som eksisterer rundt den «glemte» uformelle kreditten. Funnene som er gjort, gjennom å studere alle pantelån gitt i Christiania i utvalgte år, fra 1818 til 1860, viser at den ikke-institusjonelle sektor utgjorde en større andel av pantelånsmarkedet enn tidligere antatt. Den uformelle kredittgivningen hadde fortsatt en like dominerende rolle i 1860-tallets pantelånsmarked, med 82 prosent av markedsverdien av nye tinglyste pantelån, som den hadde i 1818 (81 prosent). Den uformelle sektor beholdt sin andel av utlånene til tross for at det var en kraftig vekst i pantelånsmarkedet. Fra rundt 200 000 spesidaler i utlån i 1818, til over en million spesidaler i 1860. Den ikke-institusjonelle kreditten gitt av privatpersoner, bankierer, handelsmenn og kjøpmenn utgjorde en viktig del av kredittmarkedet i Christiania. Noe av den uformelle sektors styrke var dens nettverk, tradisjoner og historie.

Innholdsfortegnelse

Forord	iv
Sammendrag.....	iv
Kapittel 1: Innledning.....	1
Kunnskapsstatus, historiografi og problemstilling	3
Kilder, datagrunnlag og metode	6
Struktur	14
Kapittel 2: Kredittmarkedet på 1800-tallet – virkemåte og kunnskapsstatus.....	15
Europeisk historiografi – utviklingen av kapitalmarkeder	15
Utvikling fra privat uformell kreditt til et organisert bankvesen i Norden.....	20
Norsk historiografi – uformell kreditt	21
Så hva er en bankier og hva er forskjellen fra en privat bank?	25
Diskontering	26
Veksler og kortsiktig kreditt.....	27
Sparebanker	28
Forretningsbanker.....	29
Non-bank Financial Companies and Institutions	29
Kilder til kreditt og kapitalbehov i Norge på 1800-tallet	30
Kapittel 3: Pantelånsmarked i Christiania 1818-1860.....	34
3.1 Christiania 1818.....	35
3.2 Christiania 1830.....	38
3.3 Christiania 1840.....	41
3.4 Christiania 1841	44
3.5 Christiania 1850.....	48
3.6 Christiania 1855.....	57
3.7 Christiania 1860.....	65
Kapittel 4: Bankierer, formelle kredittinstitusjoner og strukturelle endringer.....	75
Pantelånsmarkedets størrelse, betydning og karakter	81
Uformell kreditt holder stand	88
De rike bankierenes nettverk og familier	92
Pantelån – fra eiendom til industri	97
Fra småby til storby	99
Kapittel 5: Konklusjon	101
Kilder og litteratur	106
Forkortelser.....	106
Kildeoversikt.....	106
Litteratur og trykte kilder.....	107

<i>Oppslagsverk</i>	116
<i>Vedlegg</i>	117
<i>Vedlegg 1: 35 kjente långivere i pantelånsmarkedet i Christiania (1818-1860)</i>	117
<i>Vedlegg 2: Likningstallene 1841-1870</i>	118
<i>Vedlegg 3: Nye bank og kredittinstitusjoners stiftelsesår (1700-1860)</i>	124
<i>Vedlegg 4: Personsektorens markedsandel av pantelånsmarkedet i Christiania 1818-1860 (i prosent)</i>	124
<i>Vedlegg 5: Markedsandel til uformell og formell sektor av pantelånsmarkedet i Christiania 1818-1860 (i prosent)</i>	125
<i>Vedlegg 6: Utviklingen av pantelånsmarkedet i Christiania 1818-1860</i>	127

Tabeller:

<i>Tabell 1: Christiania 1818</i>	35
<i>Tabell 2: Christiania 1830</i>	38
<i>Tabell 3: Christiania 1840</i>	41
<i>Tabell 4: Christiania 1841</i>	44
<i>Tabell 5: Christiania 1850</i>	48
<i>Tabell 6: Christiania 1855</i>	57
<i>Tabell 7: Christiania 1860</i>	65
<i>Tabell 8: Femtiaars-Beretning om Christiania Kommune aarene 1837-1886</i>	82
<i>Tabell 9: Estimat for verdien av den uformelle sektors pantelån i 1860</i>	83
<i>Tabell 10: Veksten til Christiania Sparebank, Christiania Bank og Kreditkasse og Den norske Creditkasses utlån 1855 til 1860</i>	85
<i>Tabell 11: Estimat for verdien av det totale panteutlånet til uformell sektor mellom 1855 og 1860</i>	86
<i>Tabell 12: Institusjonene i Christianias utlån i veksler og vekselobligasjoner i 1860</i>	86
<i>Tabell 13: Verdien av panteutlånet til ti kjente utlånere</i>	93
<i>Tabell 13: Verdien av institusjonene og uformell sektors nye tinglyste pantelån</i>	94

Figurer:

<i>Figur 1: Verdien av tinglyste pantelån pr. år i spd. 1818-1860</i>	76
<i>Figur 2: Markedsandelen til utvalgte sektorer i prosent 1818-1860</i>	79

Kapittel 1: Innledning

Norge var på 1800-tallet et samfunn i endring. Overgangen fra primærnæringer som helt dominerende næringsvei, til en mer markedsorientert og industrialisert økonomi, skapte et stort behov for kapital. Etableringen av et formelt bankvesen gikk imidlertid tregt. Norges Bank ble stiftet i 1816, og den nye sentralbanken skulle bøte på mangelen på kapital, ved at den også kunne utstede pantelån, noe som ikke var ukontroversielt i samtiden.¹

To år etter etableringen av Norges Bank, så Christiania Børs dagens lys. Noen år senere, i 1822, ble den første sparebanken opprettet. Det tok derimot nesten tre tiår før den første moderne forretningsbanken ble en realitet, i 1848, med Christiania Bank og Kreditkasse. Et svakt og sent utviklet norsk bank- og kredittvesen, og de negative konsekvenser det hadde for norsk økonomi, har vært et sentralt punkt i den økonomiske historieforskningen i årtier.²

I fraværet av banker og andre kredittinstitusjoner før 1816, måtte bønder, næringsliv og privatpersoner søke kapital andre steder. Det skjedde gjennom uformelle nettverk av familier, handelsmenn og lokale bankierer. Inntil Norges Bank ble opprettet var det uformelle private kredittmarkedet dominerende i Norge.

Etter årtusenskiftet har det vært gjennomført en rekke nye studier og forskning med søkelys på 1800-tallet og den økonomiske utviklingen, og rollen til de moderne finansinstitusjoner. Den uformelle kreditten, som fortsatt utgjorde en ikke uvesentlig del av den samlede kreditt til langt utover i det 19. århundre, er paradoksalt nok viet langt mindre oppmerksomhet. Det «glemte» kredittmarkedet var i en lang periode grunnleggende for å dekke samfunnets behov for finansiering, og den uformelle kreditttytingen bidro delvis til å fylle det vakuum som eksisterte.

Mens interessen for den uformelle kreditten, og dens rolle og betydning i økonomisk historie under tidlig moderne tid, og overgangen til den industrielle revolusjon, ikke har vært høyt prioritert av norske økonomiske historikere, har det vært gjennomført en rekke studier de siste 30 årene på tvers av Europa. Disse forskningsprosjektene har understreket betydningen den uformelle kreditten hadde for økonomisk utvikling i Frankrike, Tyskland, Sveits, Italia,

¹ Lie, Einar, Jan Thomas Kobberrød, Eivind Thomassen og Gjermund F. Rongved. *Norges Bank 1816-2016*. Bergen: Fagbokforlaget, (2016), 87-90, 97-98.

² Grytten og Hodne (2000); Sejersted (2002); Lie, (2016); Sandvik (2022) etc.

Spania, England, Nederland, Sverige og Finland.³

Bakgrunnen for denne oppgaven er et ønske om å fylle en bit av det kunnskapshullet som eksisterer rundt den «glemte» uformelle kreditten. Det vil bli gjort ved å identifisere de reelle aktørene – både de som var uformelt involvert i utlånsaktiviteter (dvs. uten spesifikk juridisk status), og de som var organisert i formelle institusjoner – samt samspillet mellom dem.

Det kan være nyttig innledningsvis å redegjøre for hvordan begrepet kreditt, uformell kreditt og bankierer vil anvendes i oppgaven. Kreditt er i bredeste forstand utlån av ressurser, som kan være penger, varer eller tjenester, til en aktør som forplikter seg til å betale tilbake i framtiden.⁴ På grunn av kredittens framtidige natur, må långiveren (utlåneren) vurdere risikoen for mislighold fra låntakerens side, og justere kreditten deretter og nødvendigvis sikre seg at det blir tilbakebetalt.⁵

Uformell kreditt viser til transaksjoner som utføres uten medvirkning av en mellommann, som er spesialisert i å sammenkoble etterspørsel og tilbud, slik som notarer, skrivere, kjøpmenn og religiøse institusjoner.⁶ Denne oppbyggingen av markedet, som var vanlig før bankvesenet overtok, viste seg å være effektiv i å frambringe ikke ubetydelige mengder kapital for å håndtere diverse finansielle behov. Disse uformelle kredittnettverkene var fortsatt aktive da moderne banker ble etablert, men i stedet for å konkurrere med hverandre, utfylte de hverandre og endte ofte opp med å være komplementære.⁷ Dette inntil den uformelle kreditten spilte en mindre og mindre rolle i kredittmarkedet på tidlig på 1900-tallet. Over tid hadde bankene det betydelige konkurransefortrinn, at de i motsetning til de ikke-institusjonelle aktørene ikke bare kunne låne ut sin egen kapital, men også mottok innskudd, som de senere kunne låne ut.

I 1800-tallets uformelle kredittmarked spilte bankierhusene en vesentlig rolle. De var familiebedrifter som først og fremst fungerte som integrerte handelshus og drev med uformell ikke-institusjonell kredittytelse, ofte som en del av sin handelsvirksomhet. Dette skjedde

³ Se historiografien; kapittel 2; Frankrike: Hoffman et al. (2019), (2000); Dermineur (2019); Nederland: Van Zanden et al. (2012), Gelderblom et al. (2023); Italia: Carboni, M., (2014); Giuffrida et al. (2016); García Guerra, E. M., og G. De Luca, (2010); Sverige: Perlinge (2021); Lindgren (2017); Finland: Dermineur (2022).

⁴ Definisjonen av kreditt fra «Historical monetary and financial statistics for policymakers: towards a unified framework» kapittel 3, «Historical data on credit» av Vincent Bignon og Marc Flandreau, september 2022. 47.

⁵ Kreditt er «the system by which goods or services are provided in return for deferred rather than immediate payment». Hashimzade, Nigar, Gareth Myles, og John Black. «credit» i *A Dictionary of Economics*. Oxford University Press, 2017, 92.

⁶ Lorenzini, Marcella, Cinzia Lorandini, and D'Maris Coffman. *Financing in Europe: Evolution, Coexistence and Complementarity of Lending Practices from the Middle Ages to Modern Times*. Palgrave Macmillan, (2018),

2

⁷ Lorenzini, *Financing in Europe*, 2.

gjennom kjøp og salg av veksler, men også ved utlån av penger gjennom veksler og ved langsiktige pantelån, noe som gjorde dem sentrale i kapitalmarkedet før de moderne forretningsbankene var på plass.

Kunnskapsstatus, historiografi og problemstilling

I boken *Norsk bank- og pengevesen 1816–1892* publisert av Finansdepartementet blir det slått fast at en har manglende kunnskap om den uformelle kreditten:⁸ «historiefortellingen blir mangelfull om man ikke tar med den tredje forutsetningen fra tiden rundt 1814 og det bidrag som bankierene ga landets næringsliv i en tid da den unge staten i praksis var bankerott».⁹ Dette er ikke nye observasjoner. Viktigheten av lån gitt av privatpersoner og bankierer ble allerede påpekt i 1908 av historiker og sosialøkonom Torkel Halvorsen Aschehoug. Han slo fast at det var først med framveksten av forretnings- og sparebankene, i siste halvdel av det 19. århundre, at den uformelle kreditten begynte å avta.¹⁰ Ståle Dyrvik støttet opp under Aschehougs syn i «Norsk historie 1625–1814», hvor han understreket at før framveksten av mer moderne finansinstitusjoner var det de private agentene, samt noen få offentlige etater, som sto for det meste av kreditten som ble gitt.¹¹

I likhet med mange andre savnet sosialøkonom og senere sentralbanksjef, Hermod Skånland, en tilfredsstillende oversikt over den uformelle ikke-institusjonelle pantegjeldsmassen i Norge før 1900. Han ble klar over kunnskapshullet i arbeidet med en framstilling for Samfunnsøkonomiske studier nr. 19, publisert av Statistisk sentralbyrå (SSB) i 1967, om kredittinstitusjonenes utlån på 1800-tallet.¹²

Det har egentlig bare vært to forsøk på å estimere hvor stor den uformelle kreditten har vært. Den første var T. H. Aschehoug, som i 1884 i *Statsøkonomisk tidsskrift* anslo at pantemengden i distriktene lå på omtrent 35 millioner spesidaler.¹³ Den andre var Åsmund Egge, som tok utgangspunkt i Aschehougs vurderinger, og i sin doktorgradsavhandling estimerte den samlede pantemengden i Norge i 1830 til å være på cirka 40 millioner spesidaler.¹⁴ Med utgangspunkt i tallene til Aschehoug og Egge, ender en opp med at den

⁸ Norge Finansdepartementet. *Norsk bank- og pengevesen 1816-1892: Arendalskrakket i bankhistorisk lys*. Redigert av Roar Snedkerud, Johs. G Torstveit, Karsten Alnæs, Øystein Løining, and Morten Brøten. Oslo: Finansdepartementet. (2022).

⁹ Snedkerud, *Norsk bank- og pengevesen*, 132.

¹⁰ Aschehoug, T. H. «Om sparebanker og privatbanker, navnlig om deres udlaansvirksomhed» *Statsøkonomisk Tidsskrift*, (1890), 4-5.

¹¹ Dyrvik, S. *Norsk historie 1625–1814*. Oslo: Samlaget. (1999), 118-122.

¹² Skånland, Hermod. *Det norske kredittmarked siden 1900*, Oslo: Statistisk sentralbyrå (SSB), (1967), 74-76.

¹³ Aschehoug, T. H. *Statsøkonomisk Tidsskrift* (1884), 207.

¹⁴ Egge, Åsmund, *Statens diskonteringskommisjoner: Finansdepartementet som statsbank i det 19. århundre*, Oslo, (1988), 152.

institusjonelle kredittgivningen kun utgjorde 11,9 prosent av det samlede markedet, mens bankierene og den uformelle kredittgivningen var totalt dominerende med 88,1 prosent.¹⁵ Skånland anslo tallene for den institusjonelle kreditt i 1830 til å være på 7,75 millioner spesidaler. Dette er høyere enn det beløpet Egge hadde kommet fram til for 1830, som var 4,76 millioner spesidaler.¹⁶ Disse undersøkelsene viser uansett at den uformelle kreditten var betydelig.

Den uformelle kreditten bidro til nødvendig tilgang på lån før de formelle institusjonene ble etablert. På grunn av privatpersoner og bankiers sterke markedsposisjon kan en også stille spørsmål om det var en av årsakene til at etableringen av moderne banker tok lengre tid i Norge. Det var ikke samme prekære behov for nye institusjoner. Francis Sejersted hadde en annen teori og pekte på at myndighetene ved å gi den nyetablerte Norges Banks rett til å gi pantelån, innførte et de facto bankmonopol, og at det var hovedforklaringen på den sene utviklingen av et norsk bankvesen.¹⁷

I boken fra Finansdepartement, som er nevnt ovenfor, blir denne framstillingen av Sejersted delvis imøtegått. Det framholdes at «Sejersted ser bort fra sparebankenes betydning på landsbygda og ikke minst langs kysten av Norge».¹⁸ Det var langt mellom Norges Bank filialer, og kreditt ble gitt av en kombinasjon av sparebanker, statlige institusjoner og bankierer, så bildet var mer sammensatt.¹⁹

I sin bok «Norsk økonomi i det 19. århundre»²⁰ skriver de to norske økonomiske historikerne, Fritz Hodne og Ola Honningdal Grytten (2000), at «den uorganiserte, eldre långivningen knyttet til private bank- og handelshus er derimot mindre kjent, naturlig nok, men det er ingen grunn til å tro at den var mindre omfattende eller mindre viktig enn den senere institusjonelle kreditten».²¹ Den gjentakende oppfatningen hos norske økonomiske historikere er at det eksisterte uorganisert långivning, før den institusjonelle kreditten oppsto, og at den ikke var ubetydelig.

Det er et paradoks at selv med erkjennelser som at «det er ingen grunn til å tro at den (den uformelle kreditten) var mindre omfattende eller mindre viktig enn den senere

¹⁵ Snedkerud, *Norsk bank- og pengevesen*, 82.

¹⁶ Tabell 11 fra Skånland, *Det norske kredittmarked siden 1900*, (1967), 75 og Egge, *Statens Diskonteringskommisjoner*, 152.

¹⁷ Sejersted, Francis. *Den vanskelige frihet Norge 1814–1851*. (Oslo: Pax Forlag, 2001), 249.

¹⁸ Snedkerud, *Norsk bank- og pengevesen*, 26.

¹⁹ Snedkerud, *Norsk bank- og pengevesen*, 26.

²⁰ Hodne, Fritz, og Ola Honningdal Grytten. *Norsk økonomi i det nittende århundre*. Bergen: Fagbokforlaget, (2000).

²¹ Hodne, *Norsk økonomi*, 156.

institusjonelle kreditten» vet vi fremdeles så lite om den.²² Mangel på kunnskap om den ikke-institusjonelle kreditten gjør det mer krevende å danne seg et fullstendig bilde av årsaken til den sene utviklingen av formelle finansinstitusjoner i Norge. Var privatpersoner og bankierer i stand til å fylle dette vakuum eller led norske næringslivsaktører under mangel på kreditt i årtier? Eller var det slik at den uformelle kreditten til en viss grad dekket etterspørselen etter kreditt, men siden bare banker kunne motta innskudd, og låne ut overskuddskapital, var det alltid begrensninger i hva privatpersoner og bankierer kunne tilby av lån?

Kunnskapshull kan også lede til misforståelser. I boken fra Finansdepartementet hevdes det at «pantelån ble ikke tilbudt av bankierne», og på side 40 framgår det at «bankierhusene tok ikke imot innskudd, og de ga heller ikke langsiktige lån mot pant».²³ Dette stemmer ikke med funnene gjort ved gjennomgangen av pantelån i Christiania fra 1818-1860, se nedenfor under kapittel 3, privatpersoner og bankierer spilte en viktig rolle i å utstede pantelån utover 1800-tallet.

Denne oppgaven setter søkelys på «det glemte markedet» — de uformelle, ikke-institusjonelle lånene gitt av handelsmenn, velstående borgere, bankierer og vanlige folk i form av pantelån i Christiania fra 1818 til 1860. Alle utstedte pantelån, i de aktuelle årene som er valgt i perioden, er gjennomgått og registrert. Oppgaven søker å belyse følgende problemstillinger: I hvilken grad spilte den uformelle sektor en rolle som långiver i pantelånsmarkedet, og hvordan utviklet forholdet seg mellom uformelle og formelle kredittkilder fra 1818 til 1860? Hvilke faktorer kan ha bidratt til at ikke-institusjonelle kredittaktører forble sentrale i pantelånsmarkedet?

Det hører også med i dette bildet at en av årsakene til at forskning på uformell kreditt i Norge er begrenset, skyldes at det ikke finnes et samlet arkiv over slike transaksjoner. Dette er faglig sett utfordrende. Det uformelle pantelånsmarkedet utgjør likevel en ikke uvesentlig del av kredittbildet, og alle de lånene er tinglyste, og dermed gir viktig innsikt i hvordan kreditt ble distribuert før og etter bankvesenet var fullt utviklet.

Oppgaven er avgrenset til perioden fra 1818, to år etter opprettelsen av Norges første bank, og den avsluttes i 1860, tolv år etter etableringen av den første forretningsbanken. En lengre tidsperiode helt fram til første verdenskrig, ville gitt bedre oversikt, og kunne gitt mer innsikt både om varigheten av personlånene, og mer kunnskap om når de nye bank- og finansinstitusjonene fullstendig tok over kredittmarkedet. En slik tidsramme ville imidlertid

²² Hodne, *Norsk økonomi*, 156.

²³ Snedkerud, *Norsk bank- og pengevesen*, 40.

innebære en betydelig utvidelse av kildematerialet, noe som ikke ville være mulig innenfor rammen av en masteroppgave.

Kilder, datagrunnlag og metode

Blant norske historikere har det lenge vært enighet om at de kortsiktige veksler og diskontering var vesentlige i det private utlånet i Norge på 1700- og 1800-tallet. Dette har vært vanskelig å dokumentere, som nevnt ovenfor, da det ikke finnes noe samlet arkiv eller annet materiale hvor vekselobligasjoner er nedtegnet. Unntaket er enkeltstående arkiver hos noen få handelshus og bankierer. Ser man utenfor Norges grenser og til europeisk forskning har den derimot kunne basert seg på registreringer hos notarer og notarhus (notaries) av denne type lån.²⁴

Francis Sejersted var av den oppfatning at de ulike private utlån representerte den største delen av kredittformidlingen i Norge «men det er samtidig umulig å få oversikt over ut over de tinglyste panteobligasjoner».²⁵ For å kunne danne seg et bilde av den uformelle kreditten i Norge var det naturlig for denne oppgaven å ta utgangspunkt i tinglyste panteobligasjoner i Christiania for utvalgte år mellom 1818-1860. Christiania er valgt basert på ulike faktorer. Den var Norges hovedstad, og etter hvert Norges største by, samt var sentral for den norske eksporten av trelast, viktige industriselskaper ble etablert langs Akerselva og var et knutepunkt for handel. Christiania var også startpunkt for den første norske jernbanelinjen. Med befolkningsvekst, handel og industri fulgte også sterk etterspørsel etter kreditt. Christiania ble sentrum for de nye finansinstitusjonene, med opprettelsen av den første forretningsbanken Christiania Bank og Kreditkasse. Senere ble også den største og viktigste forretningsbanken, Den norske Creditbank, etablert i hovedstaden.

Grunnlaget for kildeundersøkelsene i denne oppgaven er digitaliserte pantebøker fra Christiania sorenskriverembete.²⁶ Bøkene befinner seg i Oslo og er en del av Statsarkivet. De fysiske bøkene er klausulert for 999 år på grunn av deres dårlige forfatning, men er digitalisert og tilgjengelig gjennom digitalarkivet. For de aktuelle årene er alle tinglyste pantelån gjennomgått og registrert. Enten som uformell privatkreditt eller institusjonell kreditt gitt av de nye bank- og finansinstitusjonene.

Det er verdt å merke seg at pantebøkene er omfattende og er protokoller der alle tinglysninger som gjelder fast eiendom innen et område er nedtegnet, vanligvis ved et

²⁴ Hoffman, Phillip T., Gilles Postel-Vinay, og Jean-Laurent Rosenthal. *Dark matter credit the development of peer-to-peer lending and banking in France*, Princeton: Princeton University Press, (2019), 1-9.

²⁵ Sejersted, Francis. *Norges bank og høykonjunkturen i 1840-årene*. Oslo: Universitetsforlaget, (1968), 22.

²⁶ Digitalarkivet, 10.11.24 <https://www.digitalarkivet.no/content/876/slik-finner-du-tinglysninger-i-digitalarkivet>

sorenskriverkontor eller en byskriver.²⁷ Pantebøkene inneholder en rekke forskjellige registreringer som målebrev, skjøter, kartforretninger, festekontrakter, leiekontrakter, kjøpekontrakter og dommer. Dette har gjort arbeidet med registreringene av pantelåndata tidkrevende, for det er mye gjennomgått informasjon som ikke er relevant for oppgaven.

Pantebøkene har en lang historie i Norge. Ved Christian IVs store recess (lovsamling), fra 1643 ble det innført et påbud om å føre pantebok.²⁸ Tross påbudet ble det ikke etterfulgt.²⁹ Det var ikke før etter Christian Vs Norske Lov av 1688 at det de facto ble ført pantebøker over hele landet.³⁰ Fra begynnelsen av 1700-tallet hadde systemet trådt i kraft og ble i stor grad etterlevd.³¹

Oppgaven bygger videre på undersøkelser Vetle Hvidsten foretok i forbindelse med Norges Banks 200-års jubileumsprosjekt i 2016. Hvidsten publiserte sine funn i et «staff memo» i 2016 med tittelen «Et blick på det norske kredittmarkedet i perioden 1823-1865. Tinglyste pantelån i Christiania, Trondhjem, Strinda og Selbu og Nedre Romerike i utvalgte år».³² Norges Bank-prosjektet omfatter pantebøkene fra Christiania for årene 1823, 1824, 1825, 1835 og 1845.

Valget av hvilke år som er gjennomgått av tinglyste pantelån i Christiania i denne oppgaven er foretatt basert på to hovedkriterier. Kriterium nummer en, er å danne en tidslinje og følge utviklingen av pantelånene, og videre etablere og følge forholdstallet mellom uformell kreditt og kreditt gitt gjennom de nye bank- og finansinstitusjonene. Kriterium nummer to er å prøve å unngå de årene Norge sto overfor alvorlige bankkriser. Det vil si årene 1847, 1857 og 1864. Årsaken til at det er ønskelig å unngå bankkriseårene er at de representerer avvik fra normalår, som kan gi et misvisende bilde av utviklingen, og den trenden en så utover 1800-tallet. Siden oppgaven ikke tar for seg alle årene i perioden, kun et utvalg, er det derfor ekstra viktig å unngå år som representerer for store avvik. Unntaksårene ville påvirket datamaterialet og en kunne endt opp med misvisende resultater. Ved valg av år for å samle inn data er det også vesentlig å ikke ta med perioder som følger rett etter en større bankkrise, dette siden etterdønningene av nedgangskonjunktoren fortsatt vil kunne prege

²⁷ Imsen, Steinar, Harald Winge, (red.). *Norsk historisk leksikon: kultur og samfunn ca. 1500-ca. 1800*. (NHL) 2. utg. Oslo: Cappelen akademisk forlag, (1999), s.v. «pantebok», 311.

²⁸ Norsk historisk kjeldeskrift-institutt. *Christian den fjerdes recess 1643*. (Oslo: Den retthistoriske kommisjon, 1981), 309.

²⁹ NHL, «pantebok», 311.

³⁰ Påbudet, som ikke ble etterlevd ble fornyet i C.5. no. Lov (1-8-4) og ble i ettertiden innført ved de fleste rettskriverembeter i Norge. NHL, «pantebok», 311.

³¹ NHL, «pantebok», 311.

³² Hvidsten, Vetle. «Et blick på det norske kredittmarkedet i perioden 1823-1865; Tinglyste pantelån i Christiania, Trondhjem, Strinda og Selbu og nedre Romerike i utvalgte år» Norges Bank Staff Memo nr. 2, 2016.

økonomien og derigjennom dataresultatet. Antallet pantelånsregistreringer, og blandingsforholdet mellom uformell kreditt og kreditt gitt av de nye institusjonene, kan fortsatt være påvirket av de dårlige tidene i flere år etter, så det må hensyntas i analysen.

Det er viktig å se utviklingen over et lengre tidsspenn og volatilitet knyttet til tidsbegrensede kriser bør en unngå å la påvirke konklusjonen. Det er derfor foretatt et utvalg av år spredd over en lengre tidsperiode på over nærmere et halvt århundre. Dette gjør at disse funnene kan være med på å gi en bedre oversikt av trenden i kredittmarkedet. Derfor er det et bevisst valg i oppgaven å spre datainnhenting ut over en lengre periode. Tidslinjen i oppgaven strekker seg fra to år etter at Norges Bank ble stiftet (1818), til tolv år etter at den første norske forretningsbanken (1848) ble etablert. Følgende år er gjennomgått: 1818, 1830, 1840, 1841, 1850, 1855 og 1860. Valgene av årene har også hensyntatt de som allerede er dekket av det ovenfor omtalte Norges Bank-prosjektet. Denne oppgaven dekker 15 år etter siste registrerte år i sentralbankens prosjekt, altså fram til 1860. Foruten det første året som er registrert (1818), er det valgt å ha et intervall på hvert femte år, med unntak av årene som det allerede er data for i Norges Bank-prosjektet. Året 1841 følger ikke det omtalte fem års mellomrommet som er valgt i oppgaven. Det skyldes at 1841 ble undersøkt og gjennomgått før framgangsmåten med å spre datainnhenting over fem års mellomrom ble valgt.

Utover 1800-tallet blir det flere og flere pantelån registrert for hvert år. Dette som følge av økt økonomisk aktivitet, tilflytting til Christiania og generell befolkningsvekst. Det har medført at arbeidet ble mer og mer omfattende for de siste årene som er gjennomgått.

Fra pantebøkernes registrering av pantelån er det opplysningene nedenfor som er relevant for oppgaven og som derfor er registrert:

- Pantebrevets registreringsnummer i panteboka. Registreringsnummeret nedtegnet på nytt hver gang det er en ny registreringsdato.
- Årstall, dato og sidetall i panteboka.
- Navn på låntaker eller institusjon (debitor, «skyldner»).
- Navn på långiver eller institusjon (kreditor, «kravshaver»).
- Navn er i utgangspunktet skrevet med samme skrivemåte som registrert i pantebøkene. Noen navn har endret skrive måte til en mer moderne variant i løpet av de siste 200 årene, for eksempel skrives etternavnet Tschudy i dag Tschudi. I denne oppgaven er den originale skrivemåten brukt.
- I tilfeller hvor det er tydelig spesifisert tittel eller yrke knyttet til den registrerte, er dette nedtegnet, samt i de tilfellene hvor det er spesifisert at personen er fra et annet sted enn Christiania.

- Den sektor långiver tilhører (private uformelle lån eller formelle lån knyttet til institusjoner).
- Lånene er delt inn i elleve sektorer: offentlig sektor, Norges Bank, sparebanker, statsbanker, forretningsbank, personsektoren (de private uformelle långiverne, bankierer), ideelle organisasjoner, skadeforsikring, livsforsikring, utlandet (lån gitt fra individer eller institusjoner i utlandet) og ukjent sektor (lån hvor det ikke er identifisert hvem som er utlåner eller hvilken sektor de tilhører).
- Lånebeløp er registrert i spesidaler eller omtrentlig omregnet til spesidaler, hvis lånet var i riksdaler, utenlandsk valuta eller sølvverdi.

Betegnelsen på pantelån varierer fra pantebok til pantebok, fra region til region og fra år til år. I Christiania er likevel de aller fleste pantelånene markert som «pantebrev», «obligasjoner» eller «pantobligasjoner» i den undersøkte perioden. Detaljer om hvilken gaard/eiendom som det er tatt pant i er kun registrert når det har vært til hjelp for å identifisere låntaker eller utlåner, og i de fleste tilfeller heller ikke de konkrete betingelsene for pantelånet (løpetid, rente etc.).

I noen av pantelånene er rentefoten (rentebetingelsene) nedtegnet. Med bakgrunn i at det av Christian Vs lov fra 1688 var satt en maks rente på fire prosent, er det ikke overraskende at renten ikke alltid er omtalt. Det kan være en indikasjon på at aktørene ved noen pantelån satte en høyere rente enn det loven åpnet for, eller det kunne også være at enkelte anså det som overflødig å skrive inn rentesatsen. I de tilfellene rentefoten er registrert i perioden 1818-40, er det med en rente på fire prosent. Det ble derimot mer vanlig etter 1855 å registrere renten, og i mange tilfeller i 1860 er pantelån registrert med en rente for det første år og så med en høyere rentesats for de påfølgende årene, gjerne fire prosent rente de første seks månedene, eller ut det første året, og deretter fem prosent rente. Sparebankene fikk gjennom sparebankloven av 1824 anledning til å sette pantelånsrenten til fem prosent (pantelåns renten ble frigitt i 1888).³³ Fra 1841 til 1851 var derimot renten på vekselobligasjoner fri, før den igjen ble satt til seks prosent, før den nok en gang ble frigitt. Ved lov av 12 oktober 1857 ble rentefoten for alle gjeldsbrev frigitt, hvis løpetiden var på opp til seks måneder eller kortere fra utstedelsesdagen, og ikke var sikret med pant i fast

³³ Snedkerud, *Norsk bank- og pengevesen*, 86; Rønning, Bjørn R. «Norsk sparebankvesen inntil 1850», i boken: *Sparing og sparebankvesen i Norge 1822–1972*. (Oslo, Gyldendal, 1972), 44-54.

eiendom.³⁴

Det fantens derimot mange måter å omgå rentebestemmelsene, blant annet gjennom diskontering, ved at en belastet et gebyr, avgift og en forskuddsrente (diskonto), da selve obligasjonen ble utstedt.³⁵ Vekselobligasjoner ble gjerne utstedt for en kortere periode, med inntil seks måneder. Så isteden for å innfri gjeldsbrevet kunne en fornye vekselobligasjonen mot et nytt gebyr og ny diskonto, noe som også skjedde med pantelånene. Gjennom pantebøkene ser en hvordan pantelånene blir videreført. Den ordinære rentefoten (lånerenten) for pantelån og andre gjeldsforpliktelser, som ikke kunne regnes under de ovennevnte kortsiktige gjeldsbrev, ble bundet til fire prosent ifølge pengeloven av 1816. Dette gjald fram til 12. oktober 1857, da den ble forhøyet til fem prosent.³⁶ De siste rentebegrensningene opphørte ikke før 29. juni 1888 da rentefoten ble frigitt.³⁷ Mens renten for diskontering hadde ikke vært regulert siden 6. desember 1799.³⁸

Videre følger pantebøkene fra Christiania den samme skriftlige formen, mer eller mindre en mal, som starter med registreringer i marginen, enten «pantebrev» eller «obligasjon». Deretter følger det i hovedteksten en gjentakelse av at det dreier seg om et pantebrev eller pantobligasjon før setningen: «Jeg underskrivende «fornavn etternavn (debitor)» tilstaar herved at være vitterlig skyldig til «fornavn etternavn (kreditor)» den sum av «beløp» som følger. Det var også vanlig at en står oppført med enten yrkestittel (sorenskriver, høyesterettsjustitiarius, kjøpmann etc.) titler (generalkonsul, konsul, visekonsul etc.) borgerstatus (handelsborger) eller oppnådd eksamen (cand jur. cand theol. etc.) eller malermester, apoteker osv. Beløpet er som oftest oppgitt i norske spesidaler (Spd.) og noen ganger i spesidalersedler eller i sølvverdien. Det er også tilfeller hvor valuta er nedtegnet, hvis det dreier seg om utenlandske utlånere. I en del av pantebrevene er selve summen i spesidaler også skrevet ut med bokstaver, for eksempel: «400 spd, fire hundre norske spesidaler».

Pantebøkene inneholder mange låneregistreringer som ikke er tatt med i analysen for denne oppgaven. Dette begrunnet i at de ikke er relevante for det som skal undersøkes eller at det gjorde undersøkelsen for tidkrevende. Det gjelder gjeldsbrev, mellomregningslån, gjeldsbeviser, eller lån som omfatter kategoriene, contrait, proclama, forliig, skadesløsbrev. Endringer i forbindelse med skjøter og pantereverser, (gjeldsbrev) av gamle lån, er heller ikke

³⁴ Aschehoug, T. H. «Om sparebanker og privatbanker, navnlig om deres udlaansvirksomhed» *Stats Økonomisk Tidsskrift*. 35, 1890.

³⁵ Snedkerud, *Norsk bank- og pengevesen*, 86.

³⁶ Rygg, N. *Norges Banks Historie bind 1*, 240.

³⁷ Rygg, N. *Norges Banks Historie bind 1*, 240. og, Lov, indeholdende nærmere Bestemmelser om Pant og Thinglæsing, av 12. Oktober nr. 3, 1857.

³⁸ Rygg, N. *Norges Banks Historie bind 1*, 240.

tatt med. Avdrag eller nedbetalinger av eksisterende pantelån, eller gjeld som er registrert som «afald/aflest», altså avsluttet eller nedbetalt i pantebøkene, er heller ikke registrert.

De lånene som er registrert for denne oppgaven er kun nye tinglyste lån som har blitt tatt opp i løpet av det aktuelle året. Lån som er fornyet eller bare videreført, er ikke tatt med i beregningen. Det kan derfor være slik at brutto utlån (hvis en inkluderer også lån som er fornyet/videreført) vil være høyere enn det som blir registrert. For denne oppgaven er det nemlig kun netto genuint nye lån som tas med. Hvis ønsket var å kunne beregne den totale mengden utestående lån i Christiania, og derigjennom gjeldsgraden i hovedstaden, ville en ha vært nødt til å benytte en annen metode. En måtte ha gått gjennom hvert enkelt lån og registrert hvilket år de ble innfridd eller avlyst/terminert. Ikke bare hadde der vært nødvendig å ha gjennomgått alle årene som er undersøkt, en ville også måtte ha vurdert alle lån tatt opp mange år før undersøkelsen. Dette grunnet at lån, etablert mye lengre tilbake i tid, fortsatt kunne være aktive i det året en undersøkte.

Selv om mange av pantelånene bare har oppgitt en løpetid på tre til seks måneder, kan en fra pantebøkene se at nesten samtlige lån stadig ble fornyet eller utvidet, slik at den reelle løpetid i praksis strakte seg over mange år. I mange tilfeller over flere tiår. Det ville ikke vært en umulig oppgave å følge en slik metodikk, for å få et mer helhetlig bilde av den faktiske gjeldssituasjonen – dette siden det i margen på de aller fleste pantelånene framgår når de ble avlyst/innfridd. Det ville likevel vært en tidkrevende prosess å kryssjekke alle pantelån for å sikre at det stemmer med avlysningsregistreringene i pantebøkene. En grundigere gjennomgang av avlyste lån, men også påtegninger og fornyelser, ville vært vanskelig å utføre med den tidsbegrensingen en har ved en masteroppgave, og dette er derfor holdt utenfor oppgaven. Det er derimot gjort et forsøk i kapittel 4 på å estimere det totale panteutlånet, og den uformelle ikke-institusjonelle personsektorens andel av pantelånsmarkedet, for det siste året av undersøkelsen, 1860. Den nye beregningen er basert på oppgavens datamateriale og nytt tallmaterialet funnet i Christiania kommunes statistiske gjennomgang av pantelånsmarkedet for årene 1841 til 1886, publisert av Christiania Magistrat i 1892.³⁹

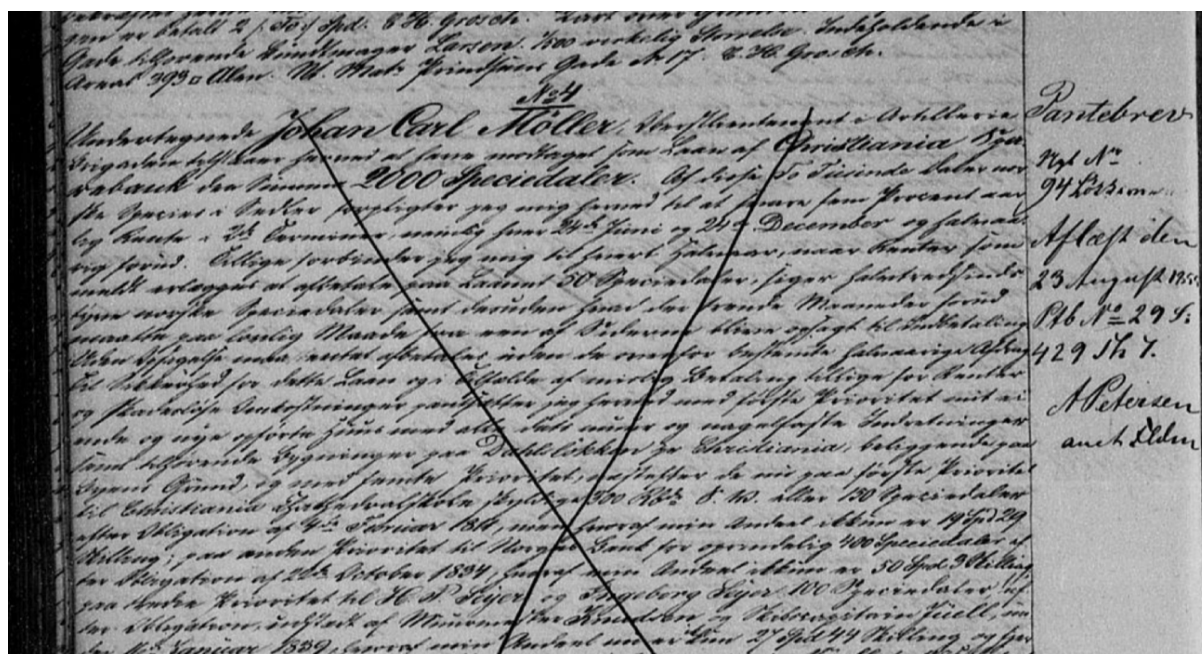
Under arbeidet med oppgaven viste det seg å være en utfordring å kunne tyde de digitaliserte håndskrevne pantebøkene. Skriften er vanskelig å lese/tyde ved at det på tidlig 1800-tallet fortsatt ble brukt gotisk håndskrift. I tillegg er kvaliteten på digitaliseringen stort sett dårlig ettersom de er digitalisert fra mikrofilm. Spesielt komplisert blir det å kunne lese og forstå nedtegningene i margen og på slutten av et dokument. Dette skyldes at denne delen

³⁹ *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for aarene 1837-1886. udgivet efter Kommunebestyrelsens Foranstaltning ved Christiania Magistrat.* Christiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, (1892), 14.

av dokumentet blir mer mørklagt ved digitalisering. En må ta høyde for at enkelte opplysninger derfor kan bli feiltolket.

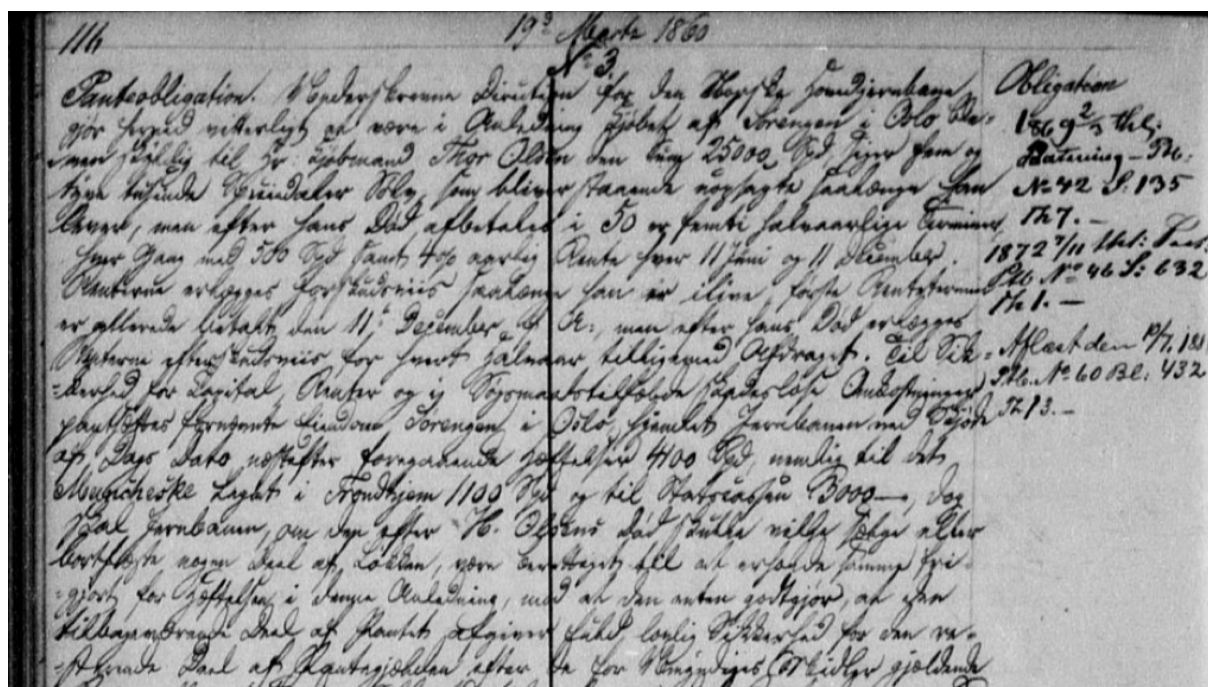
Når det gjelder navn er de lettere å kryssjekke og verifisere, spesielt siden de i mange tilfeller er skrevet mer tydelig – enten med latinske bokstaver, eller rett og slett er skrevet med større skrifttegn enn andre deler av teksten. I de tilfellene skrivemåten eller håndskriften har vært vanskelig å tyde, og skapt usikkerhet rundt hva personens egentlige navn er. Derfor er navnet kryssjekket så langt det er mulig opp mot folketellinger og registrerte personer i Christiania på 1800-tallet. Denne framgangsmåten har i flere tilfeller løst håndskriftproblematikken og det har vært mulig å identifisere personen. Selv om det har vært noe fortolkningsproblemer knyttet til det tilgjengelige materialet endrer det ikke hovedbildet. I de fleste tilfeller, har det etter litt arbeid, vært mulig å slå fast korrekt navn og komme fram til det korrekte beløpet som er lånt ut. Beløpene er som oftest skrevet med relativt lett leselige tall, og i mange tilfeller etterfulgt av beløpet skrevet ut i bokstaver. Det har også i de fleste tilfeller vært mulig å skille mellom lån til personer og institusjoner, siden de skrives så forskjellig, og det er tydelig når det dreier seg om et individs navn og ikke en institusjon. Det samme gjelder hvem som er kreditor og debitor.

Som illustrasjon er det nedenfor et bilde av et pantelån registrert 10 juni 1841. Pantelånet står registrert som Pantebrev nr 4 på side 387: Johan Carl Møller låner av Christiania Sparebank 2000 spesidaler, lånet ble avlyst 23 august 1855.⁴⁰

⁴⁰ AV/SAO-A-11543/G/Gb/Gba/L0020b: Pantebok nr. 20b, 1841-1843.

Videre er det et bilde av et pantelån som er registrert i fra 19. mars 1860, på side 116 i panteboken, som panteobligasjon nr 3:⁴¹

I hovedteksten på registreringen står det «Panteobligasjon underskrevne Directionen for den norske hovedjernbane gjør formal vitterlig at i anledning kjøbet af Sørensen i Oslo skyldig til hr. Kjøbmand Thor Olsen den sum 25 000 spd tjuve fem og tusen norske spesidaler samt 4 % aarlig rente». I margen til høyre er det spesifisert avdrag og endelig nedbetaling «Aflæst den 10/7 1888».

I arbeidet med tydingen av håndskriften i pantebøkene er det også benyttet nye digitale verktøy, slik som HTR (handwritten text recognition eller håndskriftgjenkjenning), og OCR (Optical Character Recognition, eller optisk tegngjenkjenning). Ved hjelp av disse maskinlæringsverktøyene har det blitt gjort et forsøk på å konvertere de håndskrevne pantedokumentene til transkribert og søkbar tekst. I arbeidet er det først og fremst programvaren Transkribus⁴² og den norske modellen «NorHand 1820-1940»,⁴³ en modell utviklet (trent) av Nasjonalbiblioteket, som er blitt brukt. Selv om modellen som er utviklet skal kunne tyde skrift helt tilbake til 1820, viste det seg at den dessverre ikke var veldig god til å tyde gotisk håndskrift. NorHand modellen var litt til hjelp i starten av arbeidet, men etterhvert gikk jeg over til å lese og transkribere selv, siden leseforståelsen økte etterhvert som jeg arbeidet mer med forskningsmaterialet.

⁴¹ AV/SAO-A-11543/G/Gb/Gba/L0033: Pantebok nr. 33, 1860-1860.

⁴² Transkribus, 10.11.24 <https://www.transkribus.org/>

⁴³ NorHand 1820-1940, 11.11.24, <https://www.nb.no/dh-lab/handskrifter/>, for datasettet(treningsdata): 11.11.24, https://data.niaid.nih.gov/resources?id=zenodo_10255839

I tillegg til at pantebøkene er gjennomgått, er det innhentet likningstall fra 1800-tallet som har vært publisert i avisene i perioden oppgaven tar for seg. Skattepliktige inntekter og formue på individ- og husholdsnivå, men også for selskaper i Christiania, er registrert og kartlagt for de 20 rikeste og mest formuende individene. Inntekter og formue er også kryssjekket opp mot pantebøkene for enkeltindivider som har tatt opp store lån, eller lånt ut mye, men som faller utenfor listen over de 20 mest formuende. Ligningstallene gir ikke nødvendigvis et helt nøyaktig bilde, og er gjerne noe mer usikre når det gjelder formue, men tallene gir en indikasjon på hva som var den faktiske inntekts- og formuessituasjonen.

Videre er det benyttet data fra Norges Banks historisk monetære statistikk for nominell årslønn, valutaverdier, sparebankens og forretningsbankenes regnskap. Fra volum I og II; Norges Bank Occasional Papers No 35 «Historical Monetary Statistics for Norway 1819-2003»: Norges Bank Occasional Papers No 38 «Historical Monetary Statistics for Norway - Part II».

Struktur

I kapittel to vil det redegjøres for kredittmarkedet på 1800-tallet — virkemåte og kunnskapsstatus. Det inkludere europeisk historiografi på kredittens område, samt den nordiske, knyttet til utviklingen fra privat uformell kreditt til et organisert bankvesen. Deretter følger kilder til kreditt og kapitalbehov i Norge på 1800-tallet. I kapittel tre ligger hovedtyngden av oppgaven, det empiriske grunnlaget, med redegjørelse for funnene, i alle pantebøker fra Christiania som er gått gjennom i de utvalgte årene fra 1818 til 1860. Kapittel fire inneholder analyse av gjennomgangen i det foregående kapittel, og funnene settes inn i en bredere kontekst og sammenlikner de ulike årene og ser på utviklingen av bankvesenet, bankierenes rolle og betydning. Kapittel fem oppsummerer avhandlingens viktigste funn og trekker konklusjoner som er mulig på basis av dokumentasjonen i pantebøkene. Det er også naturlig å drøfte kort hvordan framtidig forskning kan gå dypere og dermed kunne trekke flere konklusjoner enn hva som er mulig i en masteroppgave.

Kapittel 2: Kredittmarkedet på 1800-tallet – virkemåte og kunnskapsstatus

I dette kapittelet redegjøres det for noen overordnede linjer i den europeiske, nordiske og den norske økonomiske historieforskningen. Hvilken rolle spilte de private kredittgiverne i mobiliseringen av kapital og hvordan passer de inn i den europeiske historien om økonomisk vekst, finansiering, og den industrielle revolusjon i Nord- og Vest-Europa?

I historiografien har det lenge vært vurdert slik at økonomisk vekst var basert på utviklingen av de finansielle institusjonelle nettverkene. Dette ved at disse mobiliserte til sparing (i bankene) for så gjennom utlån plassere kapitalen i mer produktive industrielle investeringer.⁴⁴ Dette fant sted også i Norge, men den industrielle revolusjon kom sent, først på 1840-tallet. Norge var et desentralisert land hvor mye av naturressursene befant seg i distriktene. Dette ledet igjen til en sterk og politisk innflytelsesrik periferi. Som et resultat sto en overfor en fragmentering av innskuddsmarkedet (deposit), som igjen førte til en oppbygging av mer lokale desentraliserte bankenheter.⁴⁵

Europeisk historiografi – utviklingen av kapitalmarkeder

Fra og med siste halvdel av det 20. århundre, har det vært en økende erkjennelse i det økonomiske historiemiljøet av viktigheten av velfungerende kapitalmarkeder for å utvikle vekstkraftige økonomier. Historikere og økonomer har hentet inspirasjon til nye teoretiske analyser og empiriske studier fra blant annet den amerikanske økonomen Raymond W. Goldsmiths «cross-country» landstudier.⁴⁶ En annen viktig bidragsyter var den amerikanske historikeren Rondo Cameron og hans studie «Banking in the early stages of industrialisation», om hvordan finanssektoren og bankenes rolle i den økonomiske utvikling fungerer som vekstskapere.⁴⁷ Goldsmith og Camerons arbeid har blitt fulgt opp av en rekke studier som viser at det er en klar korrelasjon mellom økonomisk vekst og landenes grad av finansiell utvikling gjennom tilgang til banker og velutviklede kapitalmarkeder.⁴⁸

⁴⁴ Kutznets, S. *Modern Economic Growth, Rate, Structure and Spread*. New Haven and London: Yale University Press (1966), 1.

⁴⁵ Knutsen, Sverre. "The development of a hybrid structure in Norway Banks and economic change in the European periphery, 1870–1913" I *The Origins of National Financial Systems Alexander Gerschenkron reconsidered* redigert av Douglas J. Forsyth og Daniael Verdier. Routledge London, UK (2003), 160.

⁴⁶ Goldsmith, Raymond W. 1969 "Financial Structure and Economic Growth in Advance Countries," in Abramovitz, *Capital Formation and Economic Growth*. Princeton (1955). men også McKinnon, R. and Shaw, E. *Financial Deepening in Economic Development*. Brookings Institution, Washington DC (1973).

⁴⁷ Cameron, Rondo, Olga Crisp, Hugh T. Patrick, and Richard Tilly. *Banking the early stages of industrialization a study in comparative economic history*. (1967).

⁴⁸ Levine, R. *Finance and Growth: Theory and Evidence*. Handbook of Economic Growth, 1, (2005), 865-934. og Demirgüç-Kunt, Asli, and Ross Levine, eds. *Financial structure and economic growth: A cross-country comparison of banks, markets, and development*. MIT press, (2001).

Den økende interessen blant økonomiske historikere og finanshistorikere for viktigheten av velfungerende kapitalmarkeder inspirerte mange i 1960-årene til å initiere nyskapende forskningsprosjekter om graden av tilgang til kapital og den innflytelse det hadde for europeisk industrialisering.⁴⁹ Dette dannet igjen basis for en viktig utvikling av finans- og bankhistorie som et selvstendig forskningsfelt.⁵⁰ Det viste seg at de moderne aksjebanker representerte et avgjørende øyeblikk i europeisk finanshistorie, der finansielle innovasjoner muliggjorde en betydelig utvidelse av mobiliseringen av sparing (innskudd) for finansiering av bedrifter og selskaper – og derigjennom tilgang til viktig risikovillig kapital.⁵¹ Ulike finansinstitusjoner med røtter helt tilbake til det 16. århundre, som Hamburg bank og Amsterdam bank, var forløpere til det 19. århundrets finansielle framskritt.⁵²

Et voksende antall forskere har i nyere tid også sett nærmere på den rolle de ikke-institusjonelle kredittkanaler spilte for vekst.⁵³ En av konklusjonene har vært at etableringen av sparebanker og forretningsbanker på 1800-tallet ikke over natta endret sammensetningen av utlån. Mer tradisjonelle lånemetoder overlevde og spilte en komplementær rolle til de moderne finansinstitusjonene til langt utover det 19. århundre.⁵⁴

I løpet av de siste 30 årene har nyere forskning vist at uformell kreditt var et viktigere betalingsmiddel enn tidligere antatt.⁵⁵ Dette blant annet med bakgrunn i at mangel på «små betalingsenheter» og svak tillit til de «utvannede» og forfalskede sølvmyntene som var i sirkulasjon på tvers av Europa, ledet til en kredittbasert økonomi. Det førte også til kontinuerlig avskrivning av de små betalingsenheter i forhold til store betalingsenheter (myter), som dermed forårsaket inflasjon. Det var ikke før midten av det nittende århundre at mekanismene som førte til inflasjon ble forstått. Økonomene Thomas J. Sargent og François

⁴⁹ Cameron et al. (1967), (1972); Greschenkron (1962).

⁵⁰ Lorenzini, Marcella, Cinzia Lorandini, D'Maris Coffman Editors. *Financing in Europe Evolution, Coexistence and Complementarity of Lending Practices from the Middle Ages to Modern Times*, 2.

⁵¹ Lorenzini, *Financing in Europe*, 3; Tilly, R. *Geld und Kredit in der Wirtschaftsgeschichte*. Stuttgart: F. Steiner, (2003).

⁵² Neal, Larry. *A Concise History of International Finance: From Babylon to Bernanke*. of *New Approaches to Economic and Social History*. Cambridge: Cambridge University Press, (2015); Caselli, Fausto Piola. *Government Debts and Financial Markets in Europe*. Routledge (2008); Michie, R.C. *The London Stock Exchange: A History*. Oxford: Oxford University Press, (1999); Neal, Larry. *The Rise of Financial Capitalism*. Cambridge: Cambridge University press, (1993).

⁵³ Lorenzini, *Financing in Europe*, 3; Hoffman et al. (2000) Internasjonal litteratur; for middelalderen Nederland se Van Zanden et al. (2012); Yucatan, Levy, J. *The Making of a Market: Credit, Henequen, and Notaries in Yucatán, 1850–1900*. University Park: Penn State University Press, (2012); For ikke-institusjonell kredittgivning i tidlig moderne Italia; Carboni, M., and G.M. Muzzarelli, eds. *Reti di credito: circuiti informali, impropri, nascosti (secoli XIII–XIX)*. Bologna: Il Mulino, (2014); Giuffrida et al. (2016); García Guerra, E. M., og G. De Luca, eds. *Il mercato del credito in età moderna. Reti e operatori finanziari nello spazio europeo*. Milano: FrancoAngeli, (2010).

⁵⁴ Lorenzini, *Financing in Europe*, 3.

⁵⁵ Hoffman, *Dark Matter Credit*, 1-9.

R. Velde undersøke hvordan monetære teknologier, doktriner og praksiser utviklet seg fra år 1300 til 1850, og forklarer hvordan modellen som løse det eldgamle dilemmaet uten å forårsake inflasjon ble utviklet.⁵⁶ Det var den italienske økonomiske historikeren Carlo Cipolla som først beskrev og inspirerte Sargent til å undersøke dette gjentakende problem «a failure that extended across europe» som han kalte for «the big problem of small change».⁵⁷

I sin omfattende studie av kreditt og sosiale relasjoner i tidlig moderne England argumenterer også historikeren Craig Muldrew for at «gjeld og kreditt er trolig nesten universelt i de fleste samfunn, og har utvilsomt vært vanlig i Europa gjennom hele historien» Han påpeker at utviklingen av kredittmarkeder i førindustrielle økonomier i Vest-Europa i stor grad kan forklares med en kronisk mangel på penger som byttemiddel, samtidig som markedene ekspanderte og antall transaksjoner økte.⁵⁸ Muldrew beskriver nettopp den samme kroniske manglene på små betalingsenheter som Cipolla og Sargent beskrev. Dette forholdet mellom liten tilgang til små pengeenheter for betaling og tilgangen på uformell kreditt er noe en også finner igjen i den norske historieforskningen. Øyvind Eitrheim, Jan Tore Klovland og Lars Fredrik Øksendal framholder viktigheten av den uformelle kreditten, samt rollen byttehandel, kreditt, mynter og sedler spilte: «In an economy that fundamentally rested on network credit and maintained an element of barter, any kind of money was of value. The choice was never a choice between good money, i.e. fine full-bodied coins, and bad money, i.e. paper, but a choice between bad money and no money».⁵⁹ Med andre ord valget stod mellom «bad money», «no money» eller uformell kreditt, ved minimal tilgang til mynter og pengesedler som en kunne stole på at ikke falt i verdi.

Professorene Phillip T. Hoffman, Gilles Postel-Vinay og Jean-Laurent Rosenthal har vist hvordan det uformelle kredittmarkedet i Frankrike så tidlig som i 1740 tillot at nesten en tredjedel av franske familier kunne ta opp lån.⁶⁰ Den uformelle kreditten fortsatte å øke utover århundre og: «if measured relative to GDP, (then) by 1840 it was mobilizing as much credit

⁵⁶ Sargent, Thomas J., and François R. Velde. "The Big Problem of Small Change." *Journal of Money, Credit and Banking* 31, no. 2 (1999): 137–61. and Sargent, Thomas J., and François R. Velde. *The Big Problem of Small Change*. Princeton Economic History of the Western World. Princeton, N.J: Princeton University Press, (2002).

⁵⁷ Cipolla, Carlo. *Money, Prices, and Civilization in the Mediterranean World, Fifth to Seventeenth Century*. New York: Gordian Press, (1956). 27-31.

⁵⁸ Muldrew, Craig, *The Economy of Obligation: The Culture of Credit and Social Relations in Early Modern England*. Macmillan (1998), 95, 100-103.

⁵⁹ Eitrheim, Øyvind, Jan Tore Klovland, and Lars Fredrik Øksendal. *A Monetary History of Norway, 1816–2016. Studies in Macroeconomic History*. Cambridge: Cambridge University Press, (2016), 55 ref. Øksendal, L. F. "The origins of a paper money economy – the case of Norway." Tech. rep., *Norges Bank Working Paper* No. 2009/25.

⁶⁰ Hoffman, Postel-Vinay og Rosenthal, *Dark Matter Credit*, 1.

for mortgages as the United States banking system did in the 1950s.»⁶¹ Det innebar aksept av en stor gjeldsbelastning for de aktuelle familiene.

Hoffman, Postel-Vinay & Rosenthal har i tillegg gjennom empiriske studier rekonstruert estimater for kredittgjeld og vist at det private kredittmarkedet dominerte den individuelle tilgangen til kreditt under store deler av 1800-tallet.⁶² Hoffman et al. har gjennom forskning vist hvor viktig «notarial» kreditt og det uformelle kredittmarkedet var langt inn på 1900-tallet. Frankrike var lenge hovedeksemplet på et land med et sent utviklet bankvesen i europeisk kontekst. Dette ettersom finansmannen og spekulanten John Laws planer forsinket utviklingen av moderne aksjebanker.⁶³

De metodiske mest avanserte studiene av kredittmarkeder de siste 30 årene har blitt gjennomført i Frankrike av Hoffmans medforfatter Gilles Postel-Vinay (1998) og Laurence Fontaine m.fl. (1997). Ved å samle og analysere tilfeldige utvalg av notarialdokumenter fra hele Frankrike, har Postel-Vinay i sin mikrohistoriske pilotstudie *La terre et l'argent* vist hvordan lokale kredittmarkeder var organisert og hvor viktig skyldnerens og kreditors omdømme samt åpenhet om kredittverdighet var.⁶⁴ Han klarte å demonstrere betydningen av såkalte sterke bånd, som refererer til relasjoner mellom slektninger eller klienter, men vurderte også svake bånd, slik som relasjoner mellom naboer. Postel-Vinay observerte også at store summer ble lånt ut mellom transregionale markeder, håndtert av mellommenn. Hans kollega Laurence Fontaine argumenterte i *Des personnes aux institutions* for at kredittmarkedet var organisert som et nettverkssystem, der nettverksrelasjoner var essensielle for at skyldnere skulle oppnå kreditors tillit.⁶⁵

Forskningen viser at før banker ble etablert, ble tildeling, fordeling, og distribusjon av økonomiske midler i stor grad håndtert av private «utlånere». Over hele Europa lånte kvinner og menn fra hverandre, ofte på et lokalt nivå innenfor tett sammenknyttede nettverk. Husholdninger finansierte investeringer i eiendom, jord og husdyr, eller til og med internasjonal handel, gjennom tildeling av kapital fra deres «medborgere». De sikret sin

⁶¹ Hoffman, Postel-Vinay og Rosenthal, *Dark Matter Credit*, 1.

⁶² Hoffman et. al, *Dark Matter Credit*, 1-7; Hoffman et al. *Priceless Markets: The Political Economy of Credit in Paris, 1660–1870*. Chicago: University of Chicago Press (2000).

⁶³ Velde, François R. “Was John Law’s System a Bubble? The Mississippi Bubble Revisited.” i *The Origin and Development of Financial Markets and Institutions: From the Seventeenth Century to the Present*, ed. Jeremy Atack and Larry Neal, 99–120. Cambridge: Cambridge University Press (2009); Spang, R.L. “The Ghost of Law: Speculating on Money, Memory and Mississippi in the French Constituent Assembly.” *Réflexions historiques*: vol. 31:1, *Money in the Enlightenment*, 3–25, (2005).

⁶⁴ Postel-Vinay, G. *La terre et l’argent. L’agriculture et le crédit en France du XVIIIe au début du XXe siècle*. Paris: Michel, (1998).

⁶⁵ Fontaine, L., et al., eds. *Des personnes aux institutions. Réseaux et culture du crédit du XVIe au XXe siècle en Europe*. Louvain-la-Neuve: Academie Bruyant. (1997).

betalingsevne, betalte skatt og forsørget familien gjennom små lån fra familiemedlemmer, venner og naboer. Graden av risikodeling, tilgangen på kapital og vilkårene i avtalene ble ofte skreddersydd i henhold til partenes behov, muligheter og forventninger.⁶⁶

Hvordan kreditt fungerte, og under hvilke betingelser den ble gitt, varierte etter hvilke «kredittkretser» en benyttet seg av og hvilken type avtale partene valgte. I fraværet av banker fantes det derfor et bredt spekter av forskjellige «kredittkanaler». Flertallet av husholdningene var ikke begrenset til å søke kapital fra én enkelt kilde eller én enkelt kredittpartner. De eksisterende konstellasjonene av kredittgivere ga partene fleksibilitet og valgmuligheter.

Uformelle lån var basert på personlig tillit, lokalkunnskap om mulige långivere og informasjon om låntakerne. Kreditt ble enten sertifisert gjennom signerte dokumenter eller muntlige avtaler, og den oppsto gjennom sosial og økonomisk interaksjon samt forhandlinger mellom utlåneren og låntakere. Økonomisk aktivitet og spesielt kredittutvekslinger var en uadskillelig del av samfunnet.⁶⁷

All økonomisk atferd i det daværende markedssamfunn hadde sitt fundament i sosiale nettverk. Gjentakende lån og utlån skapte fortrolighet og en atmosfære av tillit mellom långivere og låntakere, noe som førte til tettere relasjoner, og etablerte en form for kvasislektskap.⁶⁸ Basisen for dette var et paternalistisk samfunn med store forskjeller, selv om man anså utvekslingene som gjensidig fordelaktige transaksjoner, basert på en høy grad av samarbeid og fleksibilitet.

Med institusjonaliseringen av kredittmarkedet ble mer kapital tilgjengelig. De nye bankene mottok innskudd som senere kunne lånes ut. Hovedoppgaven til moderne vestlige kommersielle banker er å gjøre det lettere å fordele økonomiske ressurser mellom sparere, låntakere og kapitaleiere på en måte som effektivt sprer og fordeler risiko imellom partene.⁶⁹

I tillegg støtter moderne markeder seg på en rekke formelle institusjoner som har som oppgave å sikre konkurranse, soliditet og at lover og regler etterleves. Resultatet er at de formelle institusjonene er tilretteleggere av de økonomiske transaksjonene og tilbyr i teorien et effektivt og beskyttende rammeverk. Som en konsekvens er de formelle institusjonene ansett som overlegne de uformelle institusjonene, siden de er mer inklusive og mer

⁶⁶ Muldrew. *The Economy of Obligation England*. Macmillan (1998).

⁶⁷ Granovetter, Mark. "The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited." *Sociological Theory* 1 (1983): 201–33. Polanyi, K. *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Beacon Press. (2001).

⁶⁸ Semin, J. «L'argent, la famille, les amis: ethnographie contemporaine des tontines africaines en contexte migratoire». *Civilisations. Revue internationale d'anthropologie et de sciences humaines*, 56, (2007), 183–199.

⁶⁹ Patalano, Robert & Caroline Roulet. "Structural developments in global financial intermediation: The rise of debt and non-bank credit intermediation," *OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions* 44, OECD Publishing (2020), 14.

effektive.⁷⁰ Dette står i kontrast til den såkalt «uformelle» økonomien eller «uformelle» bankvirksomhet som eksisterte før de formelle institusjonenes inntog i den vestlige verden.

Utvikling fra privat uformell kreditt til et organisert bankvesen i Norden

I nordisk økonomisk historieforskning er det først og fremst svenske forskere som har gått i dybden når det gjelder de uformelle kredittmarkedene som eksisterte før de formelle kredittinstitusjonene ble mer dominerende.

Den svenske økonomen Maths Isacson har forsket på etableringen av lokale kredittmarkeder og deres betydning for økonomisk vekst. Isacsons gjennomgang viste at et lite antall individer i enkelte sogn, «parishes», (prestegjeld) fungerte som «landsbyfinansierer». Disse långiverne tilbydde betydelig kreditt som igjen gjorde det mulig å finansiere den framvoksende proto-industrien i sine lokalmiljø.⁷¹ Noen familier videreførte denne lånevirkksomheten gjennom generasjoner, og var aktive i finansiering, og dermed etablering av nye handelsfirmaer og senere fabrikker, spesielt innen tekstilindustrien.⁷²

Historikeren Patrick Svensson undersøkte kreditt gitt til jordbruksentreprenører som var aktive i moderniseringen av landbruket i tre Skånske sogn på 1800-tallet. Han fant at blant kredittgiverne var enkelte bønder så dominerende at de fortjente betegnelsen «bondebankierer».⁷³ Svensson undersøkte også booppgjør («probate») fra to små sogn i Skåne som dokumenterte at det eksisterte et velfungerende uformelt kredittmarked allerede på slutten av 1700-tallet.⁷⁴ Historikeren Karin Nibon har gjennom en studie av et sogn i Midt-Sverige, kommet til en liknende konklusjon, at ikke-institusjonell kreditt var en viktig del av kredittgivningen på landsbygda i Sverige på 1800-tallet.⁷⁵ Nibons forskning, i likhet med

⁷⁰ Fafchamps, Marcel & Hamine, Said El. "Firm productivity, wages, and agglomeration externalities," *Research in Economics*, Elsevier, vol. 71(2), 291-305. (2017); Greif, Avner. *Institutions and the Path to the Modern Economy: Lessons from Medieval Trade*. Political Economy of Institutions and Decisions. Cambridge: Cambridge University Press, (2006); Platteau J. "Behind the Market Where Real Societies Exist. Part I and II," *Journal of Development Studies*, 30(3): 818-830. (1994); North, Douglass C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Political Economy of Institutions and Decisions. Cambridge: Cambridge University Press, (1990).

⁷¹ Isacson, Maths. *Ökonomisk tillväxt och social differentiering 1680-1860: bondeklassen i By socken, Kopparbergs län*. Acta Universitatis Upsaliensis (1979), 145.

⁷² Ahlberger, Christer. *Vävarfolket: hemindustrin i Mark 1790-1850*. Institutet för lokalhistorisk forskning (1988), 20-30, Isacson (1979), 145.

⁷³ Svensson, Patrick. "Agrara entreprenörer." *Böndernas roll i omvandlingen av jordbruket i Skåne ca 1800-1870* (2001), 160-4, 190-5.

⁷⁴ Svensson (2004), 4, 9-10.

⁷⁵ Nibon, Karin. *Ge igen med samma mynt: Ekonomiska och sociala relationer i Sundborns socken i Dalarna 1820-1849*. Uppsala: Uppsala universitet, Kulturgeografiska institutionen (2016), 90-105.

Svenssons, viste at det var en høy konsentrasjon av lånevirkksomhet i hendene på noen få individer.⁷⁶

Den svenske forskningen har kommet til, i likhet med forskning ellers i Europa, at det uformelle kredittmarkedet spilte en avgjørende rolle på 1800-tallet, og ikke ble erstattet av det raskt ekspanderende banksystemet, før senere på 1800-tallet. I stedet ser det ut til at disse kredittmarkedene blomstret helt til den siste delen av 1800-tallet, og helt fram til 1914 og starten på den første verdenskrig.⁷⁷

Norsk historiografi – uformell kreditt

Øyvind Eitrheim, Jan Tore Klovland, og Lars Fredrik Øksendal innleder i boken om norsk pengehistorie *A Monetary History of Norway, 1816–2016*⁷⁸ med: «In the last half of the eighteenth-century paper money became the primary medium of exchange and unit of account in Norway. By 1814, Norwegians ‘talked and counted’ in notes.» Det skjedde åpenbart en kraftig vekst i sirkulasjonen av «papiersedler» i løpet av 1800-tallet. Parallelt fant det sted en stor befolkningsvekst. En vet mindre om omfanget av lånevirkksomhet og bruk av kreditt som alternativer til sedler.

I første halvdel av 1800-tallet finner det sted en utvikling og spredning av banker, kredittinstitusjoner og pengesedler, samtidig eksisterte det et viktig uformelt kredittmarked, som vi har mer begrenset kunnskap om.⁷⁹ Eitrheim et al. poengterer at Norge var en kredittbasert økonomi før framveksten av moderne finansinstitusjoner.⁸⁰ I tillegg fortsatte de ulike kanalene for ikke-institusjonell kreditt å spille en viktig rolle. Eitrheim et al. understreker at den relative betydningen av den uformelle kreditten var synkende utover århundre, da tradisjonelle funksjoner og markedsandeler ble overtatt av de nye og profesjonelle bankene.⁸¹

I undersøkelsene av pantebøker i denne oppgaven dokumenteres det at overgangen fra uformell kreditt til kreditt gitt av de nye finansinstitusjonene, tok tid. Så sent som i 1860 spilte de uformelle långiverne fortsatt en viktig rolle. Den var det bankierhusene og bemidlede privatpersoner som sto for. Kun Norges Bank og sparebanker utstedte i tillegg kreditt. Norges Bank ga pantelån og diskonterte veksler. I flere hundre år baserte Norge seg altså på en form

⁷⁶ Nibon (2016), 92-97.

⁷⁷ Lindgren (2002); Svensson (2001), 160–166; Lilja (2004), 81–98.

⁷⁸ Eitrheim, Øyvind, Jan Tore Klovland, and Lars Fredrik Øksendal. *A Monetary History of Norway, 1816–2016. Studies in Macroeconomic History*. Cambridge: Cambridge University Press, (2016). 54.

⁷⁹ Eitrheim, Klovland, og Øksendal. *A Monetary History of Norway*, 58.

⁸⁰ Eitrheim, Klovland, og Øksendal. *A Monetary History of Norway*, 59.

⁸¹ Eitrheim, Klovland, og Øksendal. *A Monetary History of Norwa*, 59.

for datidens «skyggebanker». Det siste bankierhus konverterte til kommersiell bank, med begrenset ansvar, rett før begynnelsen av første verdenskrig.⁸²

Som pekt på i innledningen, framstår det som et paradoks at interessen for forskning på uformell kreditt, som var betydningsfull langt utover 1800-tallet, har vært mye lavere enn for kreditt gitt av de nye kredittinstitusjonene. Det er derimot gjennomført en rekke detaljstudier innenfor økonomisk historie, rettshistorie og flere master-, hovedfags- og doktoroppgaver knyttet til opprettelsen av Norges Bank, og etableringsfasen av sparebankene, og senere forretningsbanker og deres kredittgivning.⁸³

Det var ikke noe nytt krav fra norsk næringsliv at det var behov for et velfungerende bankvesen og dermed at mer kreditt ble gjort tilgjengelig. Historikerne Einar Lie, Jan Thomas Kobberød, Eivind Thomassen og Gjermund F. Rongved understreket i Norges Bank historie at det var et sterkt ønske blant handelseliten på 1700-tallet at det også i Norge ble etablert en reell bank.⁸⁴ Det første eksempelet vi har er fra 1700 da den bergenske kjøpmannen Jørgen Tor Møhlen «arbeidet meget for at faa oprettet en bank».⁸⁵

Det var ifølge handelsnæringen krevende å skaffe kreditt. Forfatterne bak Norges Banks historie (2016) understreket at mangelen på en bank skadet norsk økonomi og kan sees på som en viktig årsak til den svake økonomiske utviklingen i den nordre delen av det dansk-norske kongeriket.⁸⁶ Historikeren Martin Austnes har i sin avhandling «Kampen om banken», og i artikkelen «Frykten for pengeadelen», argumentert langs de samme linjer, og understreket at den anstrengte innenlandske kredittsituasjonen, og mangel på betalingsmidler, skapte problemer for næringslivet. Realiteten var at kjøpmenn helt fra 1760-tallet uten hell «lobbet» for at det skulle etableres en norsk bank. Kravene om en bank i Norge ble enda sterkere, som det framgår ovenfor, i løpet av de første årene av 1800-tallet og ikke minst under Napoleonskrigene.⁸⁷

⁸² Aschehoug, T. H. *Socialøkonomik*, vol. III. (1908), 190.

⁸³ J. Raaum, De midlertidige Laane- og Discontoinndretningene (hovedfagsoppgave i historie ved UiO, 1985) N. Myrland, norske bankkrav og kapitalbehov under det dansk-norske eneveldet: Den Danske og Norske Speciesbank av 1791 og de norske filialene 1797–1798 (masteroppgave i historie ved UiB, 2010); O. Mestad, *Noregs Bank som aksjeselskap i 1816 – selskapsrettsleg forankring av stabilt pengevesen, i: Selskap, kontrakt, konkurs og rettskilder: festskrift til Mads Henry Andenæs 70 år.* (2010); E. Blücher, Rettslige sider ved utlåns- og diskonteringsvirksomheten til Norges Bank, 1816–1824 (masteroppgave i rettshistorie ved UiO, 2011). Austnes, M. Universitet i Oslo, Utformingen av det nye Norges bank- og pengevesen: Et historisk perspektiv på reformprosessen og tilknyttede debatter ca. 1814–1816. (Doktorgradsavhandling, 2014).

⁸⁴ Lie, Einar, Jan Thomas Kobberød, Eivind Thomassen og Gjermund F. Rongved. *Norges Bank 1816-2016*. Bergen: Fagbokforlaget, (2016), 24-27.

⁸⁵ Hoffstad, E. *Det norske private bankvesens historie*, 13; Svendsen, Knud Erik, Svend Aage Hansen, Erling Olsen og Erik Hoffmeyer. *Dansk penge historie*. Danmarks Nationalbank, (1968), 22.

⁸⁶ Lie, *Norges Bank*, 4

⁸⁷ Austnes, Martin. *Kampen om banken. Et historisk perspektiv på utformingen av det nye Norges bank- og pengevesen ca. 1814–1816*. Oslo: Norges Bank (2016).

Det Norge en møter på slutten av 1700-tallet, og det Norge en møter ved starten av 1900-tallet, er to forskjellige nasjoner. For å sette det på spissen, så gikk Norge fra å være en «undertrykt andrepert» i en «union» styrt fra København, til et fritt demokratisk land med egen grunnlov, institusjoner og kontroll over sin egen økonomiske framtid.

Året 1814 regnes som det moderne Norges fødsel. Økonomisk var de første årene svært vanskelige. Landet sto overfor den kraftigste nedgangskonjunktur i historien og det ledet til hyperinflasjon og en fallende pengeverdi. Det eksisterte på mange måter et pengemessig kaos i den nye nasjonen.⁸⁸ Norge foretok mellom 1813-1816 tre kraftige devalueringer (nedskrivninger) på til sammen 98 prosent.⁸⁹ De store monetære utfordringene illustreres best med at i samme periode hadde landet ikke mindre enn fire forskjellige pengeenheter: Rigsdaler species, Rigsdaler Dansk Courant som ble erstattet av Rigsbankdaleren i 1813. Deretter ble Rigsbankdaleren erstattet av Spesidaler fra 1816.⁹⁰

Norges Bank førte en paripolitikk i store deler av perioden og målet var å bringe spesidalerens kurs opp til dens egentlige verdi i sølv.⁹¹ Først i 1842 kom valutaen opp i pari. For å kunne gjennomføre den nye pengepolitikken og bygge opp de nasjonale institusjonene ble norske borgere og næringsliv påtvunget en rekke skatter.⁹² De pengemessige utfordringene kom på toppen av den generelle økonomiske nedgangen i Europa og bidro til en dyp depresjon.⁹³ Situasjonen var spesielt ille for eksportnæringene siden etterdønningene etter de omfattende Napoleonskrigene fortsatte i mange år. Hardest rammet ble storbønder og den delen av borgerskapet som fikk sine inntekter fra skog- og sagbruk. Eksporten stoppet nesten helt opp, grunnet svært høye britiske tolltariffer, som var satt for å ivareta egne koloni-interesser i Canada.

Kreditt eller mangelen på sådan ble et akutt problem i Norge i kjølvannet av Napoleonskrigene (1803-1815). Konflikten skapte store problemer for norsk eksport av en rekke varer som tømmer, fisk og mineraler. Dette på grunn av den britiske blokaden av de norske sjørutene. Det fulgte en alvorlig økonomisk depresjon. Viktige handelshus på Østlandet gikk fallitt. Dette var virksomheter som nettopp hadde basert seg på eksport innenfor bergverk, skog og sagbruk.

⁸⁸ Hodne, *Norsk økonomi*, 35.

⁸⁹ Hodne, *Norsk økonomi*, 35.

⁹⁰ Hodne, *Norsk økonomi*, 35.

⁹¹ Hodne, *Norsk økonomi*, 35.

⁹² Hodne, *Norsk økonomi*, 35.

⁹³ Hodne, *Norsk økonomi*, 35.

Næringslivet opplevde en alvorlig likviditetskrise.⁹⁴ Krigene skapte et annet behov for kreditt og et omfang som en ikke hadde sett tidligere. Det oppsto stor regional misnøye med de nye bank- og pengepolitiske innstramningene fra myndighetene. Aktørene i eksportkrisen vektla i stor grad deres sterke behov for krisekreditt for å kunne forhindre en kjedereaksjon av problemer, mens de ventet på at handelskonjunkturerne skulle bedre seg i deres favør. Krisen truet en av de viktigste fraksjonene av samfunnseliten – det østnorske handelspatrisiatet.

For å møte de økonomiske utfordringene, og i et forsøk på å løse kredittmangelen, ble det i 1828 besluttet av Stortinget at det skulle tas opp et statslån for å kunne øke likviditeten i markedet.⁹⁵ Deler av statslånet skulle lånes ut via egne lånekommisjoner (diskonteringskommisjoner). Dette viser at selv under en liberalistisk næringspolitikk ble avbøtende tiltak initiert hvis presset mot myndighetene ble for sterkt. Det var situasjonen på slutten av 1820-tallet.⁹⁶ Bedrifter led under akutt mangel på kreditt og etableringen av kommisjonene må sees i dette perspektiv.

Utover 1830-årene lysnet de økonomiske utsiktene og vekstkraften kom tilbake i den norske økonomien. Den norske industrialiseringen skjøt først fart på 1840-tallet med etablering av egen norsk tekstilindustri og ulike mekaniske verksteder. Urbanisering, befolkningsvekst, utvandring til Amerika og den gryende industrialisering preget det «nye» Norge. Det økte også behovet og etterspørselen etter lån og risikovillig kapital. Ulike aktører så derfor nødvendigheten av å etablere flere moderne kredittinstitusjoner. Mange av de tidligere private bankierne gikk sammen for å starte de nye bankene og dermed initierte de institusjonaliseringen av det private lånemarkedet.⁹⁷

Det norske bankvesens utvikling representerer noen egenartede utviklingstrekk og trender. En kjensgjerning er den relativt sene utviklingen av den kommersielle banksektoren. Norsk bankhistorie starter først med opprettelsen av Norges Bank i 1816, enda om det hadde vært noen tidligere dansk-norske forsøk på å etablere formaliserte finansinstitusjoner, uten at det lyktes. Fram til 1850 var veksten i det institusjonelle kredittsystemet svak og begrenset til først og fremst sparebankene. Etter den første sparebanken ble opprettet i 1822, i Christiania, ble det i de neste årene opprettet en rekke sparebanker. Først i byene og senere, fra midten av 1830-tallet, spredde sparebankbevegelsen seg til landsbygda. I 1850 hadde Norge 90

⁹⁴ Sandvik, Pål Thonstad. *Nasjonens Velstand Norges økonomiske historie 1800-1940*. andre utgave. Bergen: Fagbokforlaget, (2022), 45-50.

⁹⁵ Egge, *Statens diskonteringskommisjoner*, 69, 98-100, 109-110, 581.

⁹⁶ Egge, *Statens diskonteringskommisjoner*, 69, 98-100, 109-110.

⁹⁷ Opprettelsen av Den norsk Creditbank er et eksempel hvor private bankieren gikk inn i institusjonsbyggingen.

sparebanker, 58 i distrikts-Norge og 32 i byene.⁹⁸ Det er særlig fire hovedtrekk som peker seg ut ved perioden 1830 til 1850: Norges Banks dominans, mangelen på private kommersielle banker, viktigheten av det private uorganiserte kredittsystemet og veksten i antall sparebanker.⁹⁹ Mot slutten av perioden viste sparebankene tegn til å frigjøre seg fra deres tradisjonelle filantropiske ideologi og gradvis endret seg til å likne mer på moderne kredittinstitusjoner. Ifølge Egge var det under hele den pre-industrielle perioden i Norge hovedsakelig etterspørsel etter langtids pantelån.¹⁰⁰ De private innenlandske kredittlånene ble for det meste gitt av handelshusene, de private diskonteringshus eller de private bankierne. Ellers var de arrangert mellom individer (Peer to-Peer lånene, eller P2P).¹⁰¹ Egge argumenterer videre for at det så ut som de private långiverne til i stor grad ikke ønsket å gi pantelån.¹⁰² Dette begrunnet med at de ikke ønsket å binde opp kapital over lengre perioder, og dessuten gjorde rentelovgivningen, pantelån til en lite lukrativ virksomhet.¹⁰³

Så hva er en bankier og hva er forskjellen fra en privat bank?

En privat bank er privateid og organisert som et aksjeselskap. En bankier eller bankierfamilie er en ikke institusjonell bankvirksomhet. Det er en familiedrevet forretningsvirksomhet hvor det ikke er stiftet et eget selskap. Bankiervirksomheten drives av en formuende privatperson, eller bankierens familie/slekt; ikke som et moderne bankforetak. Blant de første bankierer var den innvandrede slesviger, Nicolai Andresen, som etablerte seg i Christiania i 1809, og Thomas Heftye & Søn, som ble etablert i 1818. I motsetning til de moderne bankene, som er etablert som aksjeselskap, var en bankiervirksomhet drevet etter det som i dag betegnes som enkeltpersonforetak. I et aksjeselskap er eierskapet delt opp i aksjer, og eierne har begrenset ansvar. I et enkeltpersonforetak er det én person som eier og driver virksomheten, og denne personen har fullt ansvar for alle forpliktelser.

Bankierne drev med selektiv utlånsvirksomhet, utstedte pantelån, diskontering og vekslar, men de tok ikke imot innskudd eller tilbød depositumsvirksomhet, noe som blant annet kjennetegner moderne banker. «Bankvirksomheten» til bankierne ble drevet gjennom et uformelt system, der det ikke fantes en filial eller institusjon man forholdt seg til, men snarere en familie. Mesteparten av virksomheten ble også utført mellom aktører som kjente

⁹⁸ Rønning, B.R. *Norsk sparebankvesen inntil 1850, i Studier i sparing og sparbankvesen i Norge 1822-1977*. Oslo: Gyldendal norsk forlag (1972), 61.

⁹⁹ Egge, Åsmund. "The Transformation of Bank Structures in the Industrial Period: The Case of Norway." *Journal of European Economic History* 12 (2), (1983), 272.

¹⁰⁰ Egge, "The Transformation of Bank Structures", 273.

¹⁰¹ Egge, "The Transformation of Bank Structures", 273-274.

¹⁰² Egge, "The Transformation of Bank Structures", 274.

¹⁰³ Egge, "The Transformation of Bank Structures", 274.

hverandre, ofte tidligere eller eksisterende forretningsforbindelser, familie eller nære bekjente.

Andresens Bank, en av Norges tidlige forretningsbanker, er et eksempel på en bank som startet som bankiervirksomhet gjennom bankierfamilien Andresens.¹⁰⁴ Banken ble senere omdannet til aksjeselskap og var en periode en av Norges største forretningsbanker (målt i forvaltningskapital), gjennom fusjonen med Bergen Kredittbank (1921), under navnet Andresen og Bergen Kredittbank, inntil bankens fall og avvikling i 1928.¹⁰⁵

I det uformelle kredittmarkedet på 1800-tallet spilte bankierhusene en betydelig rolle. De var familiebedrifter som først og fremst fungerte som integrerte handelshus og drev med uformell ikke-institusjonell kredittytelse, som en del av sin virksomhet. Dette skjedde gjennom kjøp og salg av veksler, men også ved utlån av penger gjennom veksler. Handelshusene fylte en rekke funksjoner, men som påpekt av den norske forretningsmannen og politiker Jacob Aall var omsetningen av veksler mer lønnsomt enn noe av det andre virksomhetene bankierhusene drev med. Dette gjaldt spesielt i perioden mellom 1814 og 1830, og mye på grunn av den høye diskontoen en kunne ta.¹⁰⁶ Tilgang på kapital var veien til avkastning og høye dekningsbidrag. Aall framholdt at «den som kunne skaffe kapital, kunne tjene gode penger.»¹⁰⁷ Professor Jacob S. Worm-Müller eksemplifiserte det med hvordan bankieren Thomas Heftye den eldre tjente raske penger gjennom utstedelse og handel med veksler. I løpet av kun fire år (1818–1822) tjente Heftye 77 000 spesidaler på utlån.¹⁰⁸ For å sette det i perspektiv, bare fortjenesten på 77 000 spesidaler, ville gjort han til en av de 15 rikeste i Christiania.¹⁰⁹ på 1820-tallet.

Diskontering

Diskontering er en prosess hvor en bank eller finansinstitusjon kjøper en gjeldsobligasjon (for eksempel en veksel), før den forfaller, mot at de betaler en sum penger som er mindre enn dens nominelle verdi. Differensen mellom den nominelle verdien og det betalte beløpet er diskontoen, som i prinsippet representerer renteinntektene for perioden fram til forfall. Dette var et viktig verktøy for næringslivet til å skaffe likviditet på, siden det tillot bedrifter å omdanne framtidige inntekter til kontanter de kunne bruke umiddelbart. Gjennom diskonteringen fikk selgeren med andre ord dekning for den solgte varens kapitalverdi,

¹⁰⁴ Sogner, Knut, *Andresens – En familie I norsk økonomi og samfunnsliv gjennom to hundre år*. Oslo: Pax forlag, (2012), 166.

¹⁰⁵ Sogner, *Andresens*, 166-167, 188, 202-203.

¹⁰⁶ Snedkerud, *Norsk bank og pengevesen*, 40.

¹⁰⁷ Snedkerud, *Norsk bank og pengevesen*, 40.

¹⁰⁸ Snedkerud, *Norsk bank og pengevesen*, fotnote 53: «I boken Christiania Sparebank gjennom to hundre år (1922).»

¹⁰⁹ Se vedlegg 2 for ligningstallene.

samtidig som den som utførte diskonteringen endte opp med å eie den ikke-forfalte vekselen. Det var ikke uten risiko å kjøpe en slik veksel (en kjøper gjeld uten nødvendigvis å vite om utstederen av vekselen er søkegod). Det var derfor vanlig praksis å kreve en ekstra kompensasjon under diskonteringsprosessen.¹¹⁰ Dette ekstra beløpet er det som ble kjent som diskonto. Det kunne være en fast sats eller varierende sats avhengig av den assosierte risikoen med vekselen.

Veksler og kortsiktig kreditt

Veksel kommer fra tysk «wechsel» og har ofte vært referert til som «promissory notes» på engelsk.¹¹¹ Veksel betyr egentlig kun bytte, men spesifikt bytte av penger med penger (bedre kjent fra valutaveksling).¹¹² En veksel representerer en skriftlig forpliktelse om at den som utsteder vekselen («trekkeren»), forplikter seg til enten å betale en sum penger umiddelbart selv, eller gjennom en tredjepart, eller til en spesifisert dato i framtiden, til en annen part (vekseleieren eller «bærerer»).¹¹³ Vekselen kan selges (eller diskonteres), noe som gir utstederen kortsiktig finansiering. I løpet av det 18. og 19. århundre var handelsveksler en av de mest vanlige formene for betaling, både nasjonalt og internasjonalt, knyttet til handelstransaksjoner. Vekselobligasjoner kunne også fornyes ved at en betalte avdrag på obligasjonen.

Handels-, eksport- og forretningsnæringene benyttet seg i stor grad av vekselbrev. Vekselbrevene var det beste alternativet til de tunge upraktiske myntene, og kunne også fungere som gjeldsbrev, som kunne omsettes på det åpne markedet. Kortsiktig kreditt var viktig for mange næringsdrivende i Norge på 1800-tallet. I dagens økonomi løser bedrifter gjerne dette gjennom en kassakreditt i bank. Den kortsiktige kreditten var spesielt avgjørende for aktører som hadde store utlegg knyttet til betaling av ulike innsatsfaktorer i en produksjon, og hvor betalingen for den varen som selges ikke skjer omgående. Faktureringstid og forfall innebærer en mulig likviditetsskvis. Utstedelse av veksler dekket dette behovet på 1800-tallet.

Som omtalt tidligere i oppgaven ble det med Christian V's Norske Lov av 1687 innført en såkalt ågerlovgivning (forbud mot urimelig høy rente) hvor det ble fastsatt en

¹¹⁰ Aschehoug, T. H. *Socialøkonomik 3. bind* (1913), 117-118.

¹¹¹ Aubert, L. M. B., *Den Nordiske Vexelret – de danske, norske og svenske love*. Kjøbenhavn: Gyldendalske boghandels forlag, (1882), 1-2.

¹¹² Aubert, *Den Nordiske Vexelret*, 1-2.

¹¹³ Vexler – fra den norske obligasjonsrettens spesielle del: «En Vexel er et i visse bestemte former affattet gjeldsbrev (og tillige ordrepapir), hvorved udstederen forpligter sig til – enten umiddelbart selv eller gennem en tredjemand – at betale en sum penge under et særeget strengt ansvar, mod at indehaveren paa sin side nøje følger den af loven foreskrevne fremgangsmaade for at gjøre fordringen gjeldende.» fra den norske obligasjonsretts spesielle del første bind 1. fra side 364 om «vexel». Og se Aubert, *Nordisk Vexelret*, 63.

maksimumsgrense for rente (rentefot) på fire prosent.¹¹⁴ Den første lovmessige regulering av veksler i Norge og Danmark ble innført gjennom en forordning av 16. april 1681.¹¹⁵ Renten en kunne ta for vekselobligasjonslån varierer gjennom 1700- og 1800-tallet. I perioden 1816-1842 kunne en ta opp til fem prosent (maks rente), men ved lovendring av 12. oktober 1857 ble rentebegrensningen frigitt.¹¹⁶ Pantelånsrenten hadde som nevnt tidligere bare blitt forhøyet til fem prosent i 1857.¹¹⁷ De siste rentebegrensningene for pantelån opphørte ikke før 29. juni 1888, da rentefoten ble frigitt.

Lovendringen gjaldt også for andre gjeldsforskrivelser, også de som ikke var basert på sikkerhet i fast eiendom så lenge det var med en fastsatte en betalingstid på maksimum seks måneder fra utstedelsesdatoen.¹¹⁸ Som nevnt ovenfor hadde veksler vært i bruk i Norge i hundrevis av år (i 1731 var det innført et gjeldsbrev kalt vekselobligasjon). De var fortsatt i bruk langt inn i det 20. århundre, da de til slutt ble erstattet av kassekreditt, gitt av en bank som det fortrukne kredittalternativ.¹¹⁹ Til tross for dette fortsatte sparebankene å tilby veksler, dog imot sikkerhet ved pant i eiendom.¹²⁰

Sparebanker

Sparebankenes opprinnelige formål var å fungere som innskuddsbanker for personer med begrensede midler. De skulle spre en «sparetanke» blant befolkningen og ta seg av «småfolkets» sparepenger, slik kunne ivareta deres midler og bistå dem dersom de havnet i «nød» på grunn av skader eller sykdom.¹²¹ Sparebankene fungerte også som en form for pensjonssparing, gjennom personlig sparing skulle en hjelpe arbeidende fattige (tjenestefolk, dagarbeidere og svenner) til et bedre liv, og slik sikre at en hadde midler tilgjengelig når man ikke lengre kunne arbeide på grunn av alderdom.¹²²

Den første norske sparebanken, Christiania Sparebank, ble opprettet i 1822 av fem filantropisk orienterte menn, med ulike utenlandske banker som forbilder.¹²³ Spesielt Hamburgs Allgemeine Versorgungsanstalt (1778), som anses som Europas første sparebank,

¹¹⁴ Aschehoug, T. H. *Om sparebanker og privatbanker, navlig om deres udlåansvirksomhed* (1890), 34.

¹¹⁵ Snedkerud, Roar, Johannes G. Torstveit, Karsten Alnæs, Øystein Løining og Morten Brøten, *Norsk bank og pengevesen 1816-1892 – Arendalskrakket i bankhistorisk lys* (Oslo: Finansdepartementet, 2022), 39.

¹¹⁶ Rygg, Nicolai. Norges Banks historie: annen del. Oslo, (1954),30; Lie, *Norges Bank*, 87.

¹¹⁷ Rygg, N. *Norges Banks Historie bind I*, 240.

¹¹⁸ Snedkerud, *Norsk bank og pengevesen*, 40.

¹¹⁹ Snedkerud, *Norsk bank og pengevesen*, 39.

¹²⁰ Snedkerud, *Norsk bank og pengevesen*, 39.

¹²¹ Øksendal, Lars Fredrik, *Til allmenn nytte – om gaver, sparebanker og sparebankstiftelsen gjennom 200 år*. (Oslo: Universitetsforlaget, 2022), 18-20.

¹²² Øksendal, *Til allmenn nytte*, 18.

¹²³ Innbyderne til opprettelsen av Christiania Sparebank var; Generalmajor Benoni D'Aubert, kjøpman Nicolai Andresen, professor Søren Rasmusen, eksepedisjonssekretær Johan Henrik Rye og prost Johan Storm Munch Thue, Lars. *Forandring og forankring – Sparebankene i Norge 1822-2014*. Oslo: Universitets forlaget (2014), 29

var en viktig kilde til inspirasjon. Den første moderne sparebanken, Ruthwell Savings Bank, grunnlagt i 1810 i Skottland, var også en ledestjerne for de norske initiativtakerne til de første sparebankene.¹²⁴ I Danmark ble den første sparebanken etablert allerede i 1810, mens Sverige fulgte ti år etter i 1820, og Norge til slutt, i 1822 med Christiania Sparebank.

I motsetning til i en forretningsbank, hvor eierne kan ta aksjeutbytte basert på bankens overskudd, har stifterne av en sparebank, gjennom sitt opprinnelige bidrag til grunnfondet, kun rett til utbytte fra virksomheten gjennom løpende forrentning av grunnfondsbevis.

Forretningsbanker

En forretningsbank er et aksjeselskap, vanligvis børsnotert, som opererer innenfor rammene av et lands kredittlovgivning. Mens sparebankene opprinnelig var stiftet for å motta innskudd og gi lån til enkeltindivider, skulle forretningsbankene fylle behovet til det raskt voksende private næringsliv, som hadde økende behov for tilgang til risikovillig kapital. Handel og økende eksport utover 1800-tallet økte behovet for profesjonelle forretningsbanker. En bank i sin mer originale form er en mellommann mellom de som har overskuddskapital og ønsker å plassere den et rimelig sikkert sted, og med en avklart avkastning (rente), og de som trenger tilgang på kapital for å investere enten i næringsvirksomhet eller bolig. Lånetakerne er også villig til å betale renter til banken basert på en avtalt nedbetalingsplan. Bankenes fortjeneste er basert på rentedifferansen mellom innskudd og utlån, minus eventuelle tap på utlån. I dag er det ikke et så tydelig skille mellom en sparebank og forretningsbank. Mange større sparebanker er også den primære bankforbindelsen til næringslivsaktører. Det har i de siste tiårene også forekommet fusjoner mellom spare- og forretningsbanker. En har videre sett integrering av tradisjonelle forretningsbanker og forsikringsselskaper. På slutten av det 20. århundre ble for eksempel Vital forsikring overtatt av Den norske Bank (DNB).

Non-bank Financial Companies and Institutions

Kreditt og gjeld var i tidlig moderne tid i Europa de to mest essensielle delene av økonomisk byttehandel. Begrepene «Non-bankfinancial companies (NBFCs) and Non-bank financial institutions (NBFIs)» brukes om finansielle selskaper og institusjoner. Dette er for eksempel investeringsbanker, boliglån utlånere (mortgage lenders), money market funds, forsikringsselskaper, hedge funds, private equity funds og peer-to-peer (P2P) utlånere. Siden «the great recession» i 2007/2008 har NBFCs hatt en kraftig vekst, økt «proliferated» i antall og i variasjoner. De spiller en nøkkelrolle i å møte kredittetterspørselen som de tradisjonelle

¹²⁴ Thue, *Sparebankene i Norge*. 25-28.

bankene ikke klarer å møte. I en historisk kontekst er det interessant å merke seg at dette har mange fellestrekk med kredittmarkedet på 1800-tallet, hvor nettopp de ikke-institusjonelle delene sto for den samme dynamikken som vi ser i dag. Gjennom å utfylle hverandre og møte etterspørselen der en kunne se den komme, er det en rekke likheter med tiden før bankene eksisterte, og i selve overgangsperioden da de tradisjonelle bankene begynte sin virksomhet.

Det som på engelsk betegnes som “shadow banking” eller skyggebanker og gråmarkedet har også mange likheter med den historiske utviklingen. Dette ved at de står utenfor reguleringer og statlige og føderale oppsyn. De kunne også spille en komplementær rolle i kredittmarkedet, til de formelle finansinstitusjonene. I mange tilfeller tok det lang tid før en fikk et krav om regulering (gjørne i perioden etter en bankkrise). Utviklingen skjedde den gang, som i dag, mye raskere enn myndighetene klarte å følge opp i form av lovverk og reguleringer. Siden det ikke var krav om å sitte på en banklisens for aktører i gråmarkedet, gjaldt heller ikke lovgivningen og reguleringen for disse institusjonene på samme måte som tradisjonelle banker.

Kilder til kreditt og kapitalbehov i Norge på 1800-tallet

Behovet for kreditt økte utover 1800-tallet grunnet den ovennevnte gryende industrialisering og mekanisering av jordbruket. Typen kreditt som ble etterspurt varierte vesentlig mellom sosioøkonomiske grupper. En fellesnevner var likevel det økende behovet for kreditt. Bønder prioriterte langsiktig kreditt med moderate renter og muligheten for nedbetalinger spredt utover en lengre tidsperiode.¹²⁵ Dette reflekterte også bondens situasjon; langvarige kapitalinvestering i jordbruket var vesentlig, men siden avkastning på investeringene ofte tok år før den materialiserte seg måtte avdragene på lånet reflektere dette. De måtte være langsiktige. I byene derimot foretrakk de næringsdrivende, som grossister, handelsmenn og eksportører, kortsiktige diskontolån. Disse lånene var mer tilpasset den hurtige omløpshastigheten i de urbane sentre, hvor transaksjoner og den mulige profitten materialiserte seg raskere.¹²⁶ Kredittbehovet var også mer akutt og de kortsiktige vekslene var byborgernes alternativ. Et par prosent mer i rente var en kostnad disse aktørene kunne bære, og lettere kunne belaste kundene, da muligheten for profitt var langt større enn i landbruket.¹²⁷ En betydelig del av borgerskapet i byene, spesielt småborgere som håndverkere, mestere og detaljhandlere, var også avhengige av pantelån. Flesteparten av

¹²⁵ Kaartvedt, Alf og Leif Chr. Hartsang. *Kongeriket Norges Hypotekbank 1852-1952*. Oslo, (1952), 30-3.

¹²⁶ Kaartvedt, *Norges Hypotekbank*, 30-31.

¹²⁷ Kaartvedt, *Norges Hypotekbank*, 30-31.

småborgerne var huseiere.¹²⁸ Eiendomsbesittelse i urbane områder var en nødvendighet grunnet at leiemulighetene var svært begrenset.¹²⁹ Å eie næringseiendom hadde sine klare fordeler, det sikret husly, samt at en kunne stille eiendommen som sikkerhet for pantelån. Pantelån innebar at kreditor hadde sikkerhet i en tinglyst pant på eiendom. Dette gjorde det lettere for disse små og mellomstore næringsdrivende å skaffe seg tilgang på kapital til nødvendige nyinvesteringer, utbedringer samt håndtere akutte likviditetsproblemer grunnet uventede kostnader.¹³⁰ Stiftamtmann N. A. Sem viste i 1845 til hvor vanlig det var i hovedstaden å benytte seg av pantelån for å sikre tilgang til kapital - «i de sidste 5 aar er stiftet betydelig hypotheceret gjæld».¹³¹

Kredittbehovet på 1800-tallets kan deles i to kategorier: krisebehov og etterspørselsdrevet behov. Det første er relatert til umiddelbare økonomiske utfordringer, mens det andre dreier seg om finansiering av nyetableringer eller videreutvikling av eksisterende virksomhet.¹³²

Det var som nevnt ovenfor et sterkt behov for kriselån spesielt under og etter Napoleonskrigene. De økonomiske utfordringene i Norge fortsatte også i tiårene etter og det var behov for kreditt. Både kortsiktig og langsiktig kreditt. Den passive deflasjonspolitikken i den første halvdel av 1800-tallet kan, ifølge historikeren Francis Sejersted holdes ansvarlig for den langvarige lavkonjunkturperioden som varte nesten fram til 1842.¹³³ Dette endret seg med stabiliseringen av pengeverdien og økningen av seddelutstedelsen samme år, noe som innledet en høykonjunkturperiode.¹³⁴ Høykonjunkturperioden som fulgte på 1840-tallet var den første etter Napoleonskrigene, som ikke endte i deflasjon (fallende priser).¹³⁵

Sejersted har framholdt at den restriktive pengepolitikken endte med deflasjon og virket hemmende på vekst og at den kvalte oppgangskonjunkturer før deres «fødsel».¹³⁶ I Norges Banks jubileumsverk, som ble lansert i forbindelse med 200 års-jubileumet i 2016, ble Sejersteds synspunkter nyansert.¹³⁷ Det ble påpekt at deflasjonen skyldtes et internasjonalt prisfall og ikke en bevisst restriktiv pengepolitikk fra Norges Banks side. Tvertimot ble det understreket at Norges Bank førte en ekspansiv pengepolitikk, hvor de stadig økte

¹²⁸ Kaartvedt, *Norges Hypotekbank*, 31.

¹²⁹ Kaartvedt, *Norges Hypotekbank*, 32.

¹³⁰ Kaartvedt, *Norges Hypotekbank*, 32.

¹³¹ Kaartvedt, *Norges Hypotekbank*, 31.

¹³² Sejersted, Francis. «En teori om den økonomiske utvikling i Norge i det 19. århundre», 45.

¹³³ Sejersted, «En teori om», 43.

¹³⁴ Sejersted, «En teori om», 43.

¹³⁵ Sejersted, «En teori om», 43.

¹³⁶ Sejersted, «En teori om», 43.

¹³⁷ Eitheim, *A Monetary History of Norway*, 83-112.

lånevolumet til bønder og andre næringsdrivende.¹³⁸

I 1816 da Norges Bank ble etablert var det en gryende erkjennelse at bankierer og andre aktører, som var involvert i uformell kreditt, ikke kunne dekke det økende behovet for langsiktig kreditt. Stortinget ga derfor den nye sentralbanken et mandat som åpnet for å kunne utstede langsiktige pantelån. Dette var en viktig endring. Senere overtok spare- og forretningsbankene denne rollen.

Norges Banks utstedelse av pantelån var ikke ukontroversiell i samtiden.¹³⁹ En god del av kritikken berodde på at pantelånspolitikken angivelig tilgodeså i all hovedsak jordeiere og dermed landbruket.¹⁴⁰ Sejersteds forskning har imøtegått dette og påpekt at pantelån ikke utelukkende ble allokert til bønder, men at en stor andel av pantelånene også gikk til forretningsdrivende i byene. Denne tendensen akselererte i løpet av 1840-årene.¹⁴¹ Norges Banks midler gikk i stadig større grad til nysatsninger og investeringer i de sentrale strøk — sirkulasjonshastigheten av penger økte, og en så framveksten av en gryende middelklasse, som igjen bidro til økonomisk vekst og industriell utvikling. Sejersted understreket hvordan bankmangelen var en av årsakene til at det «foregikk en relativ livlig kredittformidling», men mellom de enkelte næringsdrivende.¹⁴²

Det var lenge en oppfatning at utfordringen til Norge i den første delen av 1800-tallet var mangel på kapital.¹⁴³ Anton Martin Schweigaard var i samtiden en viktig talsperson for frihandel og liberalisering av den norske økonomien, men også en av de som understreket at kapitalmangel var årsaken til lav investeringstakt og derigjennom lav vekst.¹⁴⁴ Sejersted har senere modifisert denne oppfatningen og argumentert for at hovedproblemet var mer strukturelt og det var en suboptimal organisering av kredittformidlingen som var hovedproblemet.¹⁴⁵

Som omtalt ovenfor argumenterte Sejersted for at man i samtiden, inkludert Schweigaard, sannsynligvis hadde en overdrevet frykt for inflasjon, og derfor ikke førte en mer aktiv penge- og kredittpolitikk, for å motvirke den lave veksten en opplevde fram til 1840. Pantelånene fra Norges Bank ble en del av en mer ekspansiv penge- og kredittpolitikk,

¹³⁸ Sandvik, *Nasjonens velstand*, 131; Eitrheim, Klovland og Øksendal (2016), 83-112.

¹³⁹ «Jacob Aall og Anton Martin Schweigaard mente at banken førte en for restriktiv linje når det gjaldt diskontering av vekslere» og heller prioriterte pantelånene istedet for det kortsiktige pengemarkedet. Snedkerud, *Norsk bank og pengevesen*, 67-68.

¹⁴⁰ Sejersted, «En teori om», 43.

¹⁴¹ Sejersted, Francis. *Norges bank og høykonjunktoren i 1840-årene*. Oslo: Universitetsforlaget, (1968). 15-21.

¹⁴² Sejersted, Francis. *Norges bank og høykonjunktoren*, 22.

¹⁴³ Sejersted, Francis. *Norges bank og høykonjunktoren*, 17-21.

¹⁴⁴ Sogner, *Andresens*, 108-112.

¹⁴⁵ Sejersted, «En teori om», 44.

som så dagens lys på 1840-tallet, og var med på å legge grunnlaget for en økonomisk gjennombruddstid. Den ble også en av de utløsende faktorer, sammen med den positive demografiske utviklingen, for den økonomiske veksten fra midten på 1800-tallet.¹⁴⁶

¹⁴⁶ Sejersted, «En teori om», 44.

Kapittel 3: Pantelånsmarked i Christiania 1818-1860

Kapittel tre presenterer det empiriske grunnlaget for oppgaven. Det følger en detaljert gjennomgang av pantelånsdataene fra de utvalgte årene i perioden 1818 til 1860. Endringer i markedsandeler og lånevolum fra år til år redegjøres for og settes i kontekst. Spesiell vekt legges på sentrale lån for hvert år, som ofte inkluderer de største institusjonelle lånene, som belyser formelle utlåneres Rolle. Det presenteres også et utvalg av private personlån, som viser framgangsmåten til de uformelle aktørene i pantelånsmarkedet. Ved å se nærmere på enkeltlån er det lettere å se forskjeller og likheter mellom formell og uformell kredittgiving.

Det er i alt registrert 2380 tinglyste pantelån i Christiania sorenskriveri for de syv enkeltårene som er undersøkt i løpet av den 42 år perioden oppgaven omfatter. De totale utlånsbeløpene var stigende i hele perioden, med unntak av årene 1823, 1830 og 1855, hvor utlånsvolumet gikk noe ned sammenliknet med det foregående året som er gjennomgått. Dette var trolig grunnet mer krevende konjunkturer. Volumet fant likevel tilbake til et høyere nivå bare noen år senere. Hvis en ser utviklingen over et noe lengre perspektiv var trenden stigende utover hele 1800-tallet. Dette er også i tråd med en ikke ubetydelig befolkningsvekst og urbanisering, som fant sted i Norge. Personlån, lån fra en privatperson til en annen privatperson (Peer-to-Peer-lån), og bankierer, utgjorde en stor andel av de samlede utlån gjennom hele perioden. I de første årene utgjorde de mellom 43 prosent til 80 prosent av det totale markedet for nyregistrerte pantelån. Etter hvert tok sparebanker, statsbanker og forretningsbanker en noe større andel av markedet, men personlånenes betydning ble ikke redusert løpet av perioden fra 1818 til 1860.

3.1 Christiania 1818

Lånegivere	1818 (Spd.)	Prosent(%)
Offentlig sektor	9162	3,87
Norges Bank	33 235	14,02
Sparebanker	-	-
Statsbanker	-	-
Forretningsbanker	-	-
Skadeforsikring	3865	1,63
Livsforsikring	-	-
Personer	190 662	80,46
Ideelle organisasjoner	50	0,02
Utlandet	-	-
Ukjent sektor	-	-
Totalt	236 974	100

Table 1: Viser i spesidaler (Spd.) verdien av tinglyste pantelån per sektor og markedsandel i prosent(%) for Christiania i 1818.

Det ble registrert 130 tinglyste pantelån i Christiania i 1818. Den totale verdien av de samlede utlån, på tvers av sektorer, var 236 974 norske spesidaler (tabell 1). Av de 130 pantelånene var fire av lånene i riksdaler. De er omregnet omtrentlig til spesidalers verdi. Et av lånene var også registrert i engelske pund sterling. Det aktuelle lånet er også omregnet til spesidalers verdi. Gjennomsnittsverdien av pantelånene i Christiania i 1818 var på 1765 spesidaler, mens medianlåneverdien for året var på 980 spesidaler. De 130 registrerte pantelånene var fordelt over 406 sider i pantebøkene, parallelt med andre registreringer.

I 1818 fulgte ikke registreringene en standardisert form. De er ikke nedtegnet med et tydelig registreringsnummer, ei heller er det alltid noe klart skille mellom en registrering, slik at ulike lån kan være omtalt i samme nedtegnelse. Håndskriften til de som har registrert lånene i 1818 er utydelig og krevende å lese. Dette har gjort det vanskelig i noen tilfeller å tyde registreringene, men det var først og fremst de første månedene av 1818 som var vanskelig å tyde med sikkerhet. Deretter ble skriften og de digitaliserte sidene lettere å forstå. Norges Bank som var i sitt første operasjonelle år i 1818 lånte totalt sett ut 33 235 spesidaler. Dette utgjorde 14 prosent av gitte lån i 1818. Det er en ikke ubetydelig markedsandel generelt, og ikke minst tatt i betraktning at dette var første året den nylig etablerte sentralbanken var operativ. Dette kan tolkes som at det var et oppdemmet behov i markedet for tilgang på mer risikovillig kapital. Lånene fra Norges Bank var fordelt på 13 ulike lån med et gjennomsnittlig lånebeløp på 2 556 spesidaler. Lånene som ble gitt av Norges Bank er nærmere 2,85 ganger størrelsen på medianlånene som ble gitt det aktuelle året, og 1,4 ganger større enn

gjennomsnittslånet. Det største enkeltlånet gitt av Norges Bank var på 5 000 spesidaler og låntaker var Nicolay Andresen.¹⁴⁷

Norges Banks utlånsvirksomhet kan som nevnt ovenfor allerede det første året banken opererte beskrives som betydelig. Antallet lån utstedt av Norges Bank utgjorde likevel kun 13 av totalt 130 tinglyste lån. Det er først og fremst størrelsen (lånebeløpet) som var mye høyere, enn både median og gjennomsnittet i 1818, for de lån Norges Bank utstedte. I realiteten var sentralbanken på dette tidspunktet en liten aktør hvis en sammenlikner med noen av de største privat utlånerne.

Offentlig sektor var i 1818 en liten långiver. Christiania overformynderi utstedte et lån på 562 spesidaler til Ole Larsen Borgen. Det Alminnelige Lån- og Diskonteringsvesen var den nest største institusjonelle panteutlåner, med en markedsandel på 3,9 prosent. Deretter fulgte skadeforsikringssektoren med 1,6 prosent av de samlede utlån, gjennom Directionen for Christiania Brandassurance kasse (Brandforsikring).

Den største og viktigste långiver i 1818 utgjorde ifølge de tinglyste pantelånene privatpersoner og bankierer. De ytet kreditt gjennom personlån (peer-to-peer-lån). De ble i de fleste tilfeller gitt av en person til en annen. Noen ganger var det også flere långivere ga lån til også flere låntakere. Denne kategorien utlån utgjorde hele nesten 80 prosent av det totale registrerte utlånsvolumet. I alt ble det gitt 100 lån i denne kategorien. De utgjorde til sammen 181 412 spesidaler, inflasjonsjustert fra 1818 til 2023, og omregnet til kroner fra spesidaler, utgjør det omtrent 41,8 millioner kroner i dagens verdi. Det var ikke et ubetydelig beløp i et Christiania, som den gang ikke var en stor by, og et Norge som ikke hadde et imponerende brutto nasjonalt produkt (BNP).

Det er et par navn som skiller seg ut blant utlånerne. Relativt overraskende er det å finne Kong Carl Johan som en av de største enkeltutlånerne. Han utstedte hele seks lån til en sum av 13 500 spesidaler. En kan selvsagt argumentere for at lån fra kongen var fra offentlig sektor, men en må anta at dette var lån gitt fra kongens private formue.

En annen aktør som skiller seg ut som stor långiver er bankieren Jørgen Pløen (eier av Skøyen gård), opprinnelig fra Holstein i Tyskland.¹⁴⁸ Pløen er registrert med det største enkeltlånet — lånet ble gitt til Morten Anker (eier av Frogner gård). Anker familien var viktige næringslivsaktører og lånet var på 20 150 spesidaler. Det aktuelle lånet var så stort at

¹⁴⁷ Andresen-familien - tidligere eiere av Tidemanns tobakk og dagens Ferd eiere er etterkommere av Nicolay Andresen. Se boken til Sogner, Knut. *Andresens – En familie i norsk økonomi og samfunnsliv gjennom to hundre år*. Oslo: Pax, (2012), 509.

¹⁴⁸ Pedersen, Gunnar. *Aktuell historie IV: Nordstrand og Østensjø - før og nå*. (2011). Utg. Dreyers Forlag. 91, 163.

det tilsvarte hele elleve prosent av de samlede personlånene i 1818. Pløen er også registrert som eneste långiver, som har utstedt et lån i utenlandsk valuta, nærmere bestemt £1 000 pund sterling - noe som tilsvarte 9250 spesidaler. Han er dermed den personen som står for de største samlede utlån i 1818, med til sammen 29 400 spesidaler. Dette utgjorde 16,2 prosent av personlånene som ble gitt, og 13 prosent av hele utlånsmengden for 1818. Det er også interessant å merke seg at en person, Jørgen Pløen, i 1818 nesten lånte ut et samlet beløp på størrelse med Norges Banks samlede utlån. Hvis en sammenlikner dette store lånet med den nominelle årslønningen i 1818 som var på 573 kroner eller 143,25 spesidaler, ser en at det var snakk om store verdier.¹⁴⁹ Det vil si at Jørgens Pløens samlede utlån tilsvarte det samme som 205 årslønninger, en ikke ubetydelig sum.

Det er mange kjente næringslivsnavn og embetsmenn som går igjen i registreringen av utlån i 1818. Meyer-familien er en av dem, og er representert med tre familiemedlemmer, Christian Meyer, Jørgen Meyer og Jacob Meyer. De ga lån på til sammen 9866 spesidaler, som tilsvarer 5,4 prosent av verdien til alle personlån. Familiene Dødelein, Thrane, Andresen, Olsen, Schou, Solberg, Brede, Møller, Heyerdahl, Graff, Stabel og Young er noen av de kjente historiske familienavnene som går igjen, både som utlånere og låntakere. Dette er familier som var noen av de mest formuende og innflytelsesrike i Christiania på 1800-tallet. De var embedsmenn, handelsmenn og bankierer. Til sammen lånte disse familiene ut 71 014 spesidaler, noe som tilsvarer 31 prosent av de totale utlånene i 1818.

¹⁴⁹ Omregnet til spesidaler. Kilde: Table 6.A.3: Nominal annual wages 1726-2006 in NOK fra Eitheim, Øyvind, Jan T. Klovland og Jan F. Qvigstad (2007), 379-380.

3.2 Christiania 1830

Lånegivere	1830(Spd.)	Prosent(%)	Endring(% -poeng fra 1818)
Offentlig sektor	13 764	12,45	+8,58
Norges Bank	10 270	9,29	-4,73
Sparebanker	3700	3,35	+3,35
Statsbanker	-	-	-
Forretningsbanker	-	-	-
Skadeforsikring	-	-	-1,63
Livsforsikring	-	-	-
Personer	75 368	68,17	-12,29
Ideelle organisasjoner	350	0,32	+0,30
Utlandet	5813	5,26	+5,26
Ukjent sektor	1300	1,18	+1,18
Totalt	110 565	100	-

Table 2: Viser i spesidaler (Spd.) verdien av tinglyste pantelån per sektor og markedsandel i prosent (%) for Christiania i 1830 og endringen i markedsandel fra 1818 i prosentpoeng (%).

Totalt er det registrert 158 pantelån for året 1830, med en samlet verdi på 110 565 spesidaler (tabell 2). Av de 158 lånene var to i utenlandsk valuta (hamburger banco mark rdlr.).¹⁵⁰ I det ene tilfellet var beløpet oppgitt i både spesidaler verdien og markverdien. For det andre lånet er verdien omregnet til omtrentlig spesidaler verdien. Det samlede panteutlånet på 110 562 spesidaler representerer en markert nedgang i samlede utlån sammenliknet med 1818. Det utgjør i realiteten en halvering av det samlede panteutlånsbeløpet fra 1818 til 1830 – fra 236 974 spesidaler til 110 565 spesidaler. Det er også verdt å merke seg at dette er en nedgang fra Norges Banks innsamlede tall fra 1825 som viste utlån på samlet sett 212 801 spesidaler.

Det er grunn til å tro at de vanskelige økonomiske tidene, som ledet til en lang depresjon, fikk større og større innvirkning på økonomien, og trolig også viljen til å lånefinansiere nysatsinger. Usikkerheten knyttet til spesidaleren kan også ha virket inn. Den var ikke i pari før i 1842.¹⁵¹ Dette kombinert med hyperinflasjon og økende skatter, for å kunne finansiere den nye nasjonalstaten og dens institusjoner, innebar at begynnelsen på 1830 var en periode med omfattende lavkonjunktur. Det var først på slutten av tiåret at en så en lysning i norsk økonomi. Den gjennomsnittlige størrelsen på lån for 1830 var på 663 spesidaler. Dette representerer også en kraftig nedgang sammenliknet med 1818. I 1818 var

¹⁵⁰ «Bancodaler» fra *NHL*, 32. «Hamburger banco en «ideal» rdlr som i verdi tilsvarer en rdlr. I specie med finvekt 25,98 g. Og var bare en regneenhet og ble aldri utmyntet; grunnlaget var Hamburg Banks sølvfond, var også allmindelig brukt som verdimål i Damark og Norge gjennom det meste av 1600-tallet og 1700-tallet.»

¹⁵¹ Spesidaleren kom i pari kurs med sølvstandarden. Snedkerud, *Norsk bank- og pengevesen*, 242.

gjennomsnittsverdien på enkeltlån på 1765 spesidaler. En står her overfor en reduksjon til nesten 1/3 av gjennomsnittsstørrelsen på utlån. Det samme gjentar seg for medianbeløpet. I 1830 er det så lavt som 380 spesidaler, sammenliknet med 1818 hvor median var 980 spesidaler. Også for median er beløpet nesten falt til 1/3 på tolv år. Hvis en sammenlikner dette med den nominelle årslønningen i 1830, som var falt til 103 spesidaler, mot 143 spesidaler i 1818, ser en at i 1818 utgjør et gjennomsnittlig låns størrelse 12 ganger en årslønn, mens en i 1830 er nede på 6,5 ganger årslønn, for et gjennomsnittslån.

Den største kategorien av lån, utenom lån til privatpersoner, var offentlig sektor, med 12,45 prosent av de samlede utlån. Noe som utgjorde 13 764 spesidaler. Det representerte en stor endring fra 1818. Den klart største av långiver fra offentlig sektor er de forskjellige enkekasene (pensjonskasser); Agerhus (Akershus) Stifts Geistlige Enkekasse, den Alminnelige Norske Enkekasse og den Alminnelige Enkekasse. Til sammen utgjør lån fra disse institusjonene 11 029 spesidaler, nærmere bestemt 80 prosent av de samlede utlån til offentlig sektor. En annen aktør vi finner fra offentlig sektor er Christiania Overformynderi.

Norges Banks utlån følger mønsteret for de andre aktørene for 1830, med en nedgang fra 1818 på 33 235 spesidaler i 1818, til 10 270 spesidaler i 1830. Det blir enda tydeligere hvis en sammenlikner med utviklingen for hele perioden, for årene 1823, 1824 og 1825, hvor Norges Bank styrket seg til et toppunkt i 1825, med 56 090 spesidaler lånt ut. Det utgjorde en andel på 26,4 prosent av det totale utlånet i Christiania. Året 1830 representerer helt klart det året med den laveste registrerte markedsandelen av samlede utlån for Norges Bank i perioden 1818 til 1830.

Samlet sett viser indikatorene at 1830 representerer et nedgangså for pantelånregistrering. Hvis en ser på gjennomsnittlig lånebeløp for Norges Bank i 1830 gjenspeiler det også den generelle markedstrenden. Gjennomsnittlig lånebeløp var på 513 spesidaler, som var betydelige lavere enn i 1818, da det var på 2556 spesidaler, og Norges Banks utlån var betydelig større enn det som var vanlig i det generelle markedet, som lå på 1765 spesidaler. Medianbeløpet til Norges Bank var også i 1830 mye nærmere det generelle markedet, med 375 spesidaler, mot 380 spesidaler for resten av utlånene.

I 1830 var det åtte år siden Norges første sparebank, Christiania Sparebank, ble etablert. Det er interessant at banken har begynt å synes i markedet, men den har enda ikke tatt betydelige markedsandeler. Det er registrert utlån på 3700 spesidaler i 1830 fra den relativt nyetablerte sparebanken. Lån gitt av Christiania Sparebank tilsvarer kun 3,35 prosent av de samlede utlån i Christiania i 1830. Det største lånet gitt av sparebanken på 2500 spesidaler, er blant de ti største registrerte lånene i 1830 (delt åttendeplass), og det største

institusjonelle lånet som er registrert i 1830.

I en institusjonell sammenheng var Christiania Sparebank viktig, men de utenlandske lånene var en større faktor. De utenlandske lånene representerte hele 5813 spesidaler som långiver, til sammenlikning med Sparebankens 3700 spesidaler. Det var tre relativt store utenlandske lån. De to første lånene var gitt til Jonas Zacharias Schriver, sønn av Rasmus Rasmussen Schriver, forpakter og eier av Frognæs Løkke, som ble skilt ut av Frogner hovedgård i 1812.¹⁵² Det første lånet til J. Z. Schriver ble utstedt av Sieveking, Altona (Hamburg), en av de største handelsfirmaene i den hanseatiske ligaen¹⁵³ og var på hele 4973 hamburger mark (1657 spesidaler). Det andre lånet til Schriver kom fra Christian Jacob Johns¹⁵⁴ handelsmann og president i det hamburgske handelskammeret, og te-forhandler gjennom selskapet C.J. Johns. Johns lånte ut 4852 hamburger mark (1617 spesidaler.). Det tredje utenlandske lånet kom fra bankieren Conrad Heinrich Donner. Han var dansk konsul i Hamburg (Altona), og grunnlegger av Conrad Hinrich Donner Bank (1798), en privatbank i Hamburg. Lånet var på 7613 hamburger mark, tilsvarende 2538 spesidaler, og mottaker var Ole Olsen.¹⁵⁵ Til sammen utgjorde de tre utenlandslånene 5813 spesidaler, noe som tilsvarte 5.26 prosent av de totale utlånene i 1830.

Den største sektor av låntakere var i 1830, som i 1818, pantelån gitt av privatpersoner gjennom deres personlån – peer-to-peer lån (P2P-lån). Personlånene sto med andre ord for 68,17 prosent av det totalregistrerte utlånsvolumet. Det ble gitt i alt 111 lån av personer, på til sammen 75 368 spesidaler. Inflasjonsjustert fra 1830 til 2023, og omregnet til kroner fra spesidaler, tilsvarer det omtrent 26,9 millioner kroner. Blant de ti største lånene gitt i 1830, er sju av ti mellom personer, med andre ord P2P-lån. Her finner vi en rekke kjente aktører som familiene Meyer, Eger, Heiberg, Schriver, Olsen, Møller og Busch. I motsetning til i 1818 er det ingen virkelig store lån. Det største lånet som ble gitt var til I. N. Wilse på 6752 spesidaler. En betydelig sum, men det ville kun vært det sjuende største lånet i 1818 (største lånet i 1818 var på 20 150 spesidaler.). Det er verdt å merke seg at de ti største lånene i 1830, tilsvarende som i 1818, i samlet beløp representerte rundt halvparten av det som ble lånt ut. I

¹⁵² Etter at Frognæs løkke ble utskilt fra Frogner Hovedgård i 1812 omdøpte Rasmus Rasmussen Schriver stedet til Sommerfryd. Det har senere vært eid av bankieren Thomas Joh. Heftye, skipsreder Thomas Fearnly og ble til slutt solgt til Storbritannia i 1906 og er i dag Storbritannias ambassade og residens. Lokalwiki «Frognæs», 11.11.24, <https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Frogn%C3%A6s>

¹⁵³ «Georg Heinrich Sieveking» *Wikipedia*, 11.11.24 https://en.wikipedia.org/wiki/Georg_Heinrich_Sieveking

¹⁵⁴ «Christian Jacob John», *Wikipedia*, 11.11.24 https://de.wikipedia.org/wiki/Christian_Jacob_Johns

¹⁵⁵ Stolberg-Wernigerode, Otto zu: *Neue deutsche Biographie*, Bd.: 4, Dittel - Falck, Berlin, (1959). *Duncker & Humblot*, Side 73-74. "Donner & Reuschel," *Wikipedia, The Free Encyclopedia*, https://de.wikipedia.org/wiki/Donner_%26_Reuschel (accessed September 17, 2024). Wikipedia contributors, "Conrad Hinrich Donner," *Wikipedia, The Free Encyclopedia*, <https://w.wiki/BDhx> (accessed September 17, 2024).

1830 sto de ti største lånene for 37 299 spesidaler, eller 49,5 prosent av de samlede personlånene. Tilsvarende tall for 1818 var 38,7 prosent, 91 666 spesidaler. Det er også to lån som ender i kategorien ukjent sektor, på 1300 spesidaler.

3.3 Christiania 1840

Lånegivere	1840(Spd.)	Prosent(%)	Endring i (% -poeng fra 1830)
Offentlig sektor	9514	3,19	-9,26
Norges Bank	24 275	8,15	-1,14
Sparebanker	44 800	15,04	+11,69
Statsbanker	-	-	-
Forretningsbanker	-	-	-
Skadeforsikring	-	-	-
Livsforsikring	-	-	-
Personer	211 334	70,96	+2,79
Ideelle organisasjoner	2760	0,93	+0,61
Utlandet	-	-	-5,26
Ukjent sektor	5135	1,72	+0,54
Totalt	297 818	100	-

Table 3: Viser i spesidaler (Spd.) verdien av tinglyste pantelån per sektor og markedsandel i prosent(%) for Christiania i 1840 og endringen i markedsandel fra 1830 i prosentpoeng (%).

For året 1840 er det registrert 289 pantelån med en samlet verdi på 297 818 spesidaler.¹⁵⁶ Det er en nesten dobling i antall lån sammenliknet med 1830, hvor det ble gitt 158 lån.

Beløpsmessig utgjør det en økning på 187 253 spesidaler fra 110 565 spesidaler i 1830 til 297 818 spesidaler i 1840. Ikke bare har volumet i antall lån økt i løpet av de ti årene som er gått, men også gjennomsnittlig lånebeløp har steget fra 309 spesidaler til 972 spesidaler. Medianbeløpet har også økt fra 380 spesidaler i 1830 til 500 spesidaler i 1840.

Den største institusjonelle långiver i 1840 var sparebankene, gjennom Christiania Sparebank, som etter 18 år med aktivitet, hadde utviklet seg til å bli en betydelig aktør. Christiania Sparebank økte sin markedsandel fra 3,5 prosent i 1830 til 15 prosent av totale utlån i 1840. I 1830 lånte sparebanken ut 3700 spesidaler, mens utlånene hadde steget til 44 800 spesidaler i 1840.

Det største lånet gitt av Christiania Sparebank var på 3500 spesidaler og låntaker var Ole Christian Kolstad. Til sammenlikning var det største lånet gitt i 1830 på 2500 spesidaler. Medianbeløpet for lån gitt av Christiania Sparebank var på 1000 spesidaler, som er dobbelt så høyt som medianen for 1840, hvor den var 500 spesidaler. Gjennomsnittet for lån gitt av

¹⁵⁶ Kilde: Digitalarkivet: Pantebok nr. 20a, 1840-1841.

sparebanken var omtrent 473 spesidaler høyere enn for gjennomsnittslånene samme år. Disse forskjellene mellom sparebankens utlån, og totalen for året, sier noe om utlånspolitikken til Christiania Sparebank. Sparebanken var åpenbart mer tilbakeholden med å utstede små lån enn store.

Det minste lånet gitt av sparebanken var på 150 spesidaler og ble utstedt til Anders Thoresen. Til sammenlikning ga andre långivere hele 34 lån til under 150 spesidaler. Det laveste beløpet registrert dette året er på 25 spesidaler, gitt av Christian Gran Dahl til C. A. Johannesen. Det skal bemerkes at Christiania Sparebank samlet sett bare utstedte 31 lån i 1840. Likevel er det noe overraskende at lån utstedt av Christiania Sparebank lå på en median på 1000 spesidaler, som er dobbelt så høyt som medianen for samlede lån samme år — tatt i betraktning at sparebankene var tuftet på filantropiske verdier. En kan selvsagt argumentere for at størrelsen på lånene ikke sier noe om den sosiale profilen til banken, men det er nok grunn til å tro at det var mer forretningsmenn og tradisjonelt borgerskap som ble tildelt og kvalifiserte for de største lånene. Det var fremdeles en tid hvor tilgang på kreditt var et knapphetsgode i Norge, og hvis den begrensede kapital ble lånt ut til de allerede mest «bemidlede», kan en sette et spørsmålstegn ved om sparebanken virkelig etterlevde sin formålsparagraf. Selv om grunnlaget for å trekke slike konklusjoner ikke er så bredt, er det nok et tegn på at sparebanken allerede tok en rolle som var bredere enn den opprinnelige filantropiske. Utover århundre vet en jo at det var en glidende overgang mellom forretningsbanker og sparebanker og at de også etter hvert utviklet seg til konkurrenter. Norges Bank er i 1840 kun nest største institusjonelle långiver og kommer etter sparebanken. Norges Bank ga 27 lån, hvorav overraskende nok fire at de utstedte lånene er blant de 34 minste lånene gitt det året. Sentralbanken utstedte også det nest største lånet. Det lavest utlånte beløp fra Norges Bank var på 50 spesidaler. Norges Bank sto i 1840 for 8,15 prosent av de totale utlån. Det utgjorde samlet sett 24 275 spesidaler i utlån, omtrent 20 000 spesidaler lavere enn Christiania Sparebanks samlede utlån. Gjennomsnittsbeløpet for lån gitt av Norges Bank var på 900 spesidaler, noe som lå veldig nært opp til det generelle gjennomsnittet for alle utlån som var på 972 spesidaler.

Offentlig sektor som utlåner, ga lån tilsvarende 3,2 prosent av de samlede utlån i 1840. Det utgjorde 9514 spesidaler. Offentlig sektors andel av lån falt fra 1830, hvor sektoren sto for 12,5 prosent av de samlede utlån (13 764 spesidaler). Blant utlånerne i offentlig sektor finner vi den Norske Alminnelige Enkekasse, Christianias Auctionfond og Christiania Overformynderi. Institusjoner som vi kjenner også fra 1830.

Den største sektoren målt i omfang var fortsatt personlånsektoren, det uformelle kredittmarkedet (P2P-lån). De utgjorde 71 prosent av de totale utlån. Dette er nesten identisk med 1830, hvor denne lånekategorien utgjorde 68,2 prosent. Det er verdt å merke seg at de uformelle lån fortsatt er så dominerende, selv etter etableringen av Norges Bank og sparebanker. Det ble utstedt lån fra person til person samlet sett på 211 334 spesidaler, fordelt på 208 lån, av totalt 289 pantelån utstedt i 1840. Det representerte i spesidaler mer enn en dobling av P2P-lån fra 1830, hvor uformell sektor sto for 75 368 spesidaler i utlån.

Blant de ti største lånene gitt i 1840, var bare ett lån gitt av en institusjon, Norges Bank til Torstein Michalsen på 9500 spesidaler, og var som omtalt ovenfor det nest største lånet registrert. Det er også interessant at Christiania Sparebank med et medianbeløp for utlån på 1000 spesidaler, som var dobbelt så høyt som medianen for 1840, som var 500 spesidaler, ikke er representert med noen lån på listen over de ti største lånene. Det viser at de ikke-institusjonelle lån ikke bare fremdeles hadde en dominerende markedsandel, omtrent 70 prosent, men også sto for ni av de ti største lån gitt i Christiania i 1840.

Ellers blant de ti største långiverne finner kjente navn som Mogens L. Mathiesen, trelasthandler og handelsmann, eier av Mathiesen Eidsvold Værk, og en av landets rikeste. Han toppe listen med et lån gitt til kjøpmann A. Grüning på 20 000 spesidaler av Grüning & Co. Andre kjente familier blant de store långiverne i 1840 var Young, Krefting, Bjørnstad og Nielsen. De ti største lånene i 1840 utgjorde samlet sett 74 096 spesidaler og representerte 24,9 prosent av de totale utlån. De sto for 35 prosent av de samlede personlånene. De store lånene spilte dermed en betydelig rolle. I beløp utgjorde de 74 096 spesidaler av totale utlån på 297 818 spesidaler i 1840. Det viser igjen at de resterende 279 lån ble allokert til låntakere som lånte mindre beløp.

Ideell-sektor som låntaker sto for 0,93 prosent av de totale utlån. De ble gitt tre lån på totalt 2760 spesidaler. Låntakerne var Christiania Weisenhus (privat barnehjem), Christiania Katedralskole og den Norske Krigshospitalkasse (pensjonsfond for skadde soldater). Den resterende sektor er de ukjente, bestående av åtte lån på til sammen 5135 spesidaler, tilsvarende 1,2 prosent av det totale utlånet.

3.4 Christiania 1841

Lånegivere	1841(Spd.)	Prosent(%)	Endring(% -poeng fra 1840)
Offentlig sektor	28 345	7,03	+3,84
Norges Bank	18 570	4,6	-3,44
Sparebanker	39 900	9,89	-5,15
Statsbanker	-	-	-
Forretningsbanker	-	-	-
Skadeforsikring	-	-	-
Livsforsikring	-	-	-
Personer	294 800	73,07	+2,11
Ideelle organisasjoner	15 400	3,82	+2,89
Utlandet	2959	0,73	+0,73
Ukjent sektor	3500	0,87	-0,85
Totalt	403 474	100	-

Table 4: Viser i spesidaler (Spd.) verdien av tinglyste pantelån per sektor og markedsandel i prosent(%) for Christiania i 1841 og endringen markedsandel fra 1840 i prosentpoeng (%).

I 1841 ble det registrert 373 pantelån i Christiania, med en samlet verdi på 403 474 spesidaler.¹⁵⁷ Det er 35,5 prosent økning i utlånsvolum sammenliknet med året før, 1840, hvor de samlede utlån var på 297 818 spesidaler. Det representerte 29 prosent økning i antall lån, fra 289 pantelån i 1840 til 373 pantelån i 1841. I likhet med økningen av det totale utlån økte også gjennomsnittsverdien på lån fra 972 spesidaler i 1840 til 1082 spesidaler i 1841. Medianbeløpet økte også noe til 521 spesidaler i 1841, fra 500 spesidaler i 1840.

For institusjonelle långivere gikk overraskende nok Christiania Sparebanks utlån noe ned fra 1840 til 1841. Banken beholdt likevel plassen som den største institusjonelle långiveren. Sparebanken hadde en markedsandel på 10 prosent. Det var noe lavere enn i 1840, da sparebankens markedsandel var på 15 prosent. I 1840 lånte Christiania Sparebank ut 44 800 spesidaler. Det tilsvarende utlån i 1841 var på 39 900 spesidaler. Totalt utstedte Christiania Sparebank 25 lån, noe som utgjorde en liten nedgang fra 1840, hvor banken ga 31 lån. Ved nærmere gjennomgang av de enkelte lån gitt av sparebanken viser det seg at det største lånet i 1841 var på 9000 spesidaler og gikk til Ulrik Wilhelm Møller. Han var leder for Overlærer Møllers Institutt (latinskole) og tilhørte kretsen rundt Henrik Wergeland.¹⁵⁸ Dette lånet var også det fjerde største lånet gitt samlet sett i Christiania i 1841. Det representerte 22,6 prosent av utlånte midler fra sparebanken. Dette lånet var nesten tre ganger så stort som det nest største tildelte lånet fra sparebanken i 1841, som var på 3500 spesidaler.

¹⁵⁷ Kilde: Digitalarkivet: Pantebok nr. 20a, 1840-1841 og Pantebok nr. 20b, 1841-1843.

¹⁵⁸ Seip, Jens Arup, *Ole Jacob Broch og hans samtid*, (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1971), 76-77.

Til sammenlikning var medianen for lån gitt av sparebanken på 1000 spesidaler, mens gjennomsnittslånet var på 1596 spesidaler. Lånene fra sparebanken var adskillig høyere enn hva en så i markedet for øvrig, hvor medianen til sammenlikning var på 521 spesidaler. En ser det samme for gjennomsnittet av lån, hvor det var på 1082 spesidaler, sammenliknet med sparebankens 1596 spesidaler. Laveste lån gitt av Christiania Sparebank var på 300 spesidaler. Det ble gitt til kjøpmann Hans Rosenlund. Selv det laveste lånet gitt i spesidaler utgjorde mer enn en ordinær årslønn i 1841. En ordinær årslønn lå på 107,25 spesidaler.¹⁵⁹ Det laveste lånet fra sparebanken tilsvarer altså nesten tre årslønninger i 1841.

For pantelån generelt gitt i 1841, var 97 av 373, på under 300 spesidaler. Det laveste var på 12 spesidaler. Dette bekrefter det en så i tidligere år at Sparebanken åpenbart var mer tilbakeholden med å utstede små lån enn andre långivere. En kan argumentere for at dette ikke var i overensstemmelse med det som var grunnlaget bak stiftelsen av sparebanken, at den skulle gi lån til ubemidlede og de som ikke var ressurssterke økonomisk sett. Det oppsto derfor et ikke ubetydelig delta mellom bankens utlånsprofil og dens opprinnelige filantropiske filosofi.

Norges Bank følger etter Christiania Sparebank som den nest største långiver. Det er interessant å merke seg at i 1841 utstedte offentlig sektor samlet sett mer i lån enn lån gitt av Norges Bank. Norges Bank lånte ut 18 570 spesidaler. Dette tilsvarer 4,6 prosent av markedet. Det er igjen 10 000 spesidaler lavere enn de samlede lån offentlig sektor utstedte i 1841. I likhet med 1840 var Norges Banks samlede utlån 20 000 spesidaler lavere enn Christiania Sparebanks utlån. Reduksjonen i Norges Banks samlede utlån gjenspeiles også i antall utstedte lån. I 1841 ga banken kun ti lån. Lån gitt fra Norges Bank var relativt høye. Gjennomsnittet for lån utstedt av banken var på 1857 spesidaler, sammenliknet med et gjennomsnitt for lån utstedt i 1841, som var på 1082 spesidaler. Medianbeløpet på lån gitt av Norges Bank var på 1640 spesidaler. Dette var klart høyere enn medianen på alle lån gitt samme år, som var på 521 spesidaler.

Offentlig sektor var, som nevnt ovenfor, i 1841 en større långiver enn Norges Bank. Sektorens utlån hadde vokst fra 9514 spesidaler i 1840 til 28 345 spesidaler i 1841. Nærmest en tredobling på ett år. Offentlig sektors samlede utlån i 1841 tilsvarte 7 prosent av det samlede kredittmarkedet. Blant de långivende institusjonene finner vi Christiania Overformynderi, Romeriget Overformynderi, Akershus Stifts Geistlige Enkekasse og Den Aminnelige Enkekasse. Disse offentlige institusjonene ga til sammen 44 lån, hvorav 14 av

¹⁵⁹Kilde: Tabell 6.A.3: Nominal annual wages 1726-2006 fra Eitrheim, Øyvind, Jan T. Klovland og Jan F. Qvigstad (2007), 379-380.

lånene kom fra Christiania Overformynderi, til en sum av 9753 spesidaler. Den Alminnelige Enkekasse lånte ut for 12 242 spesidaler (24 lån). De fleste av lånene gitt av offentlig sektor var relativt store. Det største lånet var på 3108 spesidaler, og ble utstedt av Den Alminnelige Enkekasse, til den kjente bankieren Hans Faye, eier av Hafslund hovedgård (første direktør av Norges Hypotekbank, forretningsmann og generalkonsul).¹⁶⁰

Pantelån gitt av ikke-institusjonelle aktører var like dominerende i 1841 som i 1840. Denne kategorien lån økte fra en markedsandel på 71 prosent i 1840 til 73 prosent i 1841. I prosentpoeng var dette en økning på omtrent fire prosent, Hvis en ser på beløp i spesidaler, sto en overfor en klar økning i de totale utlån i den uformelle sektoren fra 211 334 spesidaler i 1840 til 294 800 spesidaler i 1841. Det er noe kontraintuitivt siden en skulle ha trodd at utlån fra den ikke institusjonelle sektor avtok utover århundre, ikke minst ved etableringen av Norges Bank og sparebankene. Det er også interessant å merke seg at så sent på 1800-tallet som i 1841, var lån gitt av uformell sektor ti ganger større enn samlede lån gitt av offentlig sektor. Uformell sektors utlån var også mer enn tre ganger større enn det totale utlånet fra offentlig sektor, Norges Bank og Christiania Sparebank til sammen. Personlånenes tilstedeværelse er fortsatt dominerende i størrelse, antall og variasjon i 1841. Totalt ble det gitt 298 pantelån i form av P2P-lån i 1841, noe som er 90 flere lån enn det som ble utstedt og registrert i panteregisteret i 1840. Hvis en ser på de ti største lånene gitt i 1841, viser det at også blant de største lånene som ble gitt, er det de ikke institusjonelle utlånerne som dominerer. Åtte av de ti største lån er såkalte P2P-lån, altså lån gitt av uformell sektor, og ikke institusjonelle lån. To av de ti største lånene var, som nevnt ovenfor, institusjonelle, men var ikke blant de tre største. Først det fjerde største lånet var institusjonelt, og ble utstedt av Christiania Sparebank til Ulrich Wilhelm Møller, og var på 9000 spesidaler. Etter det sto institusjonell sektor kun for det tiende største lånet, og det ble gitt av Christiania Waisenhuus (barnehjem) til Fredrik Riis. Det var på 5000 spesidaler.

Det gir et interessant historisk innblikk i hvem som var de viktige næringslivsaktørene i 1841 når en ser nærmere på de store låntakerne og långiverne. Blant de ti største låntakerne er det en aktør som troner på toppen, nemlig Nicolai Benjamin Aall Herlofsen (1807-1884), eier av Strømsbo Gård. Nicolai B. Aall Herlofsen tok opp et lån på 19 250 spesidaler. Långiver var Isak Muus, av Nedre Woyen Gård, som også eide Store Ullevål gård. Herlofsen var en kjent og viktig næringslivsaktør i Arendal. Han var gift med Elisabeth Catarina von Cappelen. Hun var igjen datter av den mest bemedlede mannen i Skien, Didrik von Cappelen.

¹⁶⁰ «Hans Faye», *Wikipedia*, https://no.wikipedia.org/w/index.php?title=Hans_Faye&oldid=22427895 (besøkt 30. september 2024).

Cappelen var ikke bare en viktig næringsdrivende i Skien, men tilhørte en av de rikeste familiene i Norge på det tidspunkt. Han satt i styret til Arendal Sparebank, som hans far hadde vært med på å opprette. Da han døde i 1884 etterlot han seg en formue på 330 000 kroner. Han var far til skipsrederne Axel og Oscar Herlofson, kjent fra «Arendal krakket», og de to sønnene var hjernene bak en «spektakulær» storsvindler, som eiere av Arendal Privatbank. De hele kom for en dag og de gikk konkurs i 1886 og var datidens største norske Ponzi-svindler.¹⁶¹

Den nest største låntakeren var Fredrik Riis. Han var stiftsamtmann i Akershus og tok opp et lån på 14 370 spesidaler. Blant de andre ti største låntakerne finner vi også noen andre kjente navn som Ole Mathæus Hauge, som var stortingsrepresentant og medlem av Handelens Venner. Mathæus Hauge var grunnlegger av Christiania Seildugsfabrik (1856) og senere meddirektør i Norges første forretningsbank, Christiania Bank- og Kredittkasse, som nevnt ovenfor ble opprettet i 1848.¹⁶² For øvrig finner vi navn som Lars Otto Julianus Grundt, Ulrich Wilhelm Møller og Nestor Niels Eugenius Malthe (byggmester og den som sto bak den kjente «Malthebyen» i Christiania). Kanskje ikke så overraskende var det ingen kvinner blant de ti største låntakerne eller långiverne for den saks skyld. Totalt tok de ti største låntakerne opp lån samlet sett på 106 569 spesidaler. Det utgjør litt over en fjerdedel (26,4 prosent) av det totale beløp som ble lånt ut i 1841.

En sektor som økte sine utlån, var de ideelle organisasjonene. De lånte i 1841 samlet sett ut 15 400 spesidaler. Det representerte en betydelig økning fra 1840, da de kun lånte ut 2760 spesidaler. De ideelle organisasjonene sto dermed for 3,9 prosent av de totale utlån i 1841. Til sammen dreide det seg om 15 lån gitt av blant annet Den Norske Krigshospitalkasse, Christiania fattigkommisjon, Christiania Katedralskoles midler og det Ankerske Waisenhus midler. Gjennomsnittlig utgjorde disse lånene 1027 spesidaler. Gjennomsnittet for alle lån i Christiania det året var på 1082 spesidaler. Medianbeløpet for de ideelle organisasjoner var på 600 spesidaler noe som også var veldig nært medianen, for hele Christiania i 1841 på 521 spesidaler.

¹⁶¹ For mer om «Arendal krakket» Torstveit, Johs. G. *Storsvindler, bankkrakk og nytt politisk parti: Arendal 1886-88*. 2. oppl. Arendal: Gaveca, (2015).

¹⁶² «Ole Mathæus Hauge», *Wikipedia*, https://no.wikipedia.org/w/index.php?title=Ole_Math%C3%A6us_Hauge&oldid=24130614 (besøkt 30. september 2024).

3.5 Christiania 1850

Sektor	1850(Spd.)	prosent(%)	Endring(%-poeng fra 1841)
Offentlig sektor	53 827	10,65	+3,45
Norges Bank	20 090	3,98	-0,73
Sparebanker	79 585	15,75	+5,62
Statsbanker	-	-	-
Forretningsbanker	-	-	-
Skadeforsikring	1800	0,36	+0,36
Livsforsikring	-	-	-
Personer	322 494	63,81	-11,02
Ideelle organisasjoner	1700	0,34	-3,57
Utland	25 300	5,01	+4,26
Ukjent sektor	591	0,12	-0,75
Totalt	505 387	100	-

Table 5: Viser i spesidaler (Spd.) verdien av tinglyste pantelån per sektor og markedsandel i prosent(%) for Christiania i 1850 og endringen i markedsandel fra 1841 i prosentpoeng (%).

I 1850 ble det registrert 432 pantelån i Christiania.¹⁶³ Det representerte en liten økning sammenliknet med 1841, da det ble registrert 373 pantelån, men en liten nedgang fra 1845 (443 pantelån, jf. tall fra Norges Bank prosjektet).¹⁶⁴ Med den positive utviklingen i norsk økonomi utover 1840-tallet er det noe overraskende at det var færre pantelån utstedt i 1850 enn i 1845. Forskjellen er ikke stor, men i 1845 ble det gitt 443 pantelån, mot 432 fem år senere i 1850. Den samlede verdien på pantelånene gitt i 1850 var på 505 387 spesidaler. Det er en 28 prosent økning i verdien av utlån i forhold til 1841, men utgjør kun en økning med 5000 spesidaler sammenliknet med 1845. Nærmere bestemt kun én prosents økning fra 1845.

Gjennomsnittsverdien av utstedte lån holdt seg relativt stabil i løpet av tiåret mellom 1840-1850, på rundt 1000 spesidaler. I 1840 utgjorde et gjennomsnittlig lån 972 spesidaler. I 1841 var det på 1082 spesidaler. I 1850 utgjorde gjennomsnittet 1173 spesidaler. Medianbeløpet har også vært relativt stabilt helt tilbake til 1825 med unntak av 1830 (som kan se ut til å være et bunnpunkt). Ved å sammenligne med Norges Bank-prosjektet ser en at i 1825 var medianen på 500 — det samme som i 1835 og 1840.¹⁶⁵ I 1841 økte medianen til 521 spesidaler. Den høyeste medianen var i 1845 med 600 spesidaler. Den nest høyeste medianen var ikke overraskende i 1850 med 550 spesidaler. Medianbeløpet for lån er relativt høyt viss en sammenlikner med en vanlig årslønn i perioden. Det representerer omtrent fem ganger

¹⁶³ Kilde: Digitalarkivet: Pantebok nr. 25, 1848-1850 og Pantebok nr. 26, 1850-1851.

¹⁶⁴ Hvidsten, «Et blikk på det norske kredittmarkedet», 20.

¹⁶⁵ Hvidsten, «Et blikk på det norske kredittmarkedet», 17.

nominell årslønn. I 1825 er en gjennomsnittlig årslønn på 96 spesidaler og har kun steget til 109 spesidaler i 1850. Vanlige lønsmottakere var ikke de som ble tilgodesett med lån. Å betjene et lån på fem ganger inntekten, med renter og avdrag, er i seg selv relativt krevende. I tillegg kommer det faktum at for å få innvilget et pantelån var det et krav om sikkerhet i eiendom (pant). En vanlig lønsmottaker i datidens Christiania var ikke eiendomsbesitter.

Det er interessant å merke seg at forholdstallet mellom private og institusjonelle lån holdt seg stabilt fra 1818 til 1850. I 1850 utgjorde de uformelle lånene 64 prosent av det samlede pantekredittmarkedet, mot 53 prosent i 1845 og 70,9 prosent i 1840. Først vil det redegjøres for sammensetningen av de institusjonelle lån som ble gitt i 1850. Deretter de fra uformell sektor.

Christiania Sparebank var den klart ledende långiver blant de formelle institusjonene i 1850. Sparebanken lånte ut 79 585 spesidaler. Det er en økning på 77 prosent sammenliknet med 1840. Den totale markedsandelen til sparebanken, inkludert både formelle og uformelle lån, holdt seg relativt stabilt på rundt 15 prosent i perioden. I 1841 var den likevel nede i ti prosent av det totale markedet. Christiania Sparebank utstedte i 1850 totalt 55 lån. Det utgjorde en dobling fra 1841, hvor sparebanken ga 25 lån. Medianen for sparebankens utlån var på 1000 spesidaler. Det representerte nesten det dobbelte av medianen for det totale utlånet i markedet det året. Medianen følger den samme trenden som de forutgående årene. Christiania Sparebank utsteder i all hovedsak store lån og prioriterer åpenbart disse låntakerne.

Det minste lånet sparebanken ga i 1850 var på 180 spesidaler. Det ble gitt til Hans Henrik Johansen. Det er noe lavere enn det laveste lånet i 1841. Det var på 300 spesidaler. Det laveste lånet fra sparebanken tilsvarer likevel nesten to årslønninger i 1850, hvor den nominelle årslønningen, som nevnt ovenfor, lå på 109 spesidaler. Det er totalt fem lån som er på 300 spesidaler, eller mindre, blant lånene gitt av Christiania Sparebank i 1850. Det største lånet gitt av sparebanken var på 5000 spesidaler og ble utstedt til kjøpmann Hans Henriksen. Det største lånet var omtrent 25 ganger større enn det minste lånet. Sparebankens største lån på 5000 spesidaler utgjorde ett av fem lån gitt av den størrelse i hele 1850. Men disse lånene var ikke de største. De var på en delt elleveteplass størrelsesmessig av alle lån gitt i 1850.

Det er interessant å merke seg at for pantelån gitt i 1850 var 139 av de samlede 432 på 300 spesidaler eller lavere. Det laveste var på ni spesidaler. Dette bekrefter nok en gang at Christiania Sparebank prioriterte å gi større lån til mer veletablerte næringslivsaktører. Banken fortsatte med å være mer tilbakeholden med å utstede små lån sammenliknet med andre långivere.

Norges Bank følger i 1850 etter Christiania Sparebank, som den nest største långiver, blant de institusjonelle utlånerne. I 1845 lånte Norges Bank ut 100 000 spesidaler noe som utgjorde 20 prosent av de totale lån det året. Fra denne toppen i 1845 falt Norges Banks utlån kraftig. Det er også interessant å merke seg at mens Norges Banks andel av lån falt fra 1845, vokste både Christiania Sparebank og offentlig sektors utlån. I 1850 utstedte offentlig sektor samlet sett mer i lån enn Norges Bank. Norges Banks utlån i 1850 tilsvarte cirka fire prosent av det samlede lånemarkedet. I 1845 var Norges Bank den største institusjonelle långiveren, men må se seg forbigått av Christiania Sparebank i 1850. Sparebanken lånte ut 60 000 spesidaler mer enn Norges Bank i 1850. På den andre siden var dette forholdet annerledes fem år tidligere, hvor Norges Bank lånte ut 30 000 spesidaler mer enn Christiania Sparebank.

En står overfor en utvikling hvor sentralbankens rolle som långiver avtar. For Christiania Sparebank er det en motsatt utvikling. Ved opprettelsen av sparebanken i 1822 var utlånene minimale. Det tok nærmere 30 år før sparebanken passerte Norges Banks utlån på varig basis. Det er også noe overraskende at ingen av lånene til Norges Bank i 1850 var spesielt store. En skulle trodd at en sentralbank med sin finansielle tyngde ville vært i første rekke da det gjaldt de mest omfattende finansielle operasjonene. Det største lånet gitt av Norges Bank var på 3000 spesidaler og gikk til malermester Johan Gottlieb Nørbeck Olsen. Både gjennomsnittet og medianverdien av lån gitt av Norges Bank gikk ned fra 1841 til 1850. Gjennomsnittet for bankenes panteutlån i 1841 var 1857 spesidaler til 1256 spesidaler i 1850. Det representerer en nedgang på over 500 spesidaler, eller nærmere fem årslønninger. Den samme trenden gjelder også medianen. Medianlån i 1841 var på 1640 spesidaler og i 1850 nede på 918 spesidaler. Median for Norges Banks utlån var likevel høyere enn for totale utlån i markedet, som hadde en median på 550.

Offentlig sektor var, som nevnt ovenfor, i 1850 en betydelig større långiver enn Norges Bank. Sektorens utlån hadde vokst fra 9514 spesidaler i 1840 til 53 827 spesidaler i 1850. Det representerer en femdobling på et tiår og en økning i markedsandelen fra syv prosent til elleve prosent av det samlede kredittmarkedet. To nye institusjoner/aktører står for denne endringen. Den første er Opplysningsvesenets fond. Fondet ble opprettet ved lov av 20. august 1821 og ble dannet ved salg av geistlighetsens benefiserte gods (eiendommer som prester, proster og biskoper hadde bodd i og hvor de kunne benytte inntektene fra, landbruk og skog).¹⁶⁶ Ved utgangen av 1822 hadde fondet en kapital på 14 254 spesidaler og ved

¹⁶⁶ Kristiansen, Oskar. *Penge og kapital, næringsveie: bidrag til Norges økonomiske historie 1815-1830*. Oslo: Cammermeyers boghandels forlag, (1925), 62.

utgangen av 1830 hadde fondet steget til 285 942 spesidaler.¹⁶⁷ Fondet hadde og har fortsatt som formål å komme Den norske kirke til gode og gi tilskudd til kirkelige formål.¹⁶⁸ Etter lov av 23. april 1839 ble det gitt «bemyndigelse» til Opplysningsvesens fond til å yte lån til kommuner mot sikkerhet, og i 1845 i anledning «kloak- og brolægingsarbeidet samt gadereguleringer» tok Christiania kommune opp lån for 40 000 spesidaler av fondet. I pantelånsdata fra 1845 står kommunen oppført med et lån på 5000 spesidaler av fondet.¹⁶⁹ I årene 1849-1859 ble det tatt opp lån til kjøp av tomt og byggingen av Trefoldighetskirken på i alt 147 300 spesidaler.¹⁷⁰ Fondet er bare registrert med to utlån i 1850, og de var en del av lånene til byggingen av Trefoldighetskirken. Begge lånene ble gitt til Christiania kommune signert av L. Rasch, N. Ytteborg, Chr. Storm, P. M. Schwensen, O. M. Hauge, C. A. Volch, E. Erichsen, J. Blich, Georg Ræder og F. H. Frølich. De to lånene utgjør til sammen 25 600 spesidaler. Dette tilsvarer halvparten av offentlig sektors utlån i 1850. Samtidig er det største av de to lånene på 20 000 spesidaler, det nest største lånet som ble gitt i Christiania i 1850. Ser en disse to lånene i sammenheng er Christiania kommune den største låntakeren samlet sett i hovedstaden i 1850. Det betyr at Opplysningsvesenets fond var en større institusjonell långiver i 1850 enn Norges Bank, og skyver dermed sentralbanken for første gang ned til en tredje plass, som største institusjonelle långiver.

Den andre nye utlåneren er den norsk stat. Ikke siden den økonomiske krisen i 1827 hadde Norge tatt opp lån i utlandet for å hjelpe næringslivet hjemme.¹⁷¹ Nok en fransk revolusjon i 1848 skapte store negative økonomiske ringvirkninger i hele Europa. Den norske stat hadde i realiteten ikke noe annet valg enn å stille risikovillig kapital til disposisjon for næringslivet, som var hardt presset, på grunn av den internasjonale nedgangskonjunkturen. Alternativet var en massiv konkursbølge. Det nye statslånet finansierte i tillegg til utsatte deler av næringslivet, grunnkapitalen til den nyopprettede Hypotekbanken, som så dagens lys i 1851, samt den nye jernbanen mellom Christiania og Eidsvoll.¹⁷²

Finansielt sett sto den norske stat i 1848 i en annen situasjon enn i 1827. Norges utenlandsgjeld var nedbetalt, og spesidaleren var i pari kurs. Det nye statslånet av 1848 ble paradoksalt nok tatt opp hos de jødiske bankierhusene Salomon Heine i Hamburg og C. J.

¹⁶⁷ Kristiansen, *Penge og Kapital*. (1925), 62.

¹⁶⁸ Arntzen, Jon Gunnar. «Opplysningsvesenets fond» i Store norske leksikon på snl.no. 02.11.2024.
https://snl.no/Opplysningsvesenets_fond

¹⁶⁹ *Femtiaars-Beretning om Christiania Kommune*, 50; Hvidsten, «Et blikk på det norske kredittmarkedet», 21.

¹⁷⁰ *Femtiaars-Beretning om Christiania Kommune*, 50.

¹⁷¹ Snedkerud, *Norsk bank- og pengevesen*, 113.

¹⁷² Kaartvedt, Alf og Leif Chr. Hartsang. *Kongeriket Norges Hypotekbank 1852-1952*. Oslo (1952), 62-82.

Hambros bank i London.¹⁷³ Dette i en situasjon hvor jødeparagrafen fortsatt ikke var opphevet i den norske grunnloven. Det skjedde først i 1851. I boken Norges Statsgjæld 1814-1900 skriver Jakob Woxen at i henhold til stortingsbeslutning av 3. april 1848 ble det åpnet for å ta opp midlertidig kreditt til statskassen i utlandet på 2 400 000 kroner (600 000 spesidaler).¹⁷⁴ Det ble deretter, i henhold til Stortingets beslutning av 22. august, tatt opp et statslån på 1 500 000 i Hamburger Banco. Dette lånet tilsvarte 6 000 000 kroner (1 500 000 spesidaler), hvorav 2,4 millioner kroner skulle allokere til å etablere nødvendig midlertidig kreditt for å sikre likviditet i markedet. Resten, 3 600 000 kroner (900 000 spesidaler) skulle anvendes til private utlån, fortrinnsvis mot pant i fast eiendom.¹⁷⁵

Norge var en stor trelasteksportør. Frankrike hadde utviklet seg til det viktigste eksportmarkedet og viktige valutainntekter fulgte av eksporten. Med konjunkturomslaget i 1847, og den franske revolusjon og påfølgende uro og økonomisk nedgang, førte det til et press på Norges Banks sølvfond. Sølvbeholdningen i banken krympet i løpet av 1847. Valutainntektene gikk ned. Norges Bank henviste til sine forskrifter og mente at den eneste veien til å beskytte den resterende sølvbeholdning var å stanse alle nye utlån. Eksisterende lån ble også avsluttet da de utløp. Det er verdt å merke seg at lån ikke hadde dagens lange løpetid på 1800-tallet. De ble ofte fornyet på årlig basis. Tidspunktet for Norges Banks innstramninger, midt i en økonomisk krise i Europa og Norge, bidro til å forsterke konjunkturedgangen. Statens direkte låneopptak og utlån må sees i sammenheng med direksjonen i Norges Banks restriktive tolkning av sitt mandat. Norges Banks utlånsstrategi under krisen var omstridt og næringslivet så den som utålelig.¹⁷⁶

Statens utlån i 1850 er basert på det som er igjen etter at midlertidig kreditt er trukket i fra «1848-lånet», se i avsnittet ovenfor. Totalt ga statslånet «af 1848» mulighet til å utstede 23 lån av varierende størrelse. De varierte fra 30 spesidaler til 5000 spesidaler. Det største lånet på 5000 spesidaler gikk til E. B. og G. F. Henriksen og det utgjorde, som nevnt ovenfor, det ellefte største lånet som ble utstedt i 1850. Totalt utgjorde det statlige «1848 lånet» 13 158 spesidaler og den gjennomsnittlige størrelse på statlige utlån var på 572 spesidaler. Medianen var på 250 spesidaler. Dette var ikke betydelig lavere enn for det totale kredittmarkedet, hvor medianen var på 550 spesidaler i 1850 og lavere enn de institusjonene det er redegjort for så langt.

¹⁷³ Snedkerud, *Norsk bank- og pengevesen*, 113.

¹⁷⁴ Snedkerud, *Norsk bank- og pengevesen*, 114.

¹⁷⁵ Snedkerud, *Norsk bank- og pengevesen*, 114.

¹⁷⁶ Woxen, Jakob. *Norges Statsgjæld 1814–1900*. Kristiania: Aktie-Bogtrykkeriet, (1900), 14-15. Snedkerud, *Norsk bank- og pengevesen*, 115.

Den Alminnelige Enkekasse var også en ikke ubetydelig utlåner i 1850. Enkekasse lånte ut totalt 14 046 spesidaler fordelt på ti lån. Christiania Overformynderi er bare registrert med ett utlån, på 1000 spesidaler. De offentlige institusjonene, med unntak av «lånet av 1848», ga lån som var relativt store i beløp, og hadde et høyere median og gjennomsnitt, enn for det totale kredittmarkedet. Ett av de store lånene gikk til handelsmannen, og senere industrialist, Christian Schou. Han mottok et lån på 5000 spesidaler fra den Alminnelige Enkekasse. Christian Schou kjøpte i 1837 landets første industrielle bryggeri av Jørgen Young, i Fjerdingen for 9500 spesidaler og bygget opp Schous Bryggeri.¹⁷⁷ En annen som fikk innvilget et stort lån var Ole Jacob Broch (1818-1889), professor i matematikk, og i 1847 stiftet han Christiania Almindelige, Gjensidige Forsørgelsesanstalt (bedre kjent i dag som Gjensidige).¹⁷⁸ Han mottok et lån på 3000 spesidaler fra Enkekassen.

Pantelån fra uformell sektor spilte i 1859 en like vesentlig rolle som tidligere i århundre. I 1850 sto de ikke-institusjonelle lånene for 64 prosent av pantekredittmarkedet, sammenliknet med 53 prosent i 1845 og 70,9 prosent i 1840. I prosentpoeng var økningen fra 1845 på omtrent elleve prosent. Viss en derimot ser på beløp i spesidaler, sto en overfor en klar økning i de totale utlån fra den uformelle sektoren fra 265 113 spesidaler i 1845 til 322 494 spesidaler i 1850. Siden 1818 har ikke lån gitt av uformell sektor vært under 40 prosent (1835) av de samlede utlån, og var så dominerende som 80 prosent i 1818. Det at de ikke-institusjonelle lånene fortsatt sto for en så stor andel av pantekredittmarkedet, mer enn 60 prosent, så sent som 1850, sier noe om hvor lang tid det tok før de nye institusjonene ble modne, og hadde tilgang på nok risikovillig kapital til å ta over fra den uformelle sektor, (privatpersoner og bankierer), som långivere.

Halvveis inn på 1800-tallet er, som omtalt ovenfor, fortsatt de uformelle utlånerne dominerende markedsaktører. Av de 432 pantelånene som ble utstedt i 1850, var 322 lån gitt av uformell sektor. Dette utgjorde 74 prosent av lånene mot 64 prosent av verdien av de utstedte lån. Viss vi sammenlikner de uformelle lånene med de andre sektorene viser det seg at ikke-institusjonell sektor lånte ut seks ganger så mye i spesidaler som offentlig sektor og 16 ganger så mye som det Norges Bank lånte ut i 1850. Uformell sektors utlån var også mer enn dobbelt så store som det totale utlånet fra offentlig sektor, Norges Bank og Christiania Sparebank til sammen. Uformell sektors tilstedeværelse er fortsatt dominerende i lånemarkedet både når det gjelder størrelse, antall lån og i variasjon i 1850.

¹⁷⁷ Vogt, Nils. *Schous bryggeri: mindeskrift til hundreaarsjubilæet 1921*. Kristiania: Centraltrykkeriet, (1921), 17.

¹⁷⁸ Seip, Jens Arup. *Ole Jacob Broch og hans samtid*. Oslo: Gyldendal. 1971. 143-153.

Viss en ser nærmere på de ti største lånene gitt i 1850, viser det hvordan den private kredittgivningen dominerte også blant de største lånene som ble gitt. Åtte av de ti største lånene, (Peer-to-Peer-lån), ble utstedt av personer fra den uformell private sektor, og var definitivt ikke institusjonelle lån. To av de ti største lånene var, som nevnt ovenfor, derimot institusjonelle. Det ene var det største av de to tidligere nevnte lånene fra Opplysningsvesenets fond til Christiania kommune på 20 000 spesidaler (totalt 25 600 spd).

Det gir en dypere forståelse av næringslivet og de viktigste private kredittaktørene i 1850 å studere hvem de store utlånerne var, og hvem som var låntakere. Blant de ti største långiverne finner vi kjente navn som den opprinnelig britiske slekten Sewell. Benjamin Sewell & Sons så tidlig det store potensialet for vekst i norsk økonomi. Allerede i 1837 ble Thomas Sewell (1815-1892) sendt av sin far Benjamin Sewell til Norge for å danne nye forbindelser til trelasthandlere i Norge for å styrke eksporten mellom Norge og England.¹⁷⁹ I 1850 bosatte Thomas Sewell seg i Christiania og etablerte firmaet Sewell brothers & Co. Sammen med sine brødre Clare og Joseph kjøpte han senere Borregaard.¹⁸⁰ I 1853 giftet han seg med Catharina Nathalie Meyer.¹⁸¹ Hun var datter av forretningsmannen Jacob Peter Meyer (far til en av Christianias rikeste menn, Thorvald Meyer).¹⁸² I tillegg til sin industrivirksomhet drev også Sewell på som bankier. Det største lånet gitt i 1850 var på 23 500 spesidaler og ble utstedt av Sewell. Lånet spesifiserer ikke noe mer enn at det er Sewell i London og Hamburg som lånte ut, men det er nærliggende å tro at det var Thomas Sewell som fasiliterte lånet på vegne av sin far i London. Lånet ble gitt til Peter Møller, eier av Lilleborg fabrikker, som var grunnlegger av den moderne medisintranindustrien i Norge, bedre kjent som Møllers Tran (Peter Møllers pure Cod Liver Oil).¹⁸³ Møller solgte senere selskapet til Peter Wessel Wind Kildal i 1863.¹⁸⁴ Peter W. W. Kildal, som drev kolonial- og vinforretning og eide landets største frukthage, er selv å finne blant de relativt store utlånerne i 1850, med et utlån på 4200 spesidaler, fordelt over fem lån, blant annet til Meyer-familien.¹⁸⁵

¹⁷⁹ Skjelderup, Arthur. *Christianiafamilien Meyer*. Christiania: J. Pretlitz, (1920). 34-35.

¹⁸⁰ Sarpsborg gjennom hundre år: 1839-1939, 48, 79, 107-111, 156, 185, 235.

¹⁸¹ «Bestemor til billedkunstnerne Frans og Nico Widerberg.» Skjelderup, Arthur. *Christianiafamilien Meyer* (Christiania: J. Petlitz, 1920), 34-36.

¹⁸² Skjelderup, Arthur. *Christianiafamilien Meyer*, 13-20.

¹⁸³ Sekkenes, Johan. «Peter Møller» i *Norsk biografisk leksikon*. Hentet 13. november 2024 fra https://nbl.snl.no/Peter_Møller

¹⁸⁴ Sekkenes, Johan. «Peter Møller» i *Norsk biografisk leksikon*. Hentet 13. november 2024 fra https://nbl.snl.no/Peter_Møller

¹⁸⁵ Store norske leksikon (2005-2007), «Peter Wessel Wind Kildal». Hentet 8. november 2024 fra https://snl.no/Peter_Wessel_Wind_Kildal

Det fjerde største lånet i 1850, var til grossererens Peter Therentie Alexander Duborgh. Han var også den fjerde største låntakeren i 1850. Han var eier av firmaet Peter Thr. Duborgh (1847), og sønn av den franske visekonsul Peter Johann Duborgh.¹⁸⁶ Peter Johann Duborgh kom til Christiania antakelig i 1815 og jobbet for det store handelsfirmaet Grüning & Co, under generalkonsul Andreas Grüning, før Duborgh startet for seg selv og skapte seg sin egen formue.¹⁸⁷ Allerede i 1823 var han byens tiende rikeste, med 10 000 spesidaler i formue, og med 3500 spesidaler i inntekt. Hans sønn, Peter Therentie Duborgh, var for øvrig en av de første i Christiania som startet agenturforretning i moderne forstand, gjennom å representere store internasjonale firmaer som, Louis Roederer (champagne), Chalopins konjak og Phillippe & Canauds sardinfabrikk. Sammen med kjøpmannen Peter Petersen var han den første som innførte appelsiner til Norge i større partier.¹⁸⁸ Det tredje største lånet i 1850, som omtalt ovenfor, var altså til Peter Th. Duborgh og firmaet hans Christiania Løkkeraffineri. Lånet var på 18 000 spesidaler og ble gitt av bankier Thomas Joh. Heftye. Totalt lånte Duborgh for 19 000 spesidaler i 1850.

Duborgh var langt fra den aller rikeste i Christiania i 1850. På topp tronet Jørgen Young med 70 000 spesidaler i formue og 6000 spesidaler i inntekt. Like etter fulgte Peters tidligere arbeidsgiver Grüning & Co med 40 000 spesidaler i formue og en inntekt på 6000 spesidaler.¹⁸⁹ Blant disse innflyttede utenlandske familiene finner vi mye av det såkalte nye borgerskapet i Christiania: Westye Egeberg, Th. Johs. Heftye og Nicolay Andresen. Som alle hadde kommet fra utlandet til Christiania for å finne lykken.¹⁹⁰

Andre kjente navn blant de største låntakerne var godseier og kjøpmann Elias Smith (1788-1861). Han var Bærums første ordfører og eier av Christianias beste Hotel, Hotel Du Nord (i dag ligger Riksantikvarens kontorer på tomten).¹⁹¹ Totalt lånte Elias Smith 19 540 spesidaler og var den tredje største låntakeren i 1850. Av øvrige kjente navn som dukker opp blant de største låntakerne var Johan F. Heiberg, Svend Rolfsen og Ole Hansen Rolfsen. Interessant nok finner vi også grosserer og kjøpmann Hans Jacob Woxen,¹⁹² som mest sannsynlig var faren til Johan Jakob Woxen (1856-1920), byråsjef i Finansdepartementet og tollinspektør. Han skrev boken Norges Statsgjeld 1814-1900, som er omtalt ovenfor i

¹⁸⁶ Haugstøl, Henrik. *Hundre år: Peter Thr. Duborgh 1847-1947: glimt av firmaets og byens historie*. Oslo: Rambæks Trykkeri (1947), 11-15.

¹⁸⁷ Haugstøl, *Peter Thr. Duborgh*, 15-19.

¹⁸⁸ Haugstøl, *Peter Thr. Duborgh*, 18.

¹⁸⁹ Haugstøl, *Peter Thr. Duborgh*, 18.

¹⁹⁰ Haugstøl, *Peter Thr. Duborgh*, 18; Sogner, Andresens, 25-31.

¹⁹¹ Borgen, Per Otto. *Asker og Bærum leksikon*. Forlaget for by- og bygdehistorie, (2006) 460. og <https://digitaltmuseum.no/011085442664/hotel-d-nord-dronningensgate-13>

¹⁹² I folketellingen fra 1865; hentet 10.11.24 <https://www.histreg.no/index.php/person/pf01052055002070>

forbindelse med «laanet af 1848».¹⁹³ Jacob Woxen lånte for 14 000 spesidaler og var den sjette største låntakeren. Totalt sett tok de ti største låntakerne opp lån for 136 977 spesidaler. Det utgjør nesten en tredjedel, nærmere bestemt 27 prosent, av det totale beløp som ble lånt ut i 1850.

Det var selvsagt også kjente næringslivsnavn blant långiverne i den uformelle sektor. På toppen finner vi Christianias rikeste forretningsmann, Nils Olaus Young, sønn av Jørgen Young. Han lånte ut 24 393 spesidaler gjennom syv ulike lån, med et gjennomsnitt på 3485 spesidaler.¹⁹⁴ Blant andre kjente navn finner en bankier Thomas Joh. Heftye, som lånte ut 18 000 spesidaler. Blant de litt mindre utlånerne finner en sorenskriver i Trøndelag, Peter Albert Midelfart (1801-1854), som lånte ut 6900 spesidaler, samt stiftsoverrettsprokurator i Christiania, Wilhelm Adelsten Maribo¹⁹⁵, som lånte ut 11 300 spesidaler.

De ideelle organisasjonene lånte i 1850 samlet sett ut bare 1700 spesidaler. Det representerer en betydelig nedgang fra 1841, da de lånte ut 15 400 spesidaler. Til sammen sto de ideelle organisasjonene bare for to lån. Ett ble gitt av gitt av Christiania Katedralskoles midler og var på 200 spesidaler og gikk til Hans Larsen Berg. Det andre lånet fra ideell sektor ble gitt av Oslo Hospitals, på 1500 spesidaler, til Peter Kjøfs.

¹⁹³ Snedkerud, *Norsk bank- og pengevesen*, 113-114.

¹⁹⁴ N. O. Young drev foruten trelasthandel og skipsrederi, drev han et brenneri, et ølbryggeri og mer. Myhre, Jan Eivind. *Hovedstaden Christiania*. Oslo: Cappelen, (1990), 76-77, 90.

¹⁹⁵ «Wilhelm Adelsten Maribo», *Wikipedia*, 05.11.24 https://no.wikipedia.org/wiki/Wilhelm_Adelsten_Maribo

3.6 Christiania 1855

Lånegivere	1855(Spd.)	Prosent(%)	Endring(% -poeng fra 1850)
Offentlig sektor	65 867	11,07	+0,42
Norges Bank	3211	0,54	-3,44
Sparebanker	47 858	8,04	-7,71
Statsbanker	33 450	5,62	+5,62
Forretningsbanker	-	-	-
Skadeforsikring	-	-	-0,36
Livsforsikring	9600	1,61	+1,61
Personer	410 705	69	+5,19
Ideelle organisasjoner	2000	0,34	
Utlandet	22 000	3,7	-1,31
Ukjent sektor	492	0,08	-0,04
Totalt	595 183	100	-

Table 6: Viser i spesidaler (Spd.) verdien av tinglyste pantelån per sektor og markedsandel i prosent(%) for Christiania i 1855 og endringen i markedsandel fra 1850 i prosentpoeng (%).

I 1855 ble det registrert 395 nye pantelån i Christiania.¹⁹⁶ Det er en nedgang fra 1850, da det var registrert 432 pantelån. Denne reduksjonen bringer en nesten tilbake til antall registrerte lån i 1841 (373 pantelån). Den samlede verdien av pantelånene økte derimot. I 1855 ble det utstedt lån tilsvarende 595 183 spesidaler, sammenliknet med 505 387 spesidaler i 1850. Det innebar en økning på 89 796 spesidaler — tilsvarende en 18 prosents økning. Samtidig må dette ses i sammenheng med at etter 1851 økte inflasjonen kraftig i Norge. Etter mange år med lav inflasjon og tidvis deflasjon så representerte 18 prosent økning over fem år kun en moderat vekst.

Gjennomsnittsverdien av hvert enkelt lån har også gradvis steget. 1830 representerte et bunnpunkt, hvor gjennomsnittet for utstedte lån var på 663 spesidaler. Hvis en sammenlikner 1830 med 1855 hadde verdien mer enn doblet seg. Tallene er rimelig sammenlignbare siden inflasjonen i perioden var relativt lav, i alle fall fram til 1851, som påpekt ovenfor. Gjennomsnittsverdien for lån tildelt i 1855 var på hele 1507 spesidaler. Det var en økning på 334 spesidaler fra hva gjennomsnittet var i 1850. Medianbeløpet i 1855 har også økt til 838 spesidaler fra 550 spesidaler i 1850. Ved å sammenlikne median- og gjennomsnittsverdiene, opp mot datidens nominelle årslønn, finner vi at lønningene også hadde steget i samme periode (1850-1855), fra 109 til 138 spesidaler. Et gjennomsnittlig pantelån i 1855 tilsvarte elleve ganger nominell årslønn i 1855, det er det samme forholdstall som i 1850, mellom lønn

¹⁹⁶ Kilde: Digitalarkivet Pantebok nr. 28, 1853-1855 og Pantebok nr. 29, 1855-1856.

og lån. Det var i 1855 stor variasjon på størrelsen av pantelånene. Av de totalt 395 lånene var 81 lån (nesten en fjerdedel), på 300 spesidaler eller mindre, altså noe mindre enn to års lønninger. To lån var så små at de kun tilsvarte en månedslønn.

En annen observasjon, fra pantelånene tinglyst i 1855, men også for hele den undersøkte perioden, er at den faktiske løpetiden for lånene ofte ble justert underveis, eller at lånene (hovedstolen)¹⁹⁷ ble utvidet (lånebeløpet). Det er også verdt å merke seg at det er relativt lang løpetid (lengde på lånet) på mange lån. For pantelånene utstedt i 1855 er det ikke unormalt å se lån som strekker seg til slutten av 1860- eller 1870-årene. Det innebærer at det ble gitt lån som hadde en løpetid på fra 5 til 20 år. Ved å ha gjennomgått alle lån gitt i 1855 viser det seg at de gjennomsnittlig hadde en løpetid på 13 år. Median lånelengde var på 11 år. Det var også noen lån med overraskende lang nedbetalingstid. Av til sammen 395 lån utstedt i 1855 hadde 51 lån en løpetid på 20 år eller lengre. Noen lån ente dermed opp med å vare helt fram til 1900-tallet. Dette representerte selvsagt unntakene. Av 395 lån gitt i 1855, var det fem lån som ble avsluttet etter 1900. To av de ble først ferdig nedbetalt i 1908, et lån i 1913 og to i 1926. Disse unntakene hadde en lånetidslengde på henholdsvis 53 år, 58 år og 71 år. Totalt sett av de 395 lånene som var registrert i 1855, var det 340 lån som er registret i ettertid med en avlysing eller at pantelånet er nedbetalt i margin i panteboken.

Det skjer endringer blant de ulike institusjonelle långivere i 1850-årene. Største långiver er fremdeles Christiania Sparebank. I 1855 har dog Christiania Sparebanks vekst i utlån stoppet opp. Banken står registrert med 47 858 spesidaler i utlån. Christiania sparebank, er som nevnt, fortsatt den største institusjonelle utlåner, men offentlig sektor har samlet sett passert sparebanken i utlån. Offentlig sektor lånte i 1855 ut for 65 867 spesidaler.

Christiania Sparebank opplevde en markedsnedgang sammenliknet med 1850, hvor bankens utlån var hele 79 585 spesidaler. Det innebar at banken sto overfor nesten en halvering av nytegnede pantelån i verdi fra 1850 til 1855. Det representerer en nedgang på 40 prosent. Sparebanken hadde siden 1835 hatt en betydelig markedsandel. Den varierte mellom 10 til 16 prosent fram til 1855. Videre er 1855 er første året, siden 1835, at banken har under ti prosent i markedsandel. Deler av forklaringen kan nok ligge i at Christiania fikk en ny bankinstitusjon i 1852. Dette da Norges Hypotekbank ble opprettet som Norges første statsbank (utenom sentralbanken). Banken var ment som en boligbank, som skulle låne ut penger gjennom hypoteklån (boliglån).¹⁹⁸ I 1855 registreringen kommer det tydelig fram at

¹⁹⁷ «Hovedstolen er det opprinnelige gjeldsbeløpet i et gjeldsforhold (for eksempel et pengelån), uten renter og omkostninger». Anderssen, Harald B. 18.10.24 https://snl.no/hovedstol_-_jus

¹⁹⁸ Kaartvedt, *Norges Hypotekbank*, 40-62.

den nye statsbanken har tatt en stor andel av utlånsmarkedet fra Norges Bank og Christiania sparebank.

Norges Bank er i 1855 registrert med den laveste utstedelse av panteutlån siden den ble opprettet i 1818. Det hører med i dette bildet at ved etableringen av Norges Hypotekbank var det også en villet politikk fra myndighetene at mandatet og kompetansen til Norges Bank skulle endres til å konsentrere seg mer om sentralbankens kjerneområder, som pengepolitikk og rentesetting, og ikke som utlåner til privatpersoner og næringsliv. De nye føringene til banken resulterte i den største endringen i kredittmarkedet fra 1850 til 1855. Sentralbankens utlån i 1855 var på 3211 spesidaler, noe som kun tilsvarer en halv prosent markedsandel i kredittmarkedet. I realiteten var på mange måter banken forsvunnet fra kredittmarkedet da det gjaldt nytegnede lån. Dette var ingen helt ny utvikling. Allerede fra 1845 til 1850 kunne en se starten på en slik trend, hvor bankens markedsandel blant nye lån gikk fra 20 prosent til fire prosent på fem år. Ett av de to lånene Norges Bank er registrert med ble gitt til Niels Johannesen, pålydende 1751 spesidaler. Det andre lånet var på 1460 spesidaler, og ble tildelt den anerkjente gullsmeden Herman Colbjørnsen Øyset (1808-1881). Herman Colbjørnsen Øyset er mest kjent for å ha skapt den norske arvefyrstekrona (kronprinskrone) i 1846, tiltenkt Oscar I's sønn Karl IV. Den er interessant nok den eneste av de norske kronregaliene som ble laget i Norge — og den eneste som aldri ble brukt (Oscar I's kroning i Norge ble utsatt og utsatt, og endte aldri opp med å finne sted).¹⁹⁹

For Christiania Sparebank var situasjonen en annen enn for Norges Bank. Sparebanken var fremdeles den største institusjonelle utlåner, med 47 858 spesidaler. Men den nyetablerte statlige Hypotekbanken lå ikke langt etter med sine samlede utlån i 1855 på 33 450 spesidaler. Ved å sammenlikne Christiania Sparebanks utlån og markedsandeler, ser en at Hypotekbanken har tatt fem prosentpoeng av markedsandelen til sparebanken. I tillegg har den nye statsbanken ti ganger større utlån enn Norges Bank.

Christiania Sparebank utstedte i 1855 totalt 56 lån. Dette var omtrent det samme antall lån som ble gitt i 1850, da banken utstedte totalt 55 lån. Størrelsen på hvert enkelt lån var likevel redusert. Medianbeløpet gikk fra 1000 spesidaler i 1850 til 600 spesidaler i 1855. Det er også en markant nedgang i gjennomsnittlig lånestørrelse fra 1447 spesidaler i 1850 til 855 spesidaler i 1855. Sammenliknet med gjennomsnittsverdien for lån tildelt i hele markedet, som i 1855 var på 1507 spesidaler, viser det at Sparebanken også ga mindre lån enn det som var gjennomsnittet for markedet. Det samme ser en for medianstørrelsen på utlån, som for

¹⁹⁹ Lokalhistoriewiki, «Herman Colbjørnsen Øyset», 10.11.24
https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Herman_Colbjørnsen_Øyset

hele markedet økte, og i 1855 var på 838 spesidaler. Sammenliknet med sparebankens 600 spesidaler. Dette er ellers det høyeste nivået for median utlån for hele kredittmarkedet siden 1818, med unntak av nettopp 1818, da medianen var på 980 spesidaler. Sparebankens utvikling skiller seg åpenbart fra den generelle trenden som representerte en økning i utlånsstørrelse. Det er spesielt interessant å merke seg sparebankens utvikling i retning av mindre lånestørrelse, enn gjennomsnittet for utlån, tatt i betraktning at banken tidligere har vært markedsledende, for formell sektor, da det gjaldt de større lån. En kan konkludere med at Sparebanken gjennom denne utvikling i lånestørrelse har nærmet seg markedet generelt, og har gått fra å utstede de høyeste lånene til å gi lån under gjennomsnittet i låneverdi.

Det minste lånet Christiania Sparebank utstedte i 1855 var på 100 spesidaler og gikk til Johan Peter Christiansen. Sammenliknet med 1850 er dette en del lavere enn det laveste lånet gitt fem år tidligere. Det minste lånet som ble innvilget i 1850 var på 180 spesidaler. Sparebanken ga hele tre lån som var på 100 spesidaler i 1855. Totalt utstedte banken ti lån på 200 spesidaler, eller mindre, og fem var lavere enn 180 spesidaler, altså det laveste lånet som ble gitt i markedet i 1850. De laveste lånene utstedt av Christiania Sparebank i 1855 var i størrelse omtrent det samme, eller lavere, enn den nominelle årslønningen i 1855, som var, som nevnt ovenfor, på 138 spesidaler. Det største lånet Sparebanken ga i 1855 var på 3000 spesidaler og gikk til Lauritz Rasch. Det største lånet sparebanken utstedte er hele 2000 spesidaler lavere enn det største lånet banken ga fem år tidligere. Lånet banken tildelte i 1850 var blant de ti største lånene det året. Det største lånet sparebanken ga i 1855, som allerede nevnt var på 3000 spesidaler, og det var kun det femtiende største lånet gitt i Christiania i 1855.

Offentlig sektor styrket seg i 1855 som långiver og var større enn både Norges Bank og Christiania Sparebank til sammen, med et utlån på 65 867 spesidaler. Det utgjorde elleve prosent av det samlede kredittmarkedet. Lån gitt av offentlig sektor hadde nesten doblet seg på ti år siden 1845, og økte med over tolv tusen spesidaler siden 1850 (fra 53 827 spd. til 65 867 spd.). Institusjonene vi finner blant de offentlige utlånerne i 1855, er kjent fra tidligere på 1800-tallet, med Den Alminnelige Enkekasse på topp, med 54 661 spesidaler i utlån. Dette utgjorde 83 prosent av alle lån gitt fra offentlig sektor. Enkekassen ga 38 lån i 1855, med en median på 919 spesidaler, og et gjennomsnitt på 1438 spesidaler. Lån utstedt av Enkekassen hadde økt kraftig og passerte for første gang Christiania Sparebank som långiver. Mye kan tyde på at Enkekassen hadde tatt markedsandeler fra Christiania Sparebank. Sparebanken har i samme periode, som nevnt ovenfor, redusert sine utlån, mens Enkekassen økte antall utstedte lån fra ti lån i 1850 til 38 lån i 1855. Det er en tredobling av antall lån og nesten en

firedobling i verdien av det totale utlånet. Det største lånet gitt av Enkekassen i 1855, gikk til Peter Duhrendahl og Co. og kjøpmann Johan Peter Olsen, og var på 6000 spesidaler. Peter Duhrendahl og Co står oppført i likningsbøkene for Christiania i 1855, med en formue på 15 000 spesidaler, og en inntekt på 2000 spesidaler.²⁰⁰

En av de andre store institusjonene i offentlig sektor var Christiania Overformynderi, med et utlån på 10 706 spesidaler i 1855, gjennom åtte lån. Overformynderiets største lån var på 5000 spesidaler og gikk til kjøpmann Ole Mathæus Hauge. Hauge var også stortingsrepresentant (1848-53), bystyremedlem (1847-53) og medlem av Handelens Venner.²⁰¹ Sammen med noen av Christianias rikeste, Thorvald Meyer, Martinius Christian Brinch og Henry Heyerdahl, grunnla han Christiania Seildugsfabrikk, hvor han var direktør fram til sin død.²⁰² Han var også meddirektør i Christiania Bank- og Kreditkasse og suppleant (stedfortreder) i Hypotekbankens styre.²⁰³ Ole M. Hauge hadde ifølge likningstallene fra 1855 en formue på 60 000 spesidaler og en inntekt på 14 000 spesidaler. I 1855 var han den 21. rikeste i Christiania.²⁰⁴ Med en estimert formue på 60 000 spesidaler vurderte nok Overformynderiet risikoen med å låne ut 5000 spesidaler til Hauge som relativ lav. Lånet til Ole M. Hauge var det største lånet Overformynderiet utstedte og sto for nesten 50 prosent av utlånet til institusjonen, og utgjorde nesten ti prosent av det totale utlånet fra offentlig sektor det året.

Med etableringen av Hypotekbanken, og flere andre finansinstitusjoner, skulle en forventet at den formelle kreditten styrket seg på bekostning av den uformelle lånesektor. Men det var ikke tilfellet. Tvertimot, fra 1845 til 1855 har de ikke-institusjonelle private långiverne økt sin markedsandel i kredittmarkedet for pantelån i Christiania fra 53 prosent til 69 prosent. Lån utstedt fra uformell sektor økte kraftig og nesten doblet seg. Det totale utlånet fra ikke-institusjonell sektor gikk fra 265 113 spesidaler i 1845 til 410 705 spesidaler i 1855. Det er en økning på 54 prosent fra 1845 til 1855 i verdien av lån gitt. Fra 1850 til 1855 styrket lån utstedt av privatpersoner og bankierer seg med 88 211 spesidaler. Ser en utvikling fra 1840 til 1855 har utlån fra uformell sektor vokst med over 200 000 spesidaler.

De uformelle personlånene var relativt dominerende i pantelånsmarkedet i 1855. Av de 395 pantelånene som ble utstedt var 261 lån fra uformell sektor. Sektoren sto for 66 prosent av de samlede utlån, samt at de utgjorde 69 prosent av verdien av lån gitt. Det er også

²⁰⁰ Se ligningstallene for 1855 vedlegg 2, 122.

²⁰¹ «Ole Mathæus Hauge», *Wikipedia*, 11.10.24 https://no.wikipedia.org/wiki/Ole_Mathæus_Hauge

²⁰² «Ole Mathæus Hauge», *Wikipedia*, 11.10.24 https://no.wikipedia.org/wiki/Ole_Mathæus_Hauge

²⁰³ Kaartvedt, *Norges Hypotekbank*, 62.

²⁰⁴ Se ligningstallene for 1855, vedlegg 2, 122.

interessant å sammenlikne de uformelle lånene gitt av personsektoren med de andre sektorene. Det ble lånt ut mer enn seks ganger så mye fra den uformelle private sektor sammenliknet med lån gitt fra hele den offentlige sektor. Det ble gitt 128 ganger mer i lån fra uformell sektor enn det totale utlånet til Norges Bank i 1855. Den uformell personsektors utlån var også mer enn dobbelt så stor som det totale utlånet fra offentlig sektor, Norges Bank og Christiania Sparebank til sammen i 1855. Det var omtrent det samme forholdstall i 1850. Med andre ord, personlånenes tilstedeværelse er fortsatt dominerende i størrelse, antall, variasjon og markedsandel i 1855.

En nærmere analyse av de ti største lånene gitt i 1855 viser at den private kredittgivningen dominerte blant de største lånene som ble gitt. Kun ett av ti største lånene ble utstedt fra en finansinstitusjon. Det ble gitt av Christiania Alminnelige Gjensidige Forsørgelsesanstalt (Gjensidige forsikring) til kjøpmann Andreas Thomle og var på 6000 spesidaler. Andreas Thomle var stortingsrepresentant fra Arendal, skipsreder og verftseier, og far til høyesterettsassessor August Thomle og høyesterettsjustitiarius Iver Steen Thomle (styreformann i Den Norske Creditbank, DnC, fra 1880).²⁰⁵

Ved å studere de andre store utlånerne og låntakerne får en et innblikk i de viktigste private næringslivsaktørene i Christiania i 1855. Det største lånet i 1855 ble utstedt av Frans Kockum i Malmø til Carl Johan Gottfried Beyer. Beyer var restauratør (født i Karlshamn i Sverige, en viktig handelsby på 1800-tallet). Pantelånet var på 22 000 spesidaler.²⁰⁶ I 1855 står restauratør Beyer oppført med en inntekt på 1200 spesidaler. Utlåneren, Frans Henric Kockum, var en svensk industribygger fra Malmø. Kockum var involvert i en rekke industrier og bedrifter. Basert på startkapital fra sin fars dødsbo bygget han opp et av Sveriges største tobakksselskaper, F. H. Kockums tobakksfabrikks AB. Han var også involvert i opprettelsen av Skånska Cement (1871), Kockums Mekaniska Verkstads AB (1841) og Kockums Emaljerverk.²⁰⁷

Den tredje største låntakeren i 1855 var Thorbjørn Lechve Magelsen, politimester i Bergen (fra 1858 og så for de påfølgende 30 år), og han lånte 19 906 spesidaler.²⁰⁸ Magelsen var gift med Marie Magdalene ("Magda") Tschudy (1827-1859). Hun kom fra en av

²⁰⁵ Wikipedia, «Ivar Steen Thomle», 05.11.24, https://nn.wikipedia.org/wiki/Iver_Steen_Thomle. Wikipedia, «Andreas Thomle», 05.11.24 https://nn.wikipedia.org/wiki/Andreas_Thomle

²⁰⁶ Carl Johan Gottfried Beyer i Folketelling fra Christiania i 1865. <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01038027033839> Likningstallene er fra Morgenbladet nr. 69 fra 10 mars 1855 37de årgang.

²⁰⁷ https://sv.wikipedia.org/wiki/Frans_Henrik_Kockum_den_äldre https://sv.wikipedia.org/wiki/Saab_Kockums er siden 2014 en del av SAAB

²⁰⁸ Lokalhistoriewiki «Wilhelm Christian Magelssen», 05.11.24, [https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Wilhelm_Christian_Magelssen_\(1804-1876\)](https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Wilhelm_Christian_Magelssen_(1804-1876))

Christianias formuende familier. Hennes far, Melchior Tschudy, (eier av Vallø saltverk),²⁰⁹ var sønn av Peter Tschudy, deleier av handelsfirmaet Blumer & Tschudy, i Christiania. Peter Tschudy utvandret fra Sveits tidlig på 1800-tallet.²¹⁰ Melchiors søster, Catharina Tschudy (1773-1807), var gift med en av Oslos rikeste, bankier Thomas Heftye (1767–1827).²¹¹ Lånene gitt til Magelsen ble utstedt av Thinn-familien. De var fordelt på fem lån gitt av Birgitte Laura Thinn, Camilla Thinn og sogneprest Bernt Anton Thinn. Han var for øvrig gift med Ottine Christine Thinn, f. Ottesen, barnebarn av den velstående politikeren og forretningsmannen Jacob Aall.²¹² Det femte lånet ble gitt av broren til Ottine, Otto Ottesen.²¹³

Ved å se på de største private utlånerne i 1855 finner vi noen av Christianias mest formuende. Den rike forretningsmannen, Nils Olaus Young, som ifølge likningstallene i 1855 hadde en formue på 200 000 spesidaler. Formuen hadde vokst fra 170 000 spesidaler i 1850. Han lånte i 1855 bare ut 1834 spesidaler, fordelt på to lån. I 1850 utstedte han derimot syv lån på til sammen 24 393 spesidaler. I 1850 var han den aller største utlåneren i den private uformelle personsektoren, men åpenbart ikke i 1855, hvor den plasseringen gikk til den tidligere omtalte Frans H. Kockum, med et utlån på 22 000 spesidaler.

Ved gjennomgang av pantebøkene dukker det også opp eksempler på at flere långivere går sammen. I 1855 opptrer for første gang kjøpmannen Ole Mathæus Hauge og forretningsmannen Fritz Heinrich Frølich i kompaniskap som utstedere av personlån. Hauge er sist omtalt i 1850, hvor han låner av Christiania Overformynderi. Han er den fjortende rikeste i 1855, med en formue på 60 000 spesidaler, en økning på 10 000 spesidaler fra 1850.²¹⁴ Frølich (1807-1877) var en av grunnleggerne av Christiania Creditkasse.²¹⁵ Ole M. Hauge og Friz H. Frølich lånte ut for til sammen 1735 spesidaler til Svenning Svenningsen.²¹⁶

Det andre eksemplet på grupper som lånte ut sammen var trioene Herman Wendel Jarlsberg (politiker og greve), H. Løvenskiold (godseier og skogeier) og H. Von Kervel.

De lånte ut for til sammen 2000 spesidaler til Hans Peter Olsen, samt 666 spesidaler til

²⁰⁹ «Vallø saltverk», *Wikipedia*, 15.10.24 https://no.wikipedia.org/wiki/Vall%C3%B8_saltverk.

²¹⁰ Bratberg, Terje. «Tschudi», 15.10.24 <https://snl.no/Tschudi>.

²¹¹ Bratberg, Terje. «Tschudi», 15.10.24 <https://snl.no/Tschudi>.

²¹² Dørum, Knut., «Jacob Aall», 15.10.24 https://snl.no/Jacob_Aall.

²¹³ «Thinn», *Wikipedia*, 15.10.24, <https://no.wikipedia.org/wiki/Thinn>, «Bernt Anton Thinn», 15.10.14.

https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Bernt_Anton_Thinn, Ottine Christine Thinn f. Ottesen:

<https://histreg.no/index.php/person/pv00000001867439>, Otto Ottosen:

<https://histreg.no/index.php/person/pv00000004897278>.

²¹⁴ «Ole Mathæus Hauge», *Wikipedia*, 15.10.24 https://no.wikipedia.org/wiki/Ole_Math%C3%A8us_Hauge.

²¹⁵ T. Frølich: *F. H. Frølich og hans samtid. Næringslivets reisning i midten af det nittende aarhundrede*, 5 bd., (1912–38).

²¹⁶ Svenning Svenningsen fra folketellingen i 1865:

<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01038027034698>.

Poppe & Waalmann, totalt 2666 spesidaler i 1855. Kjøpmann Waalmann var fra Tønsberg og i 1867 leide han for øvrig ut lokaler til Sem Sparebank, hvor han ble kasserer og bokholder.²¹⁷

Lars Rasch, overrettsprokurator, eiendomsmekler og ordfører i Christiania (1845, 1847-52),²¹⁸ er et annet navn som dukker hyppig opp, som en del av de signerende partene i eiendomstransaksjoner. Han står oppført med en formue på 10 000 spesidaler og en inntekt på 1200 spesidaler. I 1855 lånte Lars Rasch ut for 4850 spesidaler til Christian Moe, og utstedte deretter tre mindre lån på 475, 272 og 1000 spesidaler, til ulike låntakere. Han lånte også ut, sammen med Jens Meyer, for 800 spesidaler til gründeren Ole Sæhli, Thore Bjerke, Rudolph Falch, Harald Heyerdahl og Bachke, som sto bak Christiania Bryggeri (1855). Det er også mange flere kjente familier og navn som dukker opp i 1855, som er omtalt ovenfor, Krefting, Andresen, Dødelein, Stabell, Schibsted og Møller, enten som låntakere, eller som långivere av mindre lån.

²¹⁷*Sem og Slagen - en bygdebok*. Bind 2, Kulturhistorie, del 2. Tønsberg: Høgskolen i Vestfold, (2001). 15.10.24. https://www-bib.hive.no/tekster/sem_slagen/kulturhistorie2_2/sems_sparebank.html folketellingen 1865: <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01038105003939>.

²¹⁸«Lars Rasch», *Wikipedia*, 15.10.24 https://no.wikipedia.org/wiki/Lars_Rasch.

3.7 Christiania 1860

Lånegivere	1860(Spd.)	Prosent(%)	Endring(% -poeng fra 1855)
Offentlig sektor	28 806	2,77	+9,27
Norges Bank	2450	0,24	-0,3
Sparebanker	-	-	-8,04
Statsbanker	101 580	9,76	+4,14
Forretningsbanker	-	-	-
Skadeforsikring	-	-	-
Livsforsikring	24 300	2,34	+0,73
Personer	848 340	81,55	+12,55
Ideelle organisasjoner	5516	0,53	+0,19
Utlandet	28 335	2,79	-0,98
Ukjent sektor	1000	0,1	+0,02
Totalt	1 040 327	100	-

Table 7: Viser i spesidaler (Spd.) verdien av tinglyste pantelån per sektor og markedsandel i prosent(%) for Christiania i 1860 og endringen i markedsandel fra 1855 i prosentpoeng (%).

I 1860 ble det registrert 644 pantelån i Christiania.²¹⁹ Det er en markert oppgang fra 395 registrerte pantelån i 1855. En står overfor en vekst på 63 prosent på bare fem år i antall utstedte lån. Det samlede utlånet i 1860 har for første gang passert en million spesidaler. Det ble gitt lån for 1 040 327 spesidaler, sammenliknet med 595 183 spesidaler i 1855. Det representerer nesten en dobling i utlånte midler på fem år. I løpet av 20 år har summen av utstedte pantelån mer en tredoblet seg.

Gjennomsnittsverdien av lån gitt har også gradvis steget fra bunnpunktet i 1830, da et gjennomsnittlig lån var på 663 spesidaler. I 1860 hadde gjennomsnittsverdien nesten tredoblet seg til 1575 spesidaler, sammenliknet med 1830. Det ble, som nevnt ovenfor, lånt ut nesten dobbelt så mye midler i 1860 som i 1855, men det har kun vært en liten endring i gjennomsnittsverdien i 1860, 1575 spesidaler, sammenliknet med 1507 spesidaler i 1855. Det ble altså utstedt langt flere lån i 1860, i forhold til 1855, men lånenes størrelse var omtrent det samme, det var bare langt flere lån som ble tinglyst som førte til det økte utlånet.

Medianbeløpet fra 1855 til 1860 økte med 162 spesidaler, fra 838 spesidaler i 1855, til 1000 spesidaler i 1860. I løpet av ti år har medianen doblet seg fra 550 spesidaler i 1850 til 1000 spesidaler i 1860, med andre ord, trenden fra 1835 til 1850 (15 års periode), hvor medianen i gjennomsnittet beveget seg kun mellom 500 og 550 spesidaler, har blitt brutt. Som det går fram ovenfor, doblet medianen seg i tiåret fra 1850-1860. Ser en på

²¹⁹ Kilde: Digitalarkivet: Pantebok nr. 32, 1859-1860; Pantebok nr. 33, 1860-1860; Pantebok nr. 34, 1860-1861.

gjennomsnittsverdiene når det gjelder lån, og sammenlikner denne utviklingen med utviklingen for nominell årslønn i perioden, finner en at mens gjennomsnittsverdien for lån har vært stigende, og tredoblet seg siden bunnpunktet i 1830, har den nominelle årslønnen vært relativt stabil siden 1830. Årslønnen har svingt mellom 109 til 138 spesidaler i perioden. I 1860 gikk til og med årslønnen litt ned i forhold til 1855, fra 135 til 132 spesidaler. Den manglende økning i lønningene i perioden illustrer den tøffe økonomiske perioden Norge hadde vært igjennom. Da inflasjonen var lav, og en til og med opplevde deflasjon, er det ikke så overraskende at lønningene sto stille. Fra 1851 økte inflasjonen kraftig, og selv da sto lønnstakerne overfor en marginal nedgang i nominelle lønninger. Det svekket kjøpekraften kraftig. Det sier mye om de trange tidene at den nominelle årslønnen ikke en gang nådde opp til toppunktet for nominell årslønn, som var på 143 spesidaler i 1818, i hele perioden fra 1818 til 1860. Det er verdt å merke seg at gjennomsnittsverdien, og medianverdien for pantelånene i hele perioden, er klart høyere enn den nominelle årslønnen. I 1860 er det gjennomsnittlige pantelånet tolv ganger større enn den nominelle årslønnen. For medianen er den syv ganger høyere enn årslønnen.

Hvis en ser på størrelsen av lån som ble utstedt viser det seg at det ble gitt flere små lån i 1860 sammenliknet med 1855. Det ble tildelt dobbelt så mange lån i 1860, som var på størrelse med den nominelle årslønnen (132 spd) eller lavere, 50 av de 644 pantelånene. I 1860 ser en også en merkbar økning i antall lån på 300 spesidaler eller lavere, 147 utav av 644. Sammenliknet med i 1855, da det ble gitt 81 lån som var på 300 spesidaler, eller lavere, ut av 395 gitte lån totalt. Sammenliknet med i 1855 var det ellers kun 25 av de innvilgede pantelån som tilsvarte nominell årslønn på 135 spesidaler eller lavere, og det var ingen lån tilsvarende en månedslønn.²²⁰ En må derimot ta hensyn til at det ble gitt 63 prosent flere lån i 1860 i forhold til 1855, så forholdstallet var relativt likt (23 prosent av lånene i 1860 var på størrelse med den nominelle årslønnen mot 20 prosent i 1855).

Styrken ved pantelånene var at de var langsiktige og hadde relativt lang nedbetalingshorisont. Dette sammenliknet med de mer kortsiktige kredittalternativene. Som allerede påpekt, i 1855 viser gjennomgangen at enkelte lån kunne strekke seg helt til 1900-tallet, altså en varighet på over 45 år. Totalt var det fem lån i 1855 som først ble avsluttet i det 20. århundre. I 1860 er det totalt 20 lån som ikke avsluttes før på 1900-tallet. Av de 20 lånene er det ett lån som har en ekstraordinær lang løpetid, helt fram til 1966. Det innfris først 106 år etter det ble tatt opp. Av de 20 lånene, nedbetales seks lån på 1920-tallet. Åtte lån innfris

²²⁰ Dette er estimert månedslønn med utgangspunkt i den nominelle årslønnen delt på tolv. Se vedlegg 6.

mellom 1900 og 1910, og fem lån mellom 1910 og 1920. Av de totalt 644 pantelånene gitt i 1860, har 618 lån en klar avsluttingsdato (altså en etterregistrering av at de har blitt nedbetalt eller avsluttet). Med andre ord er 96 prosent av lånene i kategorien er registrert i ettertid som avlyst i panteboken. I 1855 har 86 prosent av lånene en slik frist (klar avslutting), altså 10 prosentpoeng lavere enn i 1860. Gjennomsnittlig nedbetalingstid for lån utstedt i 1860 var 12 år. Medianen var på 10 år.

Den største endringen da det gjaldt institusjonelle långivere i perioden 1855-1860 var at Christiania Sparebank har forlatt pantelånsmarkedet. Sparebanken er ikke registrert med et eneste pantelån i 1860. I Jan T. Klovlands analyse av sparebankenes balanse i Norge fra 1822 til 1875, fremheves det at det dominerende låneinstrumentet i denne perioden var vekselobligasjoner.²²¹ Selv om disse lånene formelt var kortsiktige (forfalltid på 3-6 måneder), ble de vanligvis forlenget gjennom utsatte avdrag og nedbetalinger. Andre lånetyper, som handelsveksler, ble hovedsakelig diskontert av de større bybankene, men spilte en mindre betydelig rolle totalt sett.²²² Hvor aktive en var i å innvilge pantesikrede boliglån varierte i omfang mellom de forskjellige sparebankene i tidsperioden, men fra 1869 utgjorde vekselobligasjoner og handelsveksler hele 89 prosent av de gitte lånene, mens pantesikrede boliglån utgjorde kun 11 prosent av sparebankenesutlån.²²³

Historisk data fra Norges Bank tyder på at pantesikrede lån utstedt av banker var mer vanlige fram til rundt 1860-tallet, men ble mindre vanlige under likviditetskriser, som i 1857-1858.²²⁴ Dette er også noe en ser reflektert i de tinglyste pantelånene. Ut ifra historisk sparebankdata ser en at andelen pantesikrede lån økte da bankenes likviditet var god, som i oppgangsårene 1853 og 1854, mens de ble mindre attraktive under og etter alvorlige likviditetskriser, som i 1857 og 1858.²²⁵ Det at Christiania Sparebank ikke utsteder et eneste pantelån i 1860 er et eksempel på følger av en likviditetskrise. Sparebanken måtte høsten 1857 gå drastisk til verks, da banken etter å ha opplevd en alvorlig tapping av likviditet, var tvunget til å kreve tvangsnedbetalt alle pantelån gitt av banken ved første forfallsdato. I de fleste tilfeller ga banken låntakerne muligheten til å konvertere lånene til vekselobligasjoner.²²⁶ De konverterte langsiktige lån til kortsiktige (veksler var mer som kassekreditt å regne). Pantelån ble dermed de facto omgjort til fornybare veksler, noe som

²²¹ Kovland, Jan T. "A reconstruction of the balance sheets of savings banks in Norway 1822-1875" *Norges Bank occasional papers* No. 38, 116-117.

²²² Kovland, «reconstructing balance sheets», 117.

²²³ Kovland, «reconstructing balance sheets», 117.

²²⁴ Kovland, «reconstructing balance sheets», 117.

²²⁵ Kovland, «reconstructing balance sheets», 117.

²²⁶ Kovland, «reconstructing balance sheets», 117; Vogt (1922), 74, 163.

forbedret bankens omløpsmidler og ga åpenbart mer fleksibilitet, i en periode med anstrengt likviditet.²²⁷ Dette representerte et stort «policy» skift for Christiania Sparebank, siden andelen boliglån tradisjonelt hadde vært betydelig, og utgjorde ofte mer enn femti prosent av utlånsporteføljen.²²⁸

Den formelle kredittinstitusjon som tok den største markedsandelen, etter at Christiania Sparebank trakk seg ut av pantelånsmarkedet, var den foran nevnte Norges Hypotekbank (statlige boligbanken). Fra 1855 til 1860 vokste den kraftig og tredoblet utlånene sine fra 33 450 spesidaler til 101 580 spesidaler. Hypotekbankens samlede utlån i 1860 er det høyeste beløpet en institusjon er registrert med i løpet av hele perioden denne oppgaven omfatter, også større enn Norges Bank største utlån i 1845, på 99 700 spesidaler. Ikke bare vokste Norges Hypotekbanks utlån, men også i bankens markedsandel nesten doblet seg fra 5,6 prosent i 1855 til 9,8 prosent av markedet i 1860. Banken etablerte seg derigjennom som den absolutt største institusjonelle långiveren. Hypotekbanken er i 1860 registrert med 64 lån, en firedobling av antall lån fra 1855, da banken utstedte 18 lån.

Sammenliknet med det generelle markedet er Norges Hypotekbanks utlån nesten identisk i sin karakter og størrelse med gjennomsnittslån i 1860. Gjennomsnittslånet var på 1569 spesidaler, sammenliknet med bankens på 1587 spesidaler. For medianlånet var det identisk med Hypotekbanken, på 1000 spesidaler. Det største lånet gitt av Norges hypotekbank i 1860, var på 10 000 spesidaler, og gikk til handelsborger og gårdeier Ole Olsen. Lånet var det fjerde største i 1860, men delte plassen med syv andre lån også på 10 000 spesidaler. Det nest største lånet gitt av Hypotekbanken var på 5000 spesidaler og gikk til Jacob Woxen. De laveste lånene gitt av hypotekbanken i 1860 var to lån på 100 spesidaler, ett til Fredrik August Wilhelm, og ett til Niels H. Skau.

Av de ti største lånene i 1860 var 3 av 21 gitt av institusjoner. Samlet står lån utstedt fra formell sektor i 1860 for 162 652 spesidaler. Det tilsvarer 16 prosent av alle lån gitt det året. Sammenlikner vi de totale utlån fra formell sektor (institusjonene) i 1860, med 1855, er summen nesten identisk (161 986 spesidaler i 1855). Forskjellen fra 1855 er at summen av utstedte lån totale i 1860 har vokst kraftig og utgjør nesten det dobbelte av hva summen var i 1855. Dermed har prosentandelen til de institusjonelle långiverne av totale gitte lån gått ned fra 27 prosent i 1855 til 16 prosent i 1860. Med unntak av Norges Hypotekbank var de andre finansinstitusjonene nesten ikke eksisterende som aktører i 1860.

Offentlig sektor gikk fra å være den største institusjonelle långiver i 1855, til å bli den

²²⁷ Kovland, «reconstructing balance sheets», 117.

²²⁸ Kovland, «reconstructing balance sheets», 117.

nest største i 1860, med 28 806 spesidaler. Det representerer en halvering av utlån sammenliknet med 1855. Prosentvis har offentlig sektor gått fra 11 prosent av markedet for tinglyste pantelån til 2,77 prosent. Det er bare en fjerdedel av hva markedsandelen var i 1855. Offentlig sektor i 1860 består av de samme aktørene som i tidligere år. En av de offentlige institusjonene var, Akershus Skifts Geistlige Enkekasse, som er registrert med et utlån på 600 spesidaler. Lånet ble gitt til Christian Johannesson. Den andre institusjonen er Christiania Overformynderi med et utlån på 8108 spesidaler, fordelt på ti lån. Den tredje aktøren er Den Alminnelige Enkekasse, som er registrert med et utlån på 20 098 spesidaler, fordelt på 14 lån. Det største lånet gitt av offentlig sektor var to lån, hver på 3000 spesidaler. Ett ble gitt av Christiania Overformynderi til byggmester og arkitekt Thøger Leonard Binneballe.²²⁹ Binneballe sto for to av samtidens monumentale prestisjebygg, nemlig oppføringen av Oscarshall og Stortinget. Han var også byggeleder for Rikshospitalet (i Pilestredet) og han førte opp Kirkegata 6 bygget, hvor N. A. Andresen & Co (senere Andresens Bank), hadde kontorer. Det inkluderte også boligen til banksjefen. Binneballe var også arkitekten bak det som i dag huser Nobelinstituttet. Opprinnelig ble det bygd som villaen til kammerherre Fredrik Wilhelm Treschow.²³⁰ Det andre lånet på 3000 spesidaler, ble gitt av Den Alminnelige Enkekasse til Carl Johan Blomberg. Den Alminnelige Enkekasses utlånsprofil lå nært opp til Norges Hypotekbank. Enkekassen speiler det generelle markedet; deres utlån lå nært opp mot median, med 1050 spesidaler, mot 1000 spesidaler for markedet generelt. Gjennomsnittet for lån utstedt av Enkekassen lå på 1435 spesidaler, mot 1575 spesidaler for hele pantelånsmarkedet.

I 1860 er det en annen aktør som også gjør seg gjeldende i det institusjonelle utlånsmarkedet, Christiania Alminnelige Gjensidige Forsørgelsesanstalt. I 1860 hadde Gjensidige vokst som långiver og utstedte til sammen lån på 24 300 spesidaler. Det gjorde Gjensidige til den nest største institusjonelle långiver, og selskapet hadde nesten et like stort utlån som samlet offentlig sektor, med 2,34 prosent av det totale markedet. Offentlig sektor fordelte sine utlån på 25 forskjellige låntakere. Gjensidige derimot ga bare fire lån totalt. To av utlånene til Gjensidige var på 10 000 spesidaler, og var dermed blant de fjerde største lånene gitt i 1860. Det ene lånet gikk til Akers mekaniske Verksted (senere skipsverft og forgjengeren til dagens Røkke-eide industrikonsern Aker). Akers Mek. ble grunnlagt av orlogskaptein Peter Severin Steenstrup og han ledet industribedriften fram til sin død i 1863. I 1854 flyttet Akers Mek. til Pipervika, og det var deres verftsområde, som etter nedleggingen i

²²⁹ «Thøger Binneballe», *Wikipedia*, 11.11.24 https://no.wikipedia.org/wiki/Th%C3%B8ger_Binneballe.

²³⁰ «Thøger Binneballe», *Wikipedia*, 11.11.24 https://no.wikipedia.org/wiki/Th%C3%B8ger_Binneballe.

1882, ble til dagens Aker Brygge.²³¹ Det andre lånet på 10 000 spesidaler fra Gjensidige gikk til murmester og arkitekt Johan Fridrich Lühr.²³²

I 1860 sto en overfor en omfattende vekst i det totale utlånet fra den uformelle delen av kredittmarkedet. Private utlånere og bankierer lånte ut for 848 340 spesidaler, noe som innebar en dobling fra 1855. Av de 644 pantelånene tinglyst i 1860 var 530 av lånene gitt av uformell sektor. Utlånet i 1860 tilsvarte mer enn det som ble lånt ut fra uformell sektor i 1850 og 1855 til sammen. Det er når en sammenlikner utlånet fra uformell sektor, med de institusjonelle långiverne i 1860, at en forstår hvilken oppsiktsvekkende vekst uformell sektor gikk gjennom. Verdien av tinglyste pantelån, gitt av privatpersoner og bankierer, var fem ganger større enn de samlede lån utstedt av de institusjonelle aktørene. For å ytterligere illustrere størrelsesorden på de private utlån i 1860, er det verdt å understreke at de var større i 1860, (med 843 340 spesidaler), enn det samlede totale utlånet fra de institusjonelle långiverne akkumulert over årene 1860, 1855, 1850, 1845 og 1841. For første gang siden 1818 utgjorde lån fra uformell sektor mer enn 80 prosent av de nye tinglyste pantelån i Christiania. Lån fra privatpersoner og bankierer hadde en markedsandel på 82 prosent av pantelån. Det er paradoksalt at dette skjedde i en tid hvor det ble etablert nye sparebanker og forretningsbanker.

Ved nærmere gjennomgang av de aller største private långivere i 1860 finner vi noen av Christianias aller mest formuende. Kjøpmann Niels Homan Preuthun (opprinnelig fra Jylland) lånte ut 40 000 spesidaler, gjennom fire lån (tinglyst som lån nr. 33, 34, 35 og 36), til den norske tekstilindustri-gründeren Knud Graah. Han etablerte landets første tekstilfabrikk i Christiania.²³³ Knud Graah kjøpte ut sin svoger, Niels O. Young, fra fabrikken for 30 000 spesidaler.²³⁴ Julaften 1859 brant fabrikken ned til grunnen, men en ny fabrikkbygning, på fire etasjer, sto ferdig allerede i 1860.²³⁵ Knud Graah og broren David Graah står hver for seg oppført med en formue på 40 000 spesidaler og en inntekt på 2000 spesidaler i 1860. Den 5. november 1860 tinglyste Knud Graah en rekke nye pantelån. Den første registreringen (nr. 31) var en nedbetaling (avlysning) av en obligasjon pålydende 9000 spesidaler, som Knud Graah hadde tatt opp hos Christiania Sparebank, opprinnelig på 15 000 spesidaler. Resterende

²³¹ Rabbevåg, Frode. «Aker AS», 22.10.24 https://snl.no/Aker_AS Smedsrød, Inger Lise Delphin: *Peter Severin Steenstrup i Store norske leksikon*. 12.11.24 https://snl.no/Peter_Severin_Steenstrup.

²³² «Johan Fredrich Lühr», Lokalhistoriewiki, 22.10.24, https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Johan_Fredrich_Lühr.

²³³ Bruland, Kristine. *British Technology and European Industrialization - The Norwegian Textile Industry in the Mid-Nineteenth Century* (1989), 41. O. Merch, *A/S Knud Graah & Co. og A/S Vøiens Bomuldsspindleri 1846-1921* (Oslo, 1921).

²³⁴ O. Merch, *A/S Knud Graah & Co. og A/S Vøiens Bomuldsspindleri 1846-1921*, 10-30.

²³⁵ O. Merch, *A/S Knud Graah & Co. og A/S Vøiens Bomuldsspindleri 1846-1921*, 10-30.

lånebeløp, etter nedbetaling, var på 6000 spesidaler en konsekvens av Christiania Sparebanks likviditetskrise nevnt ovenfor. Den neste registreringen var en påtegning til pantobligasjon på 20 000 spesidaler (nr. 32), utstedt av hans bror David Graah. Totalt er det tatt ut pant i fire eiendommer, til en verdi av 19 000 spesidaler, samt i Vøiens bomullsfabrikks bygningsmasse. Alle lånene var forsikret hos Den Alminnelige Brandkasse for 63 170 spesidaler totalt. Långiveren Niels Homan Preuthun står oppført med en inntekt på 1600 spesidaler og en formue på 15 000 spesidaler.

Den nest største utlåneren i 1860 var advokat S. Bachke. Bachke sto oppført med en formue på 40 000 spesidaler og en inntekt på 8000 spesidaler i likningstallene for 1860. S. Bachke var en del av ulike konsortium som sto bak 18 lån på til sammen 39 164 spesidaler. Fire av lånene var gitt i kompaniskap med J. Brandt og Henrik Homann, på til sammen 1488 spesidaler. S. Bachke lånte også ut sammen med Jens Hjorth og P. R. W. Røer. Det lånet ble utstedt til gullsmed Hans Peter Löwegren på 5000 spesidaler. S. Bachke lånte også ut 6428 spesidaler som enkeltindivid, til Hans P. Løvegreen. S. Bachke, J. Brandt og Henrik Homann (Homan, eiendomsutvikler, kjent for utvikling av Homansbyen) gikk sammen om å ta opp et lån på 6000 spesidaler fra Peter Jacob Homan (høyesterettsadvokat).²³⁶ Peter Jacob Homan står for øvrig oppført med en likningsformue på 15 000 spesidaler og en inntekt på 3000 spesidaler i 1860. I tillegg til å ta opp lån står Henrik Homan selv også oppført som en av de største utlånerne i 1860, med et samlet utlån på 13 408 spesidaler.

S. Bachke ga også to lån til Christiania Norske Theater. Det ene lånet var pålydende 3900 spesidaler og det andre 3000 spesidaler, totalt 6900 spesidaler. Låntaker var teatret, men selve lånet var signert av styret (direksjonen), bestående av kjente menn i samtiden, som J. Gamborg, M. K. Helgenberg, K. Knudsen, G. Hansen, J. R. Daal, Carl E. Pettersen, P. W. W. Kildahl og Peter Petersen. Christiania Norske Teater lå i Møllergata 1 og er mest kjent for å være teateret Henrik Ibsen var kunstnerisk leder av, etter at han kom fra Bergen til hovedstaden (1857-1862).²³⁷ I 1863 måtte teatret stenge på grunn av anstrengt økonomi.

Blant de største utlånene i 1860 finner vi også andre velkjente navn og noen av de mest formuende i Christiania. De inkluderer bankier Thomas Heftye (Arendals Sparebank), Thor Olsen (kjøpmann), J. Grünning (kjøpmann), Thomas Sewell (trelasthandler), Johan Henrik Andresen (Tidemanns Tobakksfabrikk), Nicolay August Andresen (bankier) og Thorvald Meyer (trelastsarving og eiendomsspekulant).

²³⁶ Store norske leksikon (2005-2007): «*Jacob Homann*». Hentet 13. november 2024 fra https://snl.no/Jacob_Homann.

²³⁷ Meyer, Michael. *Henrik Ibsen*. Oslo: Gyldendal, (1995), 85-93.

Bankier Thomas Heftye stod som en av utlånerne av ni ulike lån som ble gitt i 1860 på til sammen 15 596 spesidaler. I syv av de ni lånene er Heftye utlåner sammen med trelasthandlerne Thorvald Meyer og bankier Thomas Sewell. De syv lånene representerer 12 686 spesidaler, av de til sammen 15 596 spesidalerne som Heftye lånte ut det året. Både Thomas Heftye og Thorvald Meyer var en del av initiativtakerne bak stiftelsen av Den norske Creditbank (DnC) i 1857.²³⁸ DnC ble opprettet med en aksjekapital på 215 000 spesidaler. Eskild Bruun skjøt inn det største beløpet med en aksjekapital på 35 000 spesidaler, Heftye & Søn, Thorvald Meyer og Hans Gulbranson tegnet seg hver for 30 000 spesidaler.²³⁹

En annen stor långiver var Thor Olsen. Han lånte ut 25 000 spesidaler i forbindelse med salget av Thor Olsens Løkke på Sørenga, Christiania. Salget av løkka gikk til det halvoffentlige aksjeselskapet, Norsk Hoved-Jernbane (NHJ), Norges eldste jernbanestrekning, Christiania-Eidsvoll. Låntaker NHJ var representert med signaturer fra direktøren Dr. O. J. Broch (formann), generalkonsul J. R. Crowe, bankadministrator Adolf Bredo Stabell (Den norske Creditbank), bankier Th. Joh. Heftye og J. Engelstad.²⁴⁰ Eiendommen «Sørenga» ved Oslo havn ble solgt for 29 100 spesidaler. Beløpet refereres til i skjøte nummer 1. fra 19 mars 1860²⁴¹ som er omtalt i Norsk Hoved-Jernbane i femti Aar.²⁴²

Den tredjes største låntakeren i 1860 var bokbinder Johan Christian Hoppe. Han lånte for 27 000 spesidaler. I 1858 ble Karl Johans gate 12 oppført etter bybrannen,²⁴³ av den samme Hoppe. Han er registrert med en inntekt på 2000 spesidaler og 15 000 spesidaler i formue i 1860.

Lån fra utlandet spilte en økende rolle i perioden 1818 til 1860. De var på sitt høyeste i 1860. Norske aktører lånte for 28 335 spesidaler fra utlandet i 1860. Det tilsvarer 2.8 prosent av de totale pantelån utstedt i Christiania i 1860. Siden 1850 hadde lån med utenlands opprinnelse ligget stabilt på over 20 000 spesidaler i året. Fra 1855 til 1860 sto en overfor en økning med 6335 spesidaler, nærmere 28 prosent. Totalt ble det utstedt 14 lån fra utlandet i 1860.

Det minste lånet gitt fra utlandet var et lån utstedt av den britiske entreprenøren og jernbaneutvikler, sir Samuel Morton Peto (1809-1889). Han var partner i firmaet Grissel and

²³⁸ Petersen, Erling. *Den norske Creditbank 1857-1957*. Oslo: Fabritius & Sønners boktrykkeri, (1957), 20.

²³⁹ Hoffstad, *Det norske privatbankvæsens historie*, 68.

²⁴⁰ I 1855 ble Broch, Stabell og Tho. Heftye oppnevnt til direksjonen av kongelig resolusjon 21de desember 1855. *Norsk Hoved-Jernbane i femti Aar*. Utg. Norsk Hoved-Jernbane. Christiania, (1904).

²⁴¹ Christiania byfogd, SAO/A-11543/G/Gb/Gba/L0033: Pantebok nr. 33, 1860-1860, 114-115.

²⁴² I begynnelsen av 1859 ble det besluttet å inngå en kjøpskontrakt med kjøpmann Thor Olsen av eiendommen. *Norsk Hoved-Jernbane i femti Aar*. (1904).

²⁴³ 05.09.24 <https://digitaltmuseum.no/011085441067/karl-johansgate-12>.

Peto og kjent for å stå bak mange kjente bygg i London, inkludert det nye House of Parliament bygget.²⁴⁴ Samuel Morton Peto var for øvrig hovedentreprenøren som hadde ansvaret for å gjennomføre Norges første jernbanestrekning fra Christiania til Eidsvoll. Som omtalt ovenfor var det selskapet Norsk Hoved-Jernbane som tok på seg utbyggingsoppdraget i 1850. Banen sto klar for drift 1. september 1854.²⁴⁵ Lånet gitt fra sir Peto var på 920 spesidaler, og gikk til Johan Randolph Bull, Norges første høyesterettsjustitiarius (1814-1827), og far til Georg Jacob Bull (høyesterettsjustitiarius 1836-1854).²⁴⁶

Det nest største lånet gitt fra utlandet i 1860 ble utstedt til Lars H. Wiborg. Lånet var på 2000 spesidaler og långiver var handelsfirmaet A. G. Sengbusch, et av de største handelshusene i Riga (Livonia, en del av datidens russiske imperium, dagens Lativa).²⁴⁷ Handelshuset var startet av handelsmannen og ordfører av Riga, Alexander Gottschalk of Sengbusch (1731-1800). Familien ble for øvrig adlet av keiser Francis II i 1796.²⁴⁸

Det tredje største lånet fra utlandet gikk til Carl Abraham Phil (1825-1897). Phil var Norges første jernbanedirektør. Han var gift med Cathrine Ridley (1829-1923), datter av jernverkseier Samuel Ridley (1795-1873), fra St. Edmunds, Suffolk, England. Lånet til Carl A. Phil var gitt av advokat og byfogd Stephen Abbott Notcutt i Ipswich, Suffolk i England, og var på 8900 spesidaler (500 silver pund sterling). Phil ble mest sannsynlig kjent med Stephen A. Notcutt under et av sine opphold i England.²⁴⁹ I 1841-44 reiste Carl A. Phil til England for å arbeide under Robert Stephenson (sønnen til George Stephenson «Father of Railways» og oppfinner av damplokomotivet «the rocket» 1829), og i de påfølgende årene var han ansatt som konstruktør og arbeidssjef ved jernbaneanlegget i Suffolk.²⁵⁰ Elizabeth Marie Ranson Ridley, svigermor til Carl A. Phil, og hennes tre døtrene flyttet senere til Norge. Den andre datteren, Annie Ridley, giftet seg først med Carsten Tank Egeberg (tilhørende en av Norges rikeste familier, Westye Egeberg). Etter Egebergs død i 1860 giftet hun seg med advokat og kasserer Henrik Christian Borchgrevink. De ble foreldre til polarforsker og pioner Carsten Egeberg Borchgrevink (1864–1934). Den tredje datteren, Sara Susan Ridely, giftet seg med sønnen til søsterens mann fra hans første ekteskap, Otto Borchgrevink.²⁵¹

²⁴⁴ «Morton Peto», 08.09.24, https://en.wikipedia.org/wiki/Morton_Peto

²⁴⁵ *Norsk Hoved-Jernbane i femti Aar*. (1904). 6-9, 30-31.

²⁴⁶ *Store norske leksikon* (2005-2007): «Johan Randolph Bul» 11.11.24, https://snl.no/Johan_Randulf_Bull

²⁴⁷ Wikipedia, «Sengbusch» 08.09.24, [https://de.wikipedia.org/wiki/Sengbusch_\(Adelsgeschlecht\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Sengbusch_(Adelsgeschlecht)), 08.09.24, https://de.wikipedia.org/wiki/Alexander_Gottschalk_von_Sengbusch

²⁴⁸ Wikipedia, «Sengbusch» 08.09.24, [https://de.wikipedia.org/wiki/Sengbusch_\(Adelsgeschlecht\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Sengbusch_(Adelsgeschlecht))

²⁴⁹ W. R. Pihl og C. F. B. Pihl: *Familien Pihl*, Oslo: (1939), 11.

²⁵⁰ W. R. Pihl og C. F. B. Pihl: *Familien Pihl*, Oslo: (1939), 54.

²⁵¹ Borchgrevink, Bj. *Slægten Borchgrevink med sidelinger*. Kristiania: Grøndahl & Søn's Boktrykkeri (1911), 42.

Den største lånesummen blant utenlandslånene kom fra en rekke lån allokert til garvermester og bryggerieier, Ole Nielsen Forseth (1799-1877), og stesønnen Johan Fredrik Danelius. De var eiere og kompanjonger i Forseth & Co Bryggeri. Lånene var hver på 1500 spesidaler, til sammen ti lån, totalt på 15 000 spesidaler. De ble gitt av bankier og handelsmann Adolph Ferdinand Cohen i Hamburg. Ole Nielsen Forseths var gjennom sitt ekteskap til Maren Woxen Forseth svoger til Niels Ytteborg, en annen garvermester og en av Christianias mest formuende, samt konkurrent til Forseth, gjennom Ytteborgs Bryggeri. Ytterborg Bryggeri skiftet senere navn til Foss bryggeri (1897). Forseth, i likhet med sin svoger, startet et eget bryggeri og tjente godt på det. Hans stesønn tok over bryggerivirksomheten etter hans død i 1877. Forseth & Co Bryggeri står i 1860 oppført med en inntekt på 15 000 spesidaler. Ole N. Forseth står med en formue på 100 000 spesidaler og en inntekt på 5000 spesidaler, ifølge de publiserte likningstallene fra 1860.²⁵²

²⁵² Se vedlegg likningstallene for 1860, Vedlegg 2: kilde Christiania Posten, torsdag 10 mai 1860, løpe nr. 5102, trettende årgang no. 130.

Kapittel 4: Bankierer, formelle kredittinstitusjoner og strukturelle endringer

I dette kapittelet drøftes de større linjene og de strukturelle endringene kredittmarkedet gjennomgikk i løpet av perioden fra 1818 til 1860. Det redegjøres for hvordan store institusjoner som Norges Bank trappet ned sine pantelån og til slutt forlater dette markedet totalt. Samtidig ser en at nye statlige institusjoner som Norges Hypotekbank tar over rollen til Norges Bank i pantelånsmarkedet.²⁵³ Det vil også drøftes hvorfor de store nye private institusjonene, forretningsbankene, nedprioriterte pantelån. Den økonomiske krisen på slutten av 1850-årene tvang også Christiania Sparebank til å forlate pantelånsmarkedet. Det etterlater et tomrom som blir fylt av den private uformelle kreditten. Nordisk og europeisk forskning, trekkes inn og den viser at utviklingen og dominansen til den uformelle kredittgivingen vi ser i pantelånsmarkedet i Christiania, ikke er unikt for Norge. Den ikke-institusjonelle kreditten beholder sine markedsandeler i møtet med de nye institusjonene i Europa — det skyldes mye de sosiale nettverkene og de sterke tillitsbåndene mellom kredittgiver og mottaker.

I kapittel tre framgår det at den uformelle pantelånskreditten fortsatte å spille en viktig rolle helt fram til 1860. På mange måter «utkonkurrerte» de ikke-institusjonelle aktørene de nye institusjonene. Funnene i oppgaven har vist hvordan den personlige uformelle kredittgivingen i pantelånsmarkedet i Christiania hadde en vedvarende dominans. Den uformelle kredittgiving var utbredt, og lånene ble utstedt av de mest formuende borgerne seg imellom og til andre som trengte kapital. Uformell kreditt var ikke bare et fenomen blant de økonomisk mest bemidlede, men ble også benyttet mellom vanlige arbeidere, som hadde spart noe egenkapital, og de utstedte lån til naboer og familie.

Den uformelle kreditten, spesielt i pantlånsmarkedet, har ikke blitt underlagt mye forskning her hjemme. Dens omfang og at den varer helt inn i det 20. århundre, har blitt undervurdert. Dette blir underbygget ytterligere i dette kapitlet, som viser at den private uformelle kreditt, gitt i pantelånsmarkedet i Christiania så sent som i 1860, konkurrerte med forretningsbankene og sparebanken i volum, verdi og variasjon.

²⁵³ Kaartvedt, *Norges Hypotekbank*, 37-39, 62-75.

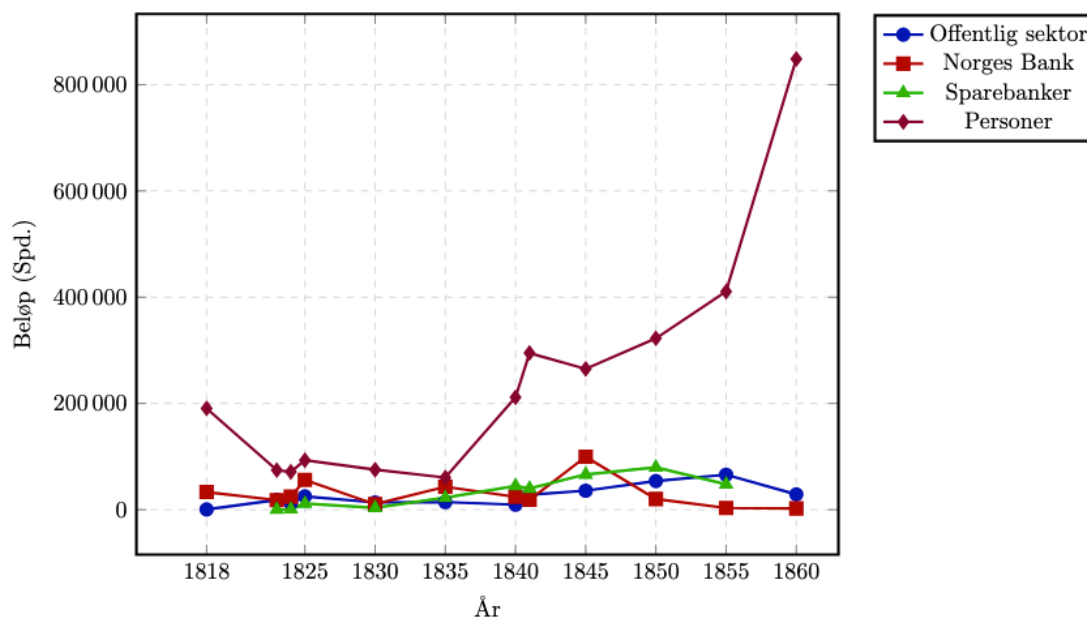

Figure 1: Verdien av tinglyste pantelån per år, i spesidaler (Spd.) for utvalgte sektorer i Christiania (1818-1860).

Gjennomgangen viser at lån gitt av den uformelle sektor i perioden 1818 til 1860 hadde en mer vedvarende dominerende rolle i pantelånsmarkedet enn tidligere antatt. Figur 1 viser at lån gitt av den ikke-institusjonelle sektor styrket seg i verdi og dominans — og var i nærmest kontinuerlig vekst gjennom hele perioden fra 1818 til 1860. Unntaket var en mindre nedgang i perioden mellom 1818 og 1835, men det kjennetegnet hele markedet, grunnet den sterke nedgangskonjunkturen Norge sto midt oppe i.

Et viktig funn i gjennomgangen av pantelån i perioden, er hvordan den uformelle kredittgivningen fortsatt hadde en like dominerende rolle i 1860-tallets pantelånsmarked, med 82 prosent av markedsverdien av nye tinglyste pantelån, som den hadde i 1818 (81 prosent). Den ikke-institusjonelle kreditten gitt av bankierer, handelsmenn og kjøpmenn hadde opprettholdt sin posisjon i perioden. Den uformelle sektor beholdt sin andel av utlånene til tross av at det var en kraftig vekst i pantelånsmarkedet. Fra rundt 200 000 spesidaler i utlån i 1818, til over en million spesidaler i 1860. Det meste av veksten fant sted i utlån fra ikke-institusjonelle långivere. Det er i 1860 ingen tvil om hvem som var de ledende aktørene i pantelånsmarkedet, det var som i 1818, den uformelle ikke-institusjonelle kreditten, gitt av personer gjennom peer-to-peer lån og bankierer.

Opprettelsen av sparebankene på 1820-tallet har lenge vært vurdert som et vendepunkt. Overraskende nok viser funnene fra hovedstaden at Christiania Sparebanks utstedelse av pantelån, i den undersøkte perioden, forble marginale, hvis en ser på markedet som helhet.

Det tok over 30 år fra opprettelsen av Norges Bank i 1816 til Christiania Bank og Kreditkasse (CBK) så dagens lys i 1848. CBK ble den første norske aksjebanken, med en beskjeden aksjekapital på 40 000 spesidaler. Med en slik begrenset oppkapitalisering hadde ikke den nye forretningsbanken et veldig godt utgangspunkt for å bli en stor og effektiv kredittinstitusjon.²⁵⁴ Innen den første forretningsbanken ble opprettet i 1848, var det blitt etablert omtrent 80 sparebanker i Norge.²⁵⁵

Det neste viktige skrittet i bankutviklingen i Norge var etableringen av den nye forretningsbanken, Den norske Creditbank (DnC), i 1857.²⁵⁶ I motsetning til Christiania Bank og Kreditkasse hadde DnC som bank andre ambisjoner og forutsetninger. DnC ble tilført kapital i en helt annen størrelsesorden, med en aksjekapital på to millioner spesidaler.²⁵⁷ Mange av Christianias største private bankierer lot seg overtale til å bli med på etableringen av den nye banken og de bidro med betydelig aksjekapital.²⁵⁸ Vurderingen blant de private kapitaleierne på etableringstidspunktet var at det var bedre å gå inn som medinvestorer, og ha en hånd på rattet, enn å risikere å havne på sidelinjen.²⁵⁹ Men som gjennomgangen av pantelån ovenfor viser, materialiserte ikke dette seg innenfor denne sektoren, privatpersoner og bankierene forble konkurrenter til de nye forretningsbankene. Og de beholdt sin markedsandel. Til og med økte den. De viktigste private bankierene opererte enten alene eller sammen med andre. Som det går fram av kapittel tre var noen av de største aksjonærene i DnC, Nicolai August Andresen, Johannes Th. Heftye, Thorvald Meyer og Thomas Sewell, var blant de mest aktive utlånere i pantelånsmarkedet i Christiania i 1860.

Hovedprioriteringen til den nye banken, DnC, var å tilby næringslivet kort og mellomlang kreditt, ved diskontering av vekslere og vekselobligasjoner.²⁶⁰ Med et søkelys på de mer kortsiktige lånetypene, kom mer langsiktige pantelån langt ned på prioriteringslisten til DnC. Banken var ifølge sin balanse ikke registrert med pantelån før i 1864, og selv da kun med et begrenset beløp på omtrent 25 000 spesidaler (100 000 kr).²⁶¹ DnC hadde i perioden fra 1864 til 1880 et utlån på mellom 25 000 spesidaler til 100 000 spesidaler i pantelån.²⁶² Mellom 1880 til 1888 utstedte banken ingen pantelån og det var ikke før i 1923 at

²⁵⁴ Lie, *Norges Bank 1816-2016*, 98.

²⁵⁵ Klovland, "A reconstruction of the balance sheets", 122.

²⁵⁶ Petersen, *Den norske Creditbank*, 14-20.

²⁵⁷ Petersen, *DnC*, 14.

²⁵⁸ Lie, *Norges Bank 1816-2016*, 99.

²⁵⁹ Lie, *Norges Bank 1816-2016*, 99.

²⁶⁰ Lie, *Norges Bank 1816-2016*, 99.

²⁶¹ Petersen, *DnC*, 522.

²⁶² Petersen, *DnC*, 522-23.

panteutlånet passerte 1 million spesidaler.²⁶³ Sammenliknet med de lån DnC utstedte i veksler og vekselobligasjoner utgjorde pantelånene nærmest bare en «avrundingsfeil» i regnskapsbøkene. Allerede i løpet av det første virkeåret (1857) hadde DnC's samlede utlån passert 1 millioner spesidaler, og innen 1915 var de på over 10 millioner spesidaler. I 1923 utgjorde pantelån 1 million spesidaler.²⁶⁴ Til sammenlikning utstedte DnC lån på 14,3 millioner spesidaler i veksler og vekselobligasjoner og hadde 67,8 millioner spesidaler i kassekreditt samme år (1923).²⁶⁵ Prioriteringen av det kortsiktige og mellomlange lånemarkedet kjennetegnet både DnC og CBKs strategier. Dermed var verken CBK eller DnC særlige aktive på pantelånsmarkedet, og konkurrerte heller ikke med de private bankierne og private utlånere.

Norges Bank utviklet seg mer til en tradisjonell sentralbank utover 1800-tallet. I møte med de nye spare- og forretningsbankene valgte banken bevisst ikke å øke innskuddsrenten, eller diskonteringssatsen, selv om en var klar over at dette ville føre til at en ville miste konkurransekraft, og derigjennom markedsandeler, gjennom et slikt veivalg. Det representerte et policyskifte fra bankledelsens side. En bankledelse som mer og mer så på seg selv som embetsmenn enn som banksjefer. Deres holdning gikk i retning av at utlån i konkurranse med private finansaktører ikke var en rolle en privilegert seddelbank skulle spille.²⁶⁶

Tidene hadde endret seg fra etableringen av Norges Bank i 1818. På det tidspunkt eksisterte det ikke aktører utover de ikke-institusjonelle i lånemarkedet. Derfor ble banken gitt et mandat som åpnet for å kunne bidra med mer kreditt i et marked som sårt trengte mer likviditet. Dette for å unngå enda flere konkurser i privat sektor. Nedgangen i Norges Banks panteutlån i 1840- og 1850-årene var et tydelig resultat av en villet politikk. Sentralbanken hadde gjennom en årrekke bevisst gått inn for å bygge ned sin pantelånsportefølje.²⁶⁷ Reduksjonen av utstedte pantelån hadde startet allerede i 1837, og hadde sin bakgrunn i at bankens representantskap ønsket å rendyrke rollen som offentlig nasjonalbank.²⁶⁸ Dette «policyskiftet» ble fulgt opp og gjennomført med enda større kraft fra og med 1846.²⁶⁹ Dette gjaldt særlig ved avdelingen i Christiania, hvor en vil kunne anta de var av den oppfatning at det var mange andre aktører som kunne utstede lån, og at banken derfor kunne redusere sitt

²⁶³ Tallene er fra «Creditbankens Balansekonto – de viktigste aktiva 1857-1956» Petersen, *DnC*, 522-23.

²⁶⁴ Petersen, *DnC*, 522-23.

²⁶⁵ Petersen, *DnC*, 522-23.

²⁶⁶ Lie, *Norges Bank 1816-2016*, 99.

²⁶⁷ Lie, *Norges Bank 1816-2016*, 100.

²⁶⁸ Lie, *Norges Bank 1816-2016*, 100, Jf. Stortingsforhandlinger 1839, august: 287.

²⁶⁹ Lie, *Norges Bank 1816-2016*, 100.

engasjement.²⁷⁰ Pantelånstallene fra Christiania i denne oppgaven, i aktuelle periode, bekrefter denne utviklingen.

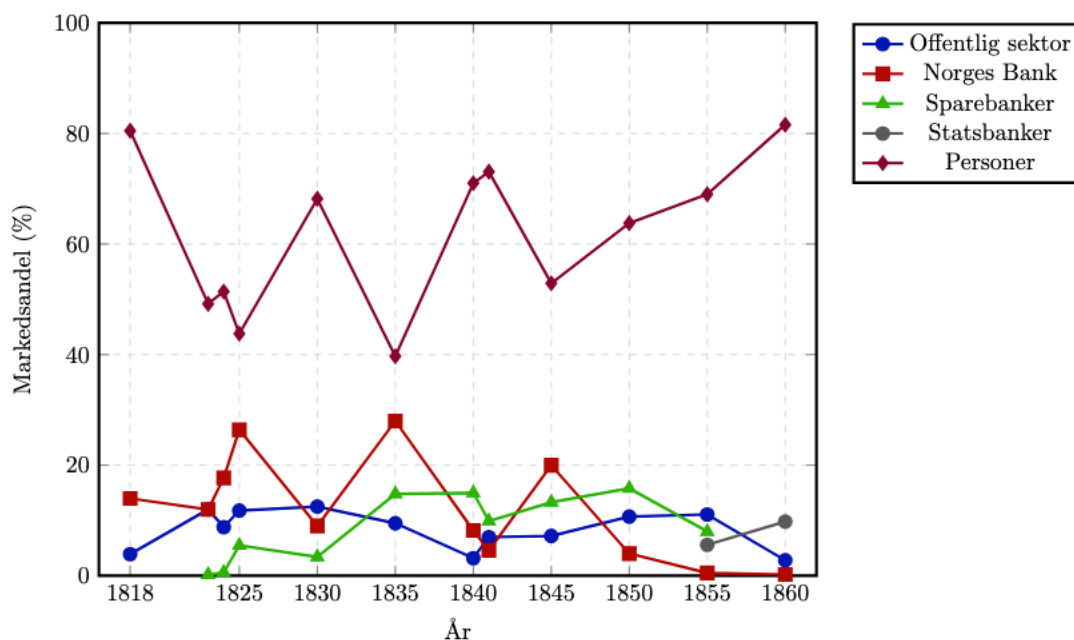

Figure 2: Markedsandelen (%) av pantelånsmarkedet i Christiania for utvalgte sektorer (1818-1860).

I juli 1848 sendte Norges Banks avdeling i Christiania brev til direksjonen (styret) og informerte om at avdelingens siste pantelån hadde blitt utstedt 19. september 1846.²⁷¹ Etter dette var det bare unntaksvis at det ble gitt pantelån.

Konsekvensene av Christiania-filialens nye politikk reflekteres i data fra pantelånsmarkedet i 1845. Norges Bank er registrert med cirka 20 prosent av de nye tinglyste pantelånene i verdi (figur 2). Fem år senere, i 1850, er Norges Bank registrert med kun fire prosent av pantelånene. I 1855 har Norges Bank avdeling Christiania nesten ikke utstedt noen nye pantelån. Banken er kun registrert med en halv prosent av de samlede utlån innenfor sektoren. I 1860 er Norges Bank registrert med bare to tinglyste pantelån, på til sammen 2450 spesidaler, eller en kvart prosent.

Fra 1850-tallet sto en overfor også en annen trend med konsekvenser for pantelånsmarkedet. Mer og mer av de tilgjengelige likvide midler ble investert i statsobligasjoner.²⁷² Det var et trygt alternativ for plassering av overskuddslikviditet, som igjen ga forutsigbar avkastning. Sparebankene økte gradvis sin beholdning av

²⁷⁰ Lie, *Norges Bank 1816-2016*, 100.

²⁷¹ Lie, *Norges Bank 1816-2016*, 489. «Brev fra Christiania avdelingen til direksjonen 28.07.1848»; AEP, perm 3:510 avskrift av Hvidsten, Vetle, *Norges Banks balanse 1817-1945: Konsolidering av delregnskapene*, Norges Bank Staff Memo nr. 11. Oslo: Norges Bank, 2011.

²⁷² Klovland, «A reconstruction of the balance sheets», 117.

statsobligasjoner. Investeringer i omsettelige obligasjoner ble fra 1850-tallet også et attraktivt alternativ for de nyetablerte forretningsbankene, som gradvis økte sine beholdninger i statsobligasjoner.²⁷³ Det gjaldt også obligasjoner utstedt av Norges Hypotekbank, samt kommunale obligasjoner.²⁷⁴ Den likviditetskrisen Christiania Sparebank hadde vært gjennom i 1857 og 1858, omtalt under 1860 i kapittel tre ovenfor, samt bankens styres beslutning om et moratorium på utstedelse av nye pantelån, skapte et ytterligere vakuum i markedet, som måtte fylles. Det var fortsatt økende etterspørsel etter pantelån. Christiania Sparebank, på grunn av styrets moratorium, begynte ikke å utstede pantelån igjen før i 1880.²⁷⁵ Med andre ord nok en stor institusjon hadde trukket seg tilbake fra pantelånsmarkedet i Christiania, mens markedet var i vekst. Den økte etterspørselen, og det tomrommet som var skapt, ble dekket av ikke-institusjonell kreditt.

Den eneste betydelige institusjonelle markedsaktør i 1860, som fortsatt opererte i pantelånsmarkedet, var statsbanken Norges Hypotekbank. Den ble vedtatt opprettet i 1851 for å kunne gi boliglån med sikkerhet i tinglyst pant. For Norges Bank representerte etableringen en høyst velkommen avlaster, og gjorde det mulig for sentralbanken de facto å trekke seg helt ut av panteutlånsegmentet.²⁷⁶ Norges Hypotekbank finansiering var basert på utstedelse av langsiktige obligasjoner, som særlig skulle selges internasjonalt.²⁷⁷

Norges Bank økte sine panteutlån etter 1818 fram til 1825. På samme tid opplevde uformell sektor en nedgang i sine pantelån. Etter 1835 ser vi en tydelig trend, etterspørselen etter pantelån økte (figur 1), uten at kredittinstitusjonene vokste noe særlig innenfor pantelånssektoren, mens uformell sektor styrket seg markant. Med andre ord kan en tenke seg at de uformelle personlånene fylte det tomrommet de formelle kredittinstitusjonene skapte da de reduserte sitt panteutlån.

Hvis en ser til Sverige, og den svenske økonomiske historieforskningen, finner en mange likheter med utviklingen i Christianias pantelånsmarked. Den svenske økonomen Håkan Lindgrens har sett på kreditt i byen Kalmar.²⁷⁸ Han har gjennomgått den relative distribusjon mellom det institusjonaliserte formelle kredittmarkedet og det «gamle» uformelle kredittmarkedet. Lindgren har gjennom sine funn vist hvor lang tid transformasjonen fra ikke-institusjonell sektor til institusjonell sektor tok. I likhet med utviklingen i pantelånsmarkedet i

²⁷³ Klovland, «A reconstruction of the balance sheets », 117.

²⁷⁴ Klovland, «A reconstruction of the balance sheets », 117.

²⁷⁵ Klovland, «A reconstruction of the balance sheets », 117.

²⁷⁶ Lie, *Norges Bank 1816-2016*. Bergen, 2016. 100.

²⁷⁷ Lie, *Norges Bank 1816-2016*. Bergen, 2016. 100.

²⁷⁸ Lindgren, Håkan "The Modernization of Swedish Credit Markets, 1840-1905: Evidence from Probate Records" *The Journal of Economic History*, Vol. 62, No. 3 (Sept. 2002).

Christiania fant Lindgren at det uformelle markedet i Kalmar (definert som «private promissory-note market») sto for over 80 prosent av den totale kreditten tilgjengelig på 1840-tallet, og 74 prosent av kreditten på 1870-tallet.²⁷⁹ Selv så sent som på tidlig 1900-tallet (1901-1905) hadde den uformelle kreditt en markedsandel på over 40 prosent av de totalt utlånte midler til befolkningen i Kalmar.²⁸⁰ I ettertid har Lindgrens funn fra Kalmar blitt bekreftet gjennom tilsvarende forskning fra andre regioner i Sverige, utført av Hilda Hellgren (2003), Kristina Lilja (2004) og Anders Perlinge (2005).²⁸¹

Marja Erikson har gjennom sin forskning vist hvordan den uformelle kreditten også var viktig på landsbygda i Sverige. I perioden 1770 til 1814 sto det private kredittmarkedet for over 90 prosent av lån gitt til bønder.²⁸² Dette endret seg noe i perioden fra 1815 til 1849, hvor mange flere oppsøkte de nye institusjonene.²⁸³ Her er det en vesentlig forskjell fra Norge. I motsetning til institusjonene i Norge (Norge hadde en maks rente på enten 4 eller 5 prosent fram til 1884), opererte den svenske Rikets Ständers Bank, Riksbanken (sentralbanken), med en rente fra 1815 på fire prosent. Dette var lavere enn det de private kredittgivere (svenske) opererte med, som i gjennomsnittet ga lån til 6 prosent rente.²⁸⁴ Til tross for at antall lån utstedt av institusjoner økte mellom 1815 og 1849, og at de opererte med en lavere rentesats, sto den private kreditten fremdeles for mesteparten av utlånene.²⁸⁵

Pantelånsmarkedets størrelse, betydning og karakter

Er det mulig å si noe om den faktiske størrelsen og betydningen av den private uformelle kredittgivningen, gitt som pantelån av bankierer, kjøpmenn, og personlån (peer-to-peer), gjennom den aktuelle perioden oppgaven omfatter?

Et viktig dokument som gir mer innsikt i utviklingen av pantelånene i perioden, og årene etter, er «Femtiårsberetningen til Christiania kommune». Kommunen publiserte i 1892 en «historisk-statistisk framstilling af Kommunens og de kommunale forholds utvikling i de

²⁷⁹ Se Table 7 i Lindgren, «The Modernization», 827, 830.

²⁸⁰ Lindgren, «The Modernization», 830.

²⁸¹ Hellgren, Hilda. (2003). *Fasta förbindelser. En studie av låntagare hos sparbanken och informella kreditgivare i Sala 1860–1910*. Uppsala Studies in Economic History, 66. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, s. 61–88, Lilja, K. (2004). *Marknad och hushåll. Sparande och krediter i Falun 1820–1910 utifrån ett livscykelperspektiv*. Uppsala Studies in Economic History, 71. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, s. 129–148 and Perlinge, A. (2005). *Sockenbankirerna. Kreditrelationer och tidig bankverksamhet. Vånga socken i Skåne 1840–1900*. Nordiska museets handlingar, 130. Stockholm: Nordiska museets förlag, 264–267.

²⁸² Erikson, Marja. *Krediter i lust och nöd. Skattebönder i Torstuna härad, Västmanlands län, 1770–1870*. Uppsala Studies in Economic History 112. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis. (2018), 216.

²⁸³ Erikson, *Krediter i lust och nöd*, 216.

²⁸⁴ Erikson, *Krediter i lust och nöd*, 236.

²⁸⁵ Erikson, *Krediter i Lust och nöd*, 237.

sidste 50 aar».²⁸⁶ I utgivelsen presenteres det en detaljert oversikt over tinglyste og avlyste pantebrev (pantobligasjoner). Beretningen tar for seg fem og fem år av gangen, med en framstilling av det totale antallet tinglyste pantelån, og den totale verdien av de tinglyste pantelånene for femårsperioden. Det samme gjøres for de avlyste pantelånene i samme periode.

Perioden kommunen presenterer statistikk (tabell 8) for strekker seg fra 1840 til 1885, dermed belyser tabellene de 20 siste årene som denne oppgaven tar for seg (1840-1860). Ved å sammenlikne tallene fra Christiania kommunes publikasjon, med funnene i oppgaven, ser en at statistikken fra kommunen stemmer godt overens med de tinglyste pantelånene, som er gjennomgått for samme periode. Utfordringen er at tallene fra kommunen viser det samlede utlånet for en femårsperiode. Registreringen av pantelån for denne oppgaven har vært for et enkelt år om gangen. Det er beregnet et grovestimat, der en deler de fem årene på fem, for å finne et cirka gjennomsnittlig beløp for den tinglyste panteverdi for ett år. For å finne et et gjennomsnitt per år i antall nye tinglysninger er samme metode anvendt (tabell 8).

	Antall	Antall pr. år	Beløp(Spd.)	Beløp pr. år(Spd.)
1841-45	1937	387.4	2 190 927	438 185
1846-50	2413	482.6	2 806 757	561 351
1851-55	1659	331.8	2 066 976	413 395
1856-60	2379	475.8	4 092 114	818 423
1861-65	2999	599.8	4 389 765	877 953
1866-70	3352	670.4	5 143 232	1 028 646
1871-75	6214	1242.8	15 459 881	3 091 976
1876-80	5472	1094.4	13 924 088	2 784 818
1881-85	3676	735.2	10 648 423	2 129 685

Table 8: Viser antall og verdien av tinglyste pantelån fra *Femtiaars-Beretning om Christiania Kommune for aarene 1837-1886* (Christiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, 1892)

Som det kommer fram av tabell 8, ser en at i perioden 1841-1845, er det tinglyst 1937 pantelån samlet sett, det vil si at det gjennomsnitt er tinglyst 387 pantelån hvert år. Hvis en sammenlikner dette med oppgavens data for året 1841, med 373 tinglysninger, og Norges Banks data for 1845, med 443 tinglysninger, er det rimelig nært gjennomsnittet for kommunenes data på 387 pantelån per år. Ved å anvende samme framgangsmåte for de neste

²⁸⁶*Femtiaars-Beretning om Christiania Kommune for aarene 1837-1886. udgivet efter Kommunebestyrelsens Foranstaltning ved Christiania Magistrat.* (Christiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, 1892), 14.

14 årene, viser det seg at det er omtrent samme overensstemmelse mellom denne oppgavens tall og kommunenes tall (1846 til 1860).

Det er tre poenger en kan trekke ut fra kommunens data. Det første poenget er at dataen bekrefter og tydeliggjør nedgangen en så i både antall og verdien av pantelån i perioden 1850-1855. Det andre poenget er hvor tydelig den generelle oppgangen i pantelån var i perioden etter 1855 og i høykonjunkturårene opp mot 1860. Det tredje poenget er at pantelånsmarkedet var i vekst, som det går fram av tallene under hvert år ovenfor, fra 1818, og at denne veksten fortsatte helt fram til 1875. Etter 1875 og fram til 1886, da kommunens statistikk avsluttes for den aktuelle publikasjon, begynner en å se en nedgang i antall tinglyste pantelån, samt for den totale verdien av pantelån.

År	Antall år	Tinglyste(Spd.)	i 1860(%)	Resterende(Spd.)
1841	19	302 348	15	45 352
1842	18	302 348	17.6	53 213
1843	17	302 348	20.6	62 284
1844	16	302 348	24.4	73 773
1845	15	302 348	29.4	88 890
1846	14	387 333	32.4	125 496
1847	13	387,333	35.6	137,890
1848	12	387 333	41.5	160 743
1849	11	387 333	46.8	180 272
1850	10	387 333	52.9	204 899
1851	9	285 243	58.5	166 867
1852	8	285 243	60.5	172 857
1853	7	285 243	66.5	189 686
1854	6	285 243	70.3	200 526
1855	5	285 243	74.1	211 365
1856	4	564 712	81.8	461 934
1857	3	564 712	85.3	481 699
1858	2	564 712	89.4	504 852
1859	1	564 712	91.5	516 711
1860	0	564 712	96.2	543 253
Totalt	–	7,698,174	–	4,583,562

Table 9: Viser hvor mye det er igjen av de tinglyste pantelånene gitt av den uformelle personsektoren i Christiania fra hvert år ved slutten av 1860 (1841-1860).

Data en kan lese ut av kommunes statistikk gjør det også mulig å beregne størrelsen på utlån i de årene som ikke er dekket av denne oppgaven. Fra oppgavens data, vet vi at pantelån i gjennomsnittet ble nedbetalt eller avlyst etter tolv år i perioden 1818-1860. Data som framkommer i kommunens beretning, gjør en i tillegg i stand til å kunne beregne innløsningsdatoene for pantelån. Altså hvor stor prosent av de tinglyste pantelånene som ble

avsluttet det første året, andre året, og tredje året osv. Med denne framgangsmåten kan en beregne hvor mye «restsaldo» som er igjen av de tinglyste pantelånene registrert i 1841, for eksempel i 1860. Ved å anvende denne metoden for hvert år fra 1841, fram til 1860, får en et estimat av verdien av utestående pantelån i 1860, som det går fram av tabell 9.

Det er også interessant å merke seg hvor stor andel av de utestående pantelånene som kom fra uformell sektor. Hvis en tar utgangspunkt i uformell sektors gjennomsnittlige markedsandel for årene mellom 1840 til 1860, basert på oppgavens data, og data fra Norges Bank-prosjektet, gir det en gjennomsnittlig markedsandel på 69 prosent. Ved deretter å anvende det gjennomsnittlige tinglysningsbeløpet per år fra tabell 8, kan en komme fram til et årlig beløp i utlån fra privatpersoner og bankierer (uformell sektor).

Tabell 9 viser størrelsen på tinglyste pantelån gitt av uformell sektor i perioden 1840 til 1860. Samlet sett ble det tinglyst pantelån for 7 698 174 spesidaler i perioden, etter lånenedbetalinger og innløsning av lån underveis i perioden, gjenstår det i 1860 en «restsaldo» på 4 583 562 spesidaler. Denne oversikten inkluderer ikke utvidelser av allerede eksisterende lån i perioden og den inkluderer ikke lån som varer lengre enn 20 år. Det er derfor sannsynlig at den reelle verdien av gjestående lån kan være høyere i 1860 enn estimatet på 4 583 562 spesidaler.

Hvis en sammenlikner estimatet på 4.6 millioner spesidaler i pantelån gitt av uformell sektor i 1860, med lån gitt av de formelle finansinstitusjonene, kan en danne seg et inntrykk av størrelsen på utlån fra bankierer og privatpersoner i pantelånsektoren. Det beste estimatet for sparebanksektoren i perioden 1822-1918, er Norges Banks «Historical Monetary Statistics Occasional papers no. 38», hvor sparebankenes samlede utlån i hele perioden er anslått.²⁸⁷ Hvis en sammenlikner tallene for 1860, og omregner de fra norske kroner til spesidaler, kommer en fram til at sparebankenes samlede utlån i 1860 var på 11 483 500 spesidaler (45 934 000 kr), fordelt på 174 sparebanker. Sammenlikner en dette med det samlede estimatet for panteutlån fra uformell sektor i Christianias i 1860, utgjør de 40 prosent av det totale utlånet til 174 sparebanker fra hele landet. Det viser at det uformelle personpantelånmarkedet langt ut på 1800-tallet sto for en ikke ubetydelig del av de samlede utlån. Hvis en sammenlikner estimatet ovenfor av personlån, med utlånet fra Christiania Sparebank, viser det at i 1860 hadde sparebanken lånt ut 1 371 792 spesidaler, altså var personsektorens utlån tre ganger så stort som sparebankens utlån (tabell 10).

²⁸⁷ Table 2.1 "New estimates of key statistics for saving banks 1822-1918", fra kapittel 2: *Norges Bank Occasional Papers No. 38*, side 122.

Lånegivere	1855 (Spd.)	1860 (Spd.)	Diff. (Spd.)
Christiania Sparebank	1 307 963	1 371 792	+63 829
Chr. Bank og Kredittkasse	626 750	1 910 000	+ 1 283 250
Den norsk Creditbank	-	1 789 500	+ 567 750(fra 1858)
Totalt Institusjoner	1 934 713	5 071 292	+1 897 829

Table 10: Viser veksten i det totale utlånet til institusjonene; Christiania Sparebank, Christiania Bank og Kredittkasse (CBK) og Den norske Creditkasse (DnC) mellom 1855 (DnC opprettes i 1857 så tallene er for 1858) og 1860.

Ser en på de samlede utlån fra forretningsbankene (DnC og CBK) i 1860 var de 4 785 000 spesidaler.²⁸⁸ Hvis en sammenlikner igjen med estimatet for personlånene gitt av uformell sektor i Christiania (4 583 562), tilsvarer de 96 prosent av det samlede utestående utlånet til forretningsbankene i 1860. Som det går fram i oppgaven utgjorde nye pantelån fra personsektoren 848 340 spesidaler for 1860 (tabell 11).

Til sammenlikning med nye pantelån gitt av uformell sektor i Christiania på 848 340 spesidaler i 1860 (tabell 11), hadde Christiania Bank og Kredittkasse (CBK) 1 910 000 spesidaler i totale utlån og Den norsk Creditbank (DnC), 1 789 500 spesidaler (tabell 10).²⁸⁹ De nye tinglyste pantelånenes verdi gitt av personsektoren i 1860 tilsvarer dermed nesten halvparten av det totale utestående utlånet til de to forretningsbankene, hver for seg i 1860.

Estimatet i tabell 9, for utestående lån fra uformell sektor i 1860, som var på 4 583 562 spesidaler, viser at de var 23 prosent større enn DnC og CBKs samlede utlån i 1860. Hvis en ser på veksten til CBK mellom 1855 og 1860, finner en at CBK hadde et utlån på 626 750 spesidaler i 1855, som vokste til 1 910 000 spesidaler i 1860, en vekst på 1 283 250 spesidaler. DnC vokste fra 1 238 750 spesidaler i 1858 til 1 789 500 spesidaler i 1860, en vekst på 550 750 spesidaler (tabell 10). Til sammen økte Christiania Sparebank, DnC og CBK sine samlede utlån med 1 897 829 spesidaler fra 1855 (DnC 1857) til 1860, som det går fram av tabell 10. Til sammenlikning vokste personlånene (uformell sektor) i pantlånsmarkedet i Christiania med 2 719 814 spesidaler fra 1855 til 1860 (tabell 11). Altså økte personsektorens utlån, gjennom pantelån, med nesten en million spesidaler mer enn de «nye»

²⁸⁸ Table 3.A.1. (1860): CBK: 1 910 000 spd. (7 640 000 kr.) DnC: 1 789 500 (7 158 000 kr.) «Commercial banks 1848-56», 181-182.

²⁸⁹ Norges Banks historiske statistikk; Petersen, *DnC*. «Creditbankens balansekonto de viktigste aktiva 1857-1956» fra side 522-523; Christiania Bank og Kredittkassens regnskap vedlegg. side 28-29.

kredittinstitusjonene, som sparebanker og forretningsbanker, på slutten av 1850-tallet

Lånegivere	1855 (Spd.)	1860 (Spd.)	Diff. (Spd.)
Personlån tall fra Femtiårs	2 066 976	4 092 114	+2 025 138
Personlån (estimat - tabell 9)		4 583 562	+2 719 814
Nye Tinglyste Personlån	+410 705	+848 340	+437 635

Table 11: Viser veksten i det totale panteutlånet fra Christiania kommunes Femtiårs-beretnings data fra perioden 1850-55 og 1855-1860, samt endringen. Tabellen viser også data fra oppgavens nye tinglyste pantelån i 1855 og 1860. Personlånestimatet er fra tabell 9 og viser det estimerte totale panteutlånet i Christiania for 1860 og veksten siden 1855.

Med det nye estimatet fra tabell 9 og 11 kan det slås fast at den uformelle private personsektorens pantelån i 1860, var minst like viktig som forretningsbankenes og sparebankenes utlån, og at de nye institusjonene ikke enda hadde tatt over for den uformelle kredittgivningen.

Lånegiver	Christiania 1860 (Spd.)
Diskonteringskommisjon	518 454
Norges Bank	1 060 031
Hypotekbanken	351 393
Christiania Sparebank	1 332 620
Aker Sparebank	917 062
Kreditkassen	1 350 378
DnC	1 697 969
Totalt	7 227 907

Table 12: Institusjonelle lånegivere i Christiania i 1860 og deres utlån i veksler og vekselobligasjoner.

Ifølge Åsmund Egges statistikk for sparebanker, var det totale utlånet til Christiania Sparebank i 1860 på 1 371 792 spesidaler, hvorav 39 172 spesidaler var pantelån, og 1 332 620 spesidaler var vekselobligasjoner og veksler (tabell 12 og tabell 10).²⁹⁰ Med andre ord, hvis en tar utgangspunkt i estimatet for 1860, fra tabell 9 på 4 583 562 spesidaler, og sammenlikner det med det totale utlånet i vekselobligasjoner, veksler og diskontering i tabell 12, blant de store institusjonene i Christiania i 1860, viser det at personsektorens andel av

²⁹⁰ Egge, *Statens diskonteringskommisjoner: Finansdepartementet som statsbank i det 19. århundre*. Oslo. 1988. 743.

pantelånsmarkedet var meget viktig, og utgjorde 63 prosent av vekselobligasjons- og diskonteringsmarkedet (tabell 12). I denne sammenheng, og for den generelle forståelse er det verdt å merke seg at flere av finansinstitusjonene kun drev med utlån gjennom vekselobligasjoner. Aker Sparebank under ledelse av bankdirektør Adolf Bredo Stabell er et eksempel.²⁹¹

Med utgangspunkt i tabell 8 så ser en at veksten i pantelånsmarkedet fortsatte også etter 1860, og helt fram til 1875, før den var på vei ned. Når slutter så den uformelle kredittgivingen å spille en rolle? Er nedgangen etter 1875 et tegn på en nedgang i betydningen av uformell kredittgiving, eller spiller utstedelse av pantelån fortsatt en stor rolle i økonomien?

Utviklingen i Den norske Creditbanks (DnC) generelle låneportefølje kan si noe om den norske utviklingen. Lån gitt gjennom vekselobligasjoner økte kraftig fra opprettelsen av banken i 1857 til 1915 (fra 1 millioner til 11 millioner). Til sammenlikning utgjorde pantelån kun 300 000 spesidaler.²⁹² Det virkelig store skiftet i utlån fra DnC ser ut til å ha funnet sted først i 1923, da banken for første gang passerte 1 millioner spesidaler i utstedte pantelån. I 1927 var pantelånenes viktighet allerede økt, og hadde tredoblet seg fra året før, fra cirka 1,25 millioner spesidaler (5 millioner kr.), til cirka 3,8 millioner spesidaler (15,1 millioner kr).²⁹³ Det var først i 1927 at pantelånene utstedt av DnC hadde noen stor betydning for banken. Pantelånene utgjorde da en tredjedel av de samlede utlån, 3,8 millioner spesidaler, sammenliknet med veksler og vekslersobligasjoner, som utgjorde 12,3 millioner spesidaler i 1927.²⁹⁴ I 1913 utgjorde kassekreditt den største utlåns kategorien for DnC. Det var det første året kassekreditt gikk forbi veksler og vekselobligasjoner.²⁹⁵

Europeisk forskning bekrefter at den uformelle kreditten fortsatte å spille en viktig rolle også etter første verdenskrig. Oscar Gelderblom, Ruben Peeters og Amaury de Vicq har undersøkt utbredelsen av moderne bankvesen, og utlån fra de nye finansinstitusjonene, i Nederland, i det 20 århundre.²⁹⁶ Ved å analysere sammensetningen av dødsbo for de 30 prosent mest formuende personene, som gikk borti i 1921, fant de at husholdninger benyttet et bredt spekter av institusjoner for å dekke sine finansielle behov.²⁹⁷ Forskningen til

²⁹¹ Schreiner (1943), 224.

²⁹² Petersen, *DnC*, 524.

²⁹³ Petersen, *DnC*, 524.

²⁹⁴ Petersen, *DnC*, 524.

²⁹⁵ Petersen, *DnC*, 524.

²⁹⁶ Gelderblom, O., Jonker, J., Peeters, R., and de Vicq, A., "Exploring modern bank penetration: Evidence from early twentieth-century Netherlands", *Economic History Review*, 76 (2023), pp. 892–916.

²⁹⁷ Glenderblom, «Exploring modern bank», 899-900.

Gelderblom et al. har vist at peer-to-peer-lån fortsatte å spille en framtrædende rolle for mange år. Lån gitt av uformell sektor utgjorde mellom 5-15 prosent av gjelden i mindre dødsbo, og hele to tredjedeler av gjelden i de største dødsboene.²⁹⁸ I likhet med Hoffmans studier fra Frankrike konkluderer Gelderblom med at «thus as in France, the Netherlands had a huge and heretofore undiscovered mass of «dark matter credit» – loans provided by private individuals and the notaries that, taken together dwarfed bank loans».²⁹⁹ Halvparten av de undersøkte personene brukte to av tre kredittkanaler (notarlån og personlån), mens 20 prosent benyttet seg av alle tre. Dette tyder på at innbyggerne anvendte spesifikke kredittformer til ulike formål, og at disse kredittformene utfylte hverandre. Dominansen til peer-to-peer-lån var tre ganger høyere enn beløpene som var holdt i bankkontoer, og i spareinnskudd, noe som understreker husholdningenes preferanse for uformelle private lån, framfor bankformidling.³⁰⁰

Det mest overraskende ved Gelderblom, Peeters og de Vicqs funn var det store omfanget av finansielle tjenester som fortsatt opererte utenfor det formelle banksystemet, i et land med en utviklet økonomi og et avansert finansielt system.³⁰¹ En del av forklaringen lå nok i at den ikke-institusjonelle sektor dekket mange ulike lånebehov, og ble opplevd som mer fleksibel og ubyråkratisk.³⁰² Gelderblom fant også at mange av de uformelle lånene var så små at de sannsynligvis ble ansett av bankene som for lite lukrative å utstede, noe som gjorde privat kredittgivning til en av de få alternativer for små lån.³⁰³ I Christiania ser vi en liknende trend; i 1860 var 147 av totalt 644 lån på 300 spesidaler eller mindre, som tilsvarer 23 prosent av antall lån gitt det året, men utgjør bare 27 282 spesidaler.

Uformell kreditt holder stand

Det er mange mulige forklaringer på hvorfor det tok så lang tid før bankene overtok betydelige markedsandeler og sikret seg et solid fotfeste i kredittmarkedet. Noe av forklaringen kan rett og slett sees fra en tilbudsside vinkel. Kravene til låntakere, som ble stilt fra den formelle sektor, kunne oppleves som rigide. I bankene måtte en låntaker forholde seg til en administrasjon (direksjon), med strenge krav til egenkapital, og kanskje også et press om å etablere kryssende sikkerheter mellom ulike enheter. Mange opplevde nok også de nye finansinstitusjonene som byråkratiske. Det er også grunn til å sette spørsmålstegn ved om bankene var for forsiktige, rett og slett risikoaverse, i alle fall i en innledende fase. En privat

²⁹⁸ Glenderblom, «Exploring modern bank», 900-901.

²⁹⁹ Glenderblom, «Exploring modern bank», 901.

³⁰⁰ Glenderblom, «Exploring modern bank», 903.

³⁰¹ Glenderblom, «Exploring modern bank», 912.

³⁰² Glenderblom, «Exploring modern bank», 912.

³⁰³ Glenderblom, «Exploring modern bank», 909-912.

utlåner kunne fatte en rask avgjørelse, ofte på stedet, og det medførte et minimum av papirarbeid. Dette var noe mulige låntakere var vant med gjennom generasjoner, og det er grunn til å tro at de foretrakk raske og ubyråkratiske beslutninger. Viss en ser på utlånstallene for Norges Bank og Christiania Sparebank, viser det seg at de utstedte en overvekt av enten små eller store lån. Dette kan tyde på at de institusjonelle långiverne spilte en komplementær rolle vis á vis de uformelle utlånerne. De fylte ut der private utlånere enten ikke var så interessert, små lån og mye papirarbeid, og lav fortjeneste. Eller de store lånene, der de nye institusjonene hadde en annen «finansieringsmulighet», og dermed lettere kunne gi slike lån. Bankene kunne motta innskudd og senere låne de ut, og kunne derfor bedre betjene de store kundene. De hadde tilgang på mer likviditet, mens bankierer bare kunne låne ut av sin egenkapital. Det er et element ved de uformelle utlånerne som ikke skal undervurderes, og det er knyttet til deres nettverk, tradisjoner og historie. Privatpersoner og bankierer hadde håndtert de samme familiene og kundene over lange perioder. Siden lån dreier seg mye om risiko og tillit, var familietilknytningen og handelsforbindelsen til de private bankierne essensiell for deres virksomhet.

Før bankenes framvekst var det uformelle kredittmarkedet den eneste finansieringsmulighet. De opererte med et slags «kredittmonopol», som i praksis var transaksjoner mellom personer, både i by- og bygd, for å kunne finansiere nyinvesteringer. De som hadde overskuddskapital, lånte den ut, og de som trengte kapital ble låntakere. De personlige nettverkene, som var bygd over århundrer, ble videreført utover det 19. århundre, og de var ofte dannet mellom personer med lik sosial og økonomisk bakgrunn. Innbyggerne benyttet seg av ulike typer lånekontrakter tilpasset deres behov, forventninger og evner. En stor andel av låntakerne og långiverne hadde ofte samme profil, de kom fra de samme miljøene, de visste av hverandre, eller var i familie eller i nære relasjoner. Med andre ord kreditor og debitor kjente ofte hverandre og var knyttet sammen enten gjennom familiebånd, geografisk eller sosial nærhet – ofte alle tre. Partene hadde informasjon om hverandre. En persons omdømme var en avgjørende faktor for å fastslå kredittverdighet. Et godt rykte for ærlighet og pålitelighet i forpliktelser hadde stor betydning.³⁰⁴ Hovedmotivasjonen bak utlån var basert på tradisjonelle normer for samarbeid, solidaritet og rettferdighet – trekk ved tidlig moderne samfunn, som forskere har beskrevet som en «moralsk økonomi.»³⁰⁵ I fraværet av

³⁰⁴ Dermineur, Elise M. “Trust, Norms of Cooperation and the Rural Credit Market in Eighteenth-Century France,” *Journal of Interdisciplinary History* 55, no. 4 (2015): 1–22.

³⁰⁵ L. Fontaine, *The Moral Economy: Poverty, Credit, and Trust in Early Modern Europe* (New York: Cambridge University Press, 2014); Scott, J. C. *The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast*

«kreditscore», eller andre former for vurderingsmekanismer, spilte omdømme og sosial kapital (hvem du kjenner og hvem som kjenner deg), en kritisk rolle for en låntakers mulighet til å forhandle om lån. Sterke bånd mellom innbyggerne skapte sterke sosiale normer og et høyt nivå av tillit.³⁰⁶

Medlemmer av lokalsamfunnet som delte de samme levekårene, yrkesbakgrunn og «mentale tilstand» stolte i høyere grad på hverandre. De utvekslet lån innenfor sine fellesskap, ofte i grupper av personer med lik bakgrunn, med og uten skriftlige avtaler. Tillit ble opprettholdt gjennom sterke normer for sosial nærhet og tilhørighet til fellesskapet. Samarbeid, gjensidighet og solidaritet var dermed naturlige reaksjoner i lokalsamfunn som møtte de samme utfordringene, noe som skapte en betydelig grad av gjensidig tillit. En malermester låner av en malermester, en kjøpmann av en kjøpmann, og de profesjonelle kontaktene en skaffet seg gjennom sitt virke ga også nettverket en trengte for å skaffe seg lånemuligheter.³⁰⁷

Interessen for å låne ut penger, mot avkasting i form av renter, var økende utover 1700-tallet. Tradisjonelt var det ressursterke handelsmenn og store kapitaleiere, som var långivere, siden de hadde et ønske om å plassere overskuddskapital. Tankegangen blant de med kapital var at uten slike muligheter for utlån kunne en enten bli sittende med overskuddet uten noen form for avkastning eller verdiene ville «råtne i jorda». I slike situasjoner framsto det selvsagt som mye mer attraktivt å låne ut kapitalen, og i tillegg motta renteinntekter. Dette bildet endret seg utover 1800-tallet, det oppsto da flere alternative kapitalplasseringsmuligheter for kapitaleierne. Oslo Børs ble etablert (aksjemarked), statsobligasjoner og andre investeringsmuligheter, som etter hvert konkurrerte om den «ledige», men begrensede kapitalen.

Utviklingen av formelle institusjoner, basert på juridisk håndhevbare sanksjoner, blir ofte sett på som en erstatning for de opprinnelige uformelle institusjonene. De ikke-institusjonelle aktørene var uformelle i sin natur og hadde gjerne sine håndhevingsmekanismer utenfor lovens rammer.³⁰⁸ Argumentet om at de ikke-institusjonelle kredittgiverne over tid ville bli svekket, er basert på at uformelle institusjoner, eller uformelle ikke-institusjonelle mellommenn (for eksempel bankierer), eksisterte fordi det i grunn og

Asia, New Haven: Yale University Press, (1977); Thompson, E.P. 'The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century' *Past & Present* (1971), 76–136.

³⁰⁶ Dermineur, Elise M. "Trust, Norms of Cooperation", 1–6.

³⁰⁷ Fafcahmps, Marcel. "Formal and Informal Market Institutions: Embeddedness Revisited." *Stanford University working paper*. Stanford: Stanford University, (2018), 2.

³⁰⁸ Fafcahmps, "Formal and Informal Market", 2.

bunn ikke var noen alternativer. Tanken var at når de nye finansinstitusjonene ble lansert ville de raskt vinne markedsandeler, siden de kunne tilby de samme tjenestene bare mer effektivt, enten fordi de var mer «pålitelige», mer inkluderende, eller begge deler.³⁰⁹ Da de formelle institusjoner så dagens lys var det forventet at de uformelle institusjonene dermed raskt ville svekkes, da de var mer kostbare å opprettholde, innebar større risiko for långiver, siden det var personlig eide foretak (ansvarlige selskaper eller mer som enkeltmannsforetak), ikke var transparente og rett og slett opplevd som overflødige, når en kunne gå til en formell finansinstitusjon, som et alternativ.³¹⁰ Selv om dette argumentet har gyldighet, overser det at økonomiske utvekslinger finner sted mellom individer, og derfor nesten alltid er forankret i en sosial kontekst. Den sosiale konteksten forsvinner ikke med innføringen av formelle institusjoner.

Dette samsvarer med sosiologen Mark Granovetters hypotese om at økonomiske relasjoner mellom individer eller bedrifter er forankret, «embedded», i sosiale nettverk.³¹¹ Det er som økonomen Marcel Fafcahmps argumenterer, i mange situasjoner er det nesten umulig for formelle institusjoner å ta over for de uformelle institusjonene, det er rett og slett vanskelig å endre på de tradisjoner og mønstre som den uformelle kredittgivningen var bygget på.³¹²

Det at långiver aksepterte at lån kunne strekke seg over lengre perioder kunne henge sammen med hvor tillitsbasert utlån var. I motsetning til i dagens informasjonssamfunn hadde en ikke på 1800-tallet noen gode metoder for å utføre moderne kredittvurderinger. Långiver var avhengige av den tilliten som var mellom låntaker og den som utstedte lånene. Selv om pantelån ble tatt opp med utgangspunkt i sikkerhet, i en tinglyst pant på eiendom eller bolig, og det medfulgte et tvunget krav i Christiania (fra 1779-1845) om bygningsforsikring (brannforsikring), eksisterte det ikke noen gode vurderingsmekanismer utover tillit, kjennskap gjennom venner, bekjente, familierelasjoner og lokalsamfunnet. Hvis en låntaker fulgte opp sine låneforpliktelser punktlig og nøyaktig, kan en tenke seg at den tilliten som ble etablert mellom partene, var utslagsgivende for eventuelle nye utvidelser av pantelånene eller fornyelser.

³⁰⁹ Fafcahmps, "Formal and Informal Market", 2.

³¹⁰ Fafcahmps, "Formal and Informal Market", 2.

³¹¹ Fafcahmps, "Formal and Informal Market", 2; Granovetter, Mark (1985). "Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness", *American Journal of Sociology*, 91(3): 481-510.

³¹² Fafcahmps, "Formal and Informal Market", 3.

De rike bankierenes nettverk og familier

I 1855 var firmaet Heftye & Søn oppført med en formue (egenkapital) på 350 000 spesidaler og med en inntekt på 20 000 spesidaler. De var den nest rikeste familien i Christiania, etter Jacob Meyer. En av de mer interessante konklusjoner en kan trekke ut av pantebøkene og likningstillene er hvordan disse velstående familiene er så nært knyttet til hverandre gjennom giftemål, vennskap og kompaniskap. Thomas Joh. Heftye var for eksempel gift med Marie Jacobine Meyer (1826–1895), datter til Jacob Meyer. Realiteten var at Christianias rikeste og nest rikeste var knyttet sammen som svigerfar og svigersønn.

Bankierfamilien Heftye & Søn, opprettet av Thomas Johannessen Heftye (1767–1827), var i 1855 representert av sønnene Henrik Joh. Heftye og Thomas Joh. Heftye.³¹³ Thomas Joh. Heftye utstedte i 1855 et pantelån på 1200 spesidaler. Hans bror Henrik Joh. Heftye, var og forble en av de viktigste og mest innflytelsesrike personer innen bank- og finanssektoren i Norges. Han utstedte i 1855 tre lån til Conrad Langaard på til sammen 5070 spesidaler.³¹⁴ Conrad Langaard opprettet i 1854 Conrad Langaards tobakksfabrikk. Fabrikken var en av de første tobakksfabrikkene i Norge, og ble en av de største.³¹⁵ Henrik Joh. Heftye var ikke bare en viktig långiver, men var fra 1852 også direktør i Norges Hypotekbank. Det er interessant å merke seg at selv som direktør i den nyopprettede statlige boligbanken, kunne han fremdeles fortsette som en betydelig långiver, som privatperson. Det hadde nok ikke vært akseptert i dag, med den betydelige risiko for sammenblanding av roller det ville medført. I tillegg til disse aktivitetene var Heftye også mellom 1853 og 1858 styremedlem i Storebrand.³¹⁶ Ikke bare i finansverden spilte han en viktig rolle, men også gjennom sitt nære vennskap til maleren Thomas Fearnley var han blant stifterne av Christiania Kunstforening i 1836 og han opprettet selv en stiftelse for humanitære formål.³¹⁷

I kapittel tre framgår det at Christianias elite definitivt var aktive både som långivere og låntakere. De lånte ut til eller av familie, venner, bekjente og handelspartnere. For å illustrere den «maktkonsentrasjon» som eksisterte blant de med store formuer i Christiania er

³¹³ Heftye, Christine C.; *Norsk biografisk leksikon; Store norske leksikon (2005-2007): Thomas Johannessen Heftye i Store norske leksikon*. Hentet 11. november 2024 fra https://snl.no/Thomas_Johannessen_Heftye Henrik Thomassen Heftye i *Store norske leksikon*. Hentet 11. november 2024 fra https://snl.no/Henrik_Thomassen_Heftye

³¹⁴ Hodne, Fritz: *Conrad Langaard i Norsk biografisk leksikon*. Hentet 11. november 2024 fra https://nbl.snl.no/Conrad_Langaard

³¹⁵ https://nbl.snl.no/Conrad_Langaard <https://www.conrad-langaard.no/var-historie/> <http://industrimuseum.no/bedrifter/conradlangaardtobakksfabrikk>

³¹⁶ *Henrik Thomassen Heftye i Store norske leksikon*. Hentet 11. november 2024 fra https://snl.no/Henrik_Thomassen_Heftye

³¹⁷ *Henrik Thomassen Heftye i Store norske leksikon*. Hentet 11. november 2024 fra https://snl.no/Henrik_Thomassen_Heftye

det for oppgaven valgt 35 kjente navn som opererte som store långivere. Ved utvelgelsen er det sett hen til høy inntekt og formue, samt størrelsen på deres utlån. (Se vedlegg 1 for hele gruppen).

De 35 personene sto for et utlån på totalt 578 708 spesidaler fra 1818-1860, fordelt på 225 lån, med en gjennomsnittsstørrelse på pantelånene på 2572 spesidaler, se vedlegg 1. Hvis en ser på de ti største långiverne blant de 35 valgte personene finner en noen av de mest velkjente navnene fra gjennomgangen av de aktuelle årene i kapittel tre. Denne gruppen på 35 personer er selektert ved to kriterier, en de har et utlån på over 6000 spesidaler, to lånesummen er fordelt på mer enn et lån. Det betyr at det er noen personer som ikke er med i utvalget som har enkeltlån som er på over 6000 spesidaler i løpet av de syv årene. Det dreier seg om bankier Th. Joh. Heftye, kjøpmann N. Homan Preuthun, overrettssaksfører S. Bachke, kjøpmann Nils Olaus Young, forretningsmann Thorvald Meyer, skipsreder Hans Thoresen, trelasthandler Mogens Mathiesen, bankier Nicolai Andresen og eiendomsutvikler Peter Jacob Homan (tabell 13). De ti største utlånerne i denne gruppen lånte ut for 311 719 spesidaler (tabell 13) gjennom 111 pantelån, dette tilsvarer 53 prosent av verdien på de samlede lån gitt av den selekterte gruppen på 35. Med andre ord denne gruppen på ti personer står for et mye større utlån enn resten av de resterende 25 i denne gruppen «bankierer». De utkonkurrerer ikke bare sine egne likemenn, de låner faktisk ut for mer enn de aktuelle finansinstitusjonene som var etablert enkeltvis (tabell 13 og 14).

Lånegivere	1818-1860 (Spd.)	Antall lån
Ole A. Bachke	42 404	21
N. Homan Preuthun	40 000	4
Th. Joh. Heftye	37 321	16
N. O. Young	36 110	18
Thorvald Meyer	28 247	22
Bernt O. Anker	28 025	5
Hans Thoresen	26 851	6
Mogens Mathiesen	25 699	3
Nicolai Andresen	27 002	11
Peder J. Homan	20 060	5
Totalt	311 719	111

Table 13: Viser i spesidaler (Spd.) verdien av tinglyste pantelån og antall lån for de ti største kjente utlånerne.

Långivere	Institusjoner (Spd.)	Uformellelån (Spd.)
Offentlig sektor	209 285	
Norges Bank	112 101	
Christiania Sparebank	215 843	
Norges Hypotekbank	135 030	
Skadeforsikring	5665	
Ideelle organisasjoner	27 776	
35 kjente utlånere		578 708
De 10 største kjente utlånerne		311 719
Totalt	705 700	2 353 703

Table 14: Viser de Institusjonelle lånegiverenes totale utlån i nye tinglyste pantelån i Christiania for årene 1818, 1830, 1840, 1841, 1850, 1855 og 1860. Videre vises det totale panteutlånet fra uformelle sektor, 35 mest kjente utlånerne og de ti største kjente utlånerne(fra pantebøkene).

Til sammenlikning låner Norges Bank ut for 112 101 spesidaler i de registrerte årene perioden, Christiania Sparebank for 215 843 spesidaler og Norges Hypotekbank for 135 030 spesidaler (tabell 14). Det er bare offentlig sektor som er i nærheten av de ti største utlånerne i denne gruppen. Samlet sett står personsektoren for utlån på 2 353 703 spesidaler over hele perioden, mot 739 600 spesidaler for alle kredittinstitusjonene til sammen.

Dette bekrefter at de uformelle lånene spilte en avgjørende rolle i pantelånsmarkedet, hvor det var privatpersoner, snarere enn institusjoner, som sto i sentrum for kredittyttingen. Personer med store kapitalressurser og formuer kanaliserte disse midlene inn i pantelånsmarkedet og fungerte som viktige kredittformidlere, spesielt i første halvdel av 1800-tallet.

Blant de ti største utlånerne finner vi at fem menn var blant de tjue mest formuende i Christiania ifølge ligningstallene fra 1860 (tabell 13 og vedlegg 1). Videre ser vi at samtlige av de tjue mest formuende personene i Christiania i 1860 enten lånte ut eller selv tok opp lån i løpet av de syv årene denne oppgaven dekker. Det er i disse tett sammenknyttede nettverkene vi finner såkalte «opinionsledere», eller «game changers» individer, som har betydelig innflytelse på viktige beslutninger for felleskapet, uten nødvendigvis en demokratisk legitimitet.³¹⁸

Naomi Lamoreaux har sett på hvordan amerikanske finansaktører brukte deres lokale

³¹⁸ Katz, E., Lazarsfeld, P. F., & Roper, E. *Personal influence: The part played by people in the flow of mass communications*. New York: Routledge, (1955); Valente, Thomas W. "Social network thresholds in the diffusion of innovations." *Social networks* 18.1 (1996): 69-89.

sosiale nettverk, spesielt bankdirektører, for å øke sin kundebase, men også for å fremme tillit hos sine eksisterende og framtidige investorer.³¹⁹ Det samme ser vi i Christiania, illustrert gjennom utviklingen i de nye bank- og finansinstitusjonene, hvor både private og statlige foretak var styrt og ledet av de samme mennene fra Christianias elite. Det var ikke mye mangfold. Som eksempel kan nevnes innbydelsen til opprettelsen av Den norsk Creditbank (21. juli 1857). Blant bankens stiftere, første direksjon (styre), og de ti grunnleggerne, finner en fem av de største private bankierene i Christiania: bankier Severin Chr. Andersen, bankier N. A. Andresen, bankier Jacob Faye (firmaet A. Grüning & Co), bankier Tho. Joh. Heftye, bankier J. H. Schwensen.³²⁰ Hvis en videre ser på medlemmene av representantskapet, kontrollkomité og styre gjennom de første 100 årene, finner en mange av de kjente navnene som sto bak de største utstedelsene av pantelån. Det samme gjelder for de største låntakerne, fabrikkeier Halvor Schou, fabrikkeier Knud Graah, bankier Westye Egeberg, Zahlkasser L. Eger, skipsreder Morgen Thorsen, Niles H. Prethun og kjøpmann P. W. W. Kildal.

Tilsvarende likheter gjentar seg for den andre forretningsbanken i hovedstaden, Christiania Bank og Kreditkasse, hvor den første banksjefen var kjøpmann F. H. Frølich, som ble etterfulgt av kjøpmann I. Kokkinn. I representantskapet og styret finner vi gjengangere fra de andre institusjonene som John H. Andresen, N. A. Andresen, E. W. Egeberg, Knud Graah, N. Heftye, Tho. Heftye, P. W. W. Kildal, N. H. Preuthun, og N.O. Young. Disse er kjente navn som går igjen i pantebøkene, både som långivere og låntakere. I Christiania Sparebank direksjon og representantskap finner vi det samme; Nicolay A. Andresen, Lars Rasch, Peter Johan Duborgh, Einar Westye Egeberg, Alf Collett. For mange «var ikke alltid lett å se hvor den ene banken sluttet og den neste begynte.»³²¹ Nicolay A. Andresen var ikke bare en av tre administrerende direktører i DnC han var også varamann i Norge Bank.³²²

Det faktum at utviklingen av de nye bankinstitusjonene skjedde gjennom forbindelser mellom personer, som utviklet et langsiktig kommersielt samarbeid, er et fellestrekk mellom Norge og Sverige.³²³ Statsbankene, sparebankene og forretningsbankene ble knyttet sammen gjennom uformelle bånd, som overlappende styremedlemmer, og private bankierer som også var aktive i det private lånemarkedet. Sammen dannet de regionale og lokale banknettverk. Resultatet var et nasjonalt, regionalt og lokalt nettverk, hvor likviditet, kreditt og risiko kunne

³¹⁹ Lamoreaux, Naomi (1996).

³²⁰ Petersen, *DnC*, 477.

³²¹ Lie, *Norges Bank*, 103.

³²² Lie, *Norges Bank*, 103.

³²³ Petersson, T. "Cooperation, Interbank Markets and Bank-Industry Networks: The Growth and Characteristics of Swedish Bank Lending, 1860–1910." I Ögren, Anders (red.) *The Swedish financial revolution*. London: Palgrave Macmillan, (2010), 64.

håndteres og administreres, til gjensidig tilfredsstillelse for alle involverte, og som oftest tilgodeså de allerede bemidlede aktørene.

Nyere svensk forskning, knyttet til utvikling av lokale kredittmarkeder, viser at de meget innflytelsesrike svenske storskala bank-industrinettverkene, som utviklet seg på slutten av 1800-tallet, hadde sine forløpere på lokalt og regionalt nivå.³²⁴ Den utbredte bruken av en form for «innside» kredittgivning innenfor det svenske banksystemet, bekrefter betydningen av nettverk. Ofte var nettverk en forutsetning for å bli vurdert som låntaker og disse nettverkene var basert på både personlige relasjoner og formelle kontrakter.³²⁵ Det institusjonaliserte banksystemet, som utviklet seg under den perioden, med rivende utvikling innenfor den finansielle bransjen, var derfor dypt forankret i sosiale relasjoner og personlige nettverk.³²⁶ Sosial kontroll og personlig kjennskap innenfor nettverkene kompenserte effektivt for mangel på systemisk tillit.³²⁷ Kredittgivning som fant sted gjennom finansielle nettverk bør imidlertid ikke bare betraktes som rene økonomiske betingede relasjoner. Kreditransaksjonene var også forankret i de sosiale, økonomiske og etniske relasjonene som var imellom partene eller deres familieband og trosretning.³²⁸

Det nye borgerskapet omgikk ikke bare hverandre sosialt og inngikk store og viktige forretningsavtaler med hverandre, men deres barn giftet seg også med hverandre, og dannet sterke sosiale nettverk. På den måten ble ikke formuer «utvannet», men tvertimot så ledet det ofte til en ytterligere konsolidering av velstand. Et eksempel er de velkjente bankierne Henrik og Thomas Heftye, som var svogere til skipsreder Mogens Thorsen. Dermed var sirkelen fullkommen, Christianias rikeste, nest rikeste og sjette rikeste familie var inngiftet med hverandre. Men det ender ikke der, kunstmaleren og den gode venn av Henrik Heftye, Thomas Fearnley, omtalt ovenfor, som igjen var sønn av skipsreder Thomas Fearnley (1841-1927), var gift med barnebarnet til Jørgen Young, datter av Nils Olaus Young (1816-1890), Elisabeth Young.³²⁹ Med andre ord den rikeste, nest rikeste, fjerde rikeste og sjette rikeste er inngiftet.

³²⁴ Petersson, T. "Cooperation, Interbank Markets", 64.

³²⁵ Petersson, T. "Cooperation, Interbank Markets", 64.

³²⁶ Petersson, T. "Cooperation, Interbank Markets", 64.

³²⁷ Petersson, T. "Cooperation, Interbank Markets", 64.

³²⁸ Nyberg, K. (2010). "The Early Modern Financial System and the Informal Credit Market." I: Ögren, A. (eds) *The Swedish Financial Revolution*, 20-21.

³²⁹ Thowsen, Atle: *Thomas Fearnley - 1841–1927 i Norsk biografisk leksikon*, 11.11.24
https://nbl.snl.no/Thomas_Fearnley_-_1841-1927

Pantelån – fra eiendom til industri

Parallelt med en økning av utstedte pantelån i perioden 1818-1860 (figur 1) spilte fremdeles vekselobligasjoner og diskontering en viktig rolle i det voksende kredittmarkedet. Veksler og diskontering dekket mer av det kortsiktige behovet for kreditt. Pantelån var fra begynnelsen anvendt i stor grad for finansiering av bolig- og eiendomskjøp til næringsvirksomhet. Dette går fram av pantebøkene som er gjennomgått for perioden 1818-1860. Det er likevel slik at også bruken av pantelån ble benyttet i forbindelse med arveskifte, utbedring av eiendomsmasse eller til finansiering av bedrifter/selskaper med ekspansjons- eller omstillingsbehov.

En annen trend utover den første del av det 19. århundre var at flere og flere pantelån blir gitt til å finansiere enten nysatsinger eller for å etablere industrivirksomheter. Dette på bekostning av lån til eiendomsrelaterte formål. I 1855 gikk for eksempel det nest største lånet som ble innvilget det året, på 20 000 spesidaler, til Christiania Ølbryggeri. Ølbryggeriet ble etablert i 1855 av fire hedmarkinger, Harald Heyerdahl, Thore Bjerke, Ole Sæhli og R. Falch Bachke.³³⁰ Bryggeriet ble opprettet som et privat interessentskap med en kapital på 25 000 spesidaler, totalt står ølbryggeriet og eierene registrert med 20 800 spesidaler i pantelån i 1855, og dette var trolig kilden til mesteparten av startkapitalen.³³¹ Christiania ølbryggeri utviklet seg over tid til det største og mest moderne bryggeriet i hovedstaden.³³² Det var ved dette bryggeriet brødrene Ringnes lærte bryggerifaget, og det var denne kunnskapen de tok med seg til det senere kjente Ringnes bryggeri, som brødrene startet.³³³

Fra gjennomgang av pantelånene i 1850 ser en at de to største lånene gikk til nye industriprosjekter. Det største lånet ble gitt til Peter Møller, som sto bak Lilleborg fabrikker. Lånet var på 23 500 spesidaler. Det nest største lånet utstedt i 1850 gikk til Christiania Løkkeraffineri. Eier av Løkkeraffineri var Peter Th. Dubergh, og lånet var på 20 000 spesidaler.

Mange nye bryggerier vokste fram i hovedstaden rundt 1850. Det var avhengig av risikovillig kapital, hvis eierne ikke selv satt på betydelige formuer. Gjennomgangen fra 1860 viser et opptak av pantelån i regi av Eger & Co bryggeri. Det var eid av Herman og Thorvald Eger.³³⁴ Thorvald Eger lånte i 1860, 1000 spesidaler av oberst Peter Michael Vosgraff.

³³⁰ «Bryggeriindustrien» i *Kristiania nærings- og forretningsliv i tekst og bilder*. (Kristiania: A. M. Hanches boktrykkeri & forlag, 1914), 21-27.

³³¹ *Kristiania næringsliv*, 21.

³³² *Kristiania næringsliv*, 27.

³³³ Andreassen, Dag, «Christiania ølbryggeri». 17.10.24. <http://industrimuseum.no/bedrifter/christianiabryggeri>

³³⁴ «Egers Bryggeri» i Oslo Byleksikon, 09.11.24. https://oslobyleksikon.no/side/Egers_Bryggeri

Oberst Vosgraff var eier av løkke-eiendommen, Vendom, og lånet ble gitt i forbindelse med at Eger kjøpte en parsell av eiendommen.³³⁵ Eger & Co var meget aktive i lånemarkedet i 1860, og var også mottaker av et annet lån på 6500 spesidaler. Bryggeriet Eger & Co står oppført med løpende inntekter på 15 000 spesidaler i 1860 og hadde bankinnskudd og verdier tilsvarende 45 000 spesidaler.

Et annet overraskende funn, ved gjennomgangen av pantelånene, var at mange av lånene som ble tatt opp i forbindelse med kjøp av eiendom, faktisk hadde selger av eiendommen som utlåner til den som ervervet eiendommen. Pantelånet ble ofte tatt opp som en del av kjøpet. Det ble finansiert ved at selger også utstedte et lån med sikkerhet i den eiendommen som den samme selger solgte. Det kunne omfatte hele eller deler av kjøpesummen. På denne måten fungerte eiendommens selger i praksis som sin egen «låneinstitusjon», og fasiliterte kjøpet uten innblanding av andre parter eller institusjoner, kun kjøper, selger og tinglysningsmyndighetene var involvert. Den delen av kjøpesummen som ikke var lånefinansiert, må en forutsette var betalt kontant eller gjennom mer kortsiktige låneinstrumenter, som veksler eller diskontering. Som drøftet tidligere framstår det som noe underlig at kjøp og salg av eiendom ikke i større grad ble lånefinansiert gjennom de nye og formelle låneinstitusjonene. Mye av dette skyldes den lange tradisjonen i Norge for uformelle private pantelån, men en skulle ha trodd at etter mer enn 30 år med banker og sparebanker, at de hadde overtatt en større del av lånefinansieringen i pantelånsmarkedet.

Det at en ikke så et skifte fra uformell til formell kreditt, da det gjaldt pantelån, utover 1800-tallet, innebar ikke at det ikke var andre endringer som fant sted. Det skjedde faktisk et stort skifte i pantelånene gitt av den uformelle sektor utover 1850- og 1860-tallet. De store pantelånene fra 1818 ble for det meste gitt til låntakere for å finansiere eiendomskjøp. Senere i perioden ser man en kraftig dreining mot at lån ble gitt til å finansiere den gryende industrialiseringen som fant sted i hovedstaden. Funn i gjennomgangen av pantelån for denne oppgaven viser at de store industrieierne også tok opp lån gjennom uformell sektor. Långiverne var for det meste formuende privatpersoner, kjøpmenn og bankierer. Kjente industrialister som tok opp pantelån var Knud Graah (Vøien spinneri), Adam Hjorth (Nydalen spinneri), O. M. Hauge (Christiania seilduksfabrikk), kaptein Steenstrup (Akers mekaniske Verksted), Jens Jensen (Myrens Verksted), Halvor Schou (Hjula veveri) og H. Heyerdahl

³³⁵ Jansen, Jonas, Øyvind Anker og Bjarte Kaldhold (red.) *Norsk biografisk leksikon*, Aschehoug. Oslo. (1977), 231-232.

(Christiania Seilduksfabrikk).³³⁶ Et annen låntaker var Verkstedveien Jens Jensen som står oppført med to lån. Et av lånene var gitt av Andreas Jensen. Det andre lånet var på 3000 spesidaler og långiver var Georg Lie.

Fra småby til storby

Etterspørselen etter lån øker i takt med at Christiania by vokste. Hovedstaden står overfor økt innflytting, lavere dødelighet og generell økende befolkningsvekst. Christiania by vokste fra rundt 20 000 innbyggere i 1840 til 31 715 innbyggere i 1855. Den økte etterspørselen etter pantelån ble overraskende nok for det meste håndtert av den tradisjonelle ikke-institusjonelle sektor og ikke de nye kommunale-, statlige-, bank- og finansinstitusjonene. Det kan virke som om de nye institusjonene prioriterte på de to andre mest benyttede låneformene, nemlig vekselobligasjoner og diskontering. De nye aktørene valgte heller de mer kortsiktige låneformene enn de mer langsiktige pantelånene. Som det går fram ovenfor var de private uformelle delen av markedet fortsatt meget aktiv, og hadde også eksistert mye lengre enn de nye finansinstitusjonene. De uformelle aktørene fortsatte å vokse i tritt med befolkningsveksten, og på mange måter utkonkurrerte de nye institusjonene innenfor pantelånssektoren.

At de private utlånerne greide å tilfredsstille den økte etterspørselen, uten å kunne motta innskudd, sier noe om den kapitalakkumulasjon som hadde funnet sted, spesielt etter de «gode» tidene etter 1840. I tillegg var det nok et moment, at selv med risiko for å tape penger på grunn av mislighold, var det god «butikk» å låne ut penger til en ikke ubetydelig rente. Det er også et paradoks at potensielle lånekunder ikke i større grad foretrakk den forutsigbarhet bankene, som regulerte finansinstitusjoner representerte. En kunne heller ikke lenger hevde at bankene var nye institusjoner og at det derfor var usikkerhet i markedet rundt hvordan de fungerte. I 1855 hadde det gått 37 år siden Norges Bank ble opprettet (1818), 33 år siden Christiania Sparebank (1822) så dagens lys og syv år siden den første forretningsbanken (1848). Likevel har ingen av de tre institusjonene noe mer enn 11 prosent markedsandel i 1855.

De omfattende endringene og veksten en så i kredittmarkedet i Christiania 1860 gjenspeilte den strukturelle endring og vekst som fant sted i hovedstaden. Christiania opplevde økende økonomisk vekst; en virkelig høykonjunktur. Bare på de fem årene mellom

³³⁶ Disse industrilistene var noen av de viktigste tekstilindustriene Bruland, Kristine. *The Norwegian Textile Industry* (1989), 58.

1855 til 1860 vokste byen fra rundt 30 000 til over 50 000 innbyggere.³³⁷ Byutvidelsen i 1859 var i seg selv viktig og økte innbyggertallet med ca. 10 000. Det var også en generell trend i hele landet at urbaniseringen tiltok. Industrialiseringen, som kom sent til Norge, tiltok raskt utover 1860-tallet. Nye fabrikker vokste fram langs Akerselva. Den generelle konjunkturoppgang, industrialisering og befolkningsvekst resulterte i en sterk økning i etterspørselen etter kreditt og herunder økning av tinglysninger i pantlånsmarkedet.

Utlånstillene for Norges Bank og Christiania Sparebank viser at sammensetningen av de lån som ble gitt er noe annerledes enn de private långiverne. Det er større strekk i låneporteføljen. Med det menes at det gis flere lån, det gis mindre lån (til lavere verdi), og det gis større lån. En mulig forklaring kan være at begge institusjonene følte et ansvar for de mindre låntakerne. Norges Bank var eid av staten og sparebanken hadde i alle fall opprinnelig mer av et filantropisk formål. Risikoen ved de små lånene var også mindre, flere lån spredt på ulike låntakere, så ett mislighold ville ikke ha samme konsekvenser. Risikoen var spredd på mange låntakere. Hvordan forklarer en deres eksponering vis a vis de aller største lånene? De ble ofte gitt til de største og rikeste aktørene med store formuer. Risikoen for mislighold var her mindre, de hadde mer kapital å tære på hvis tidene ble mer krevende. Dette sammenliknet med de middels store aktørene, med lavere egenkapital, og hvor långiver var mer eksponert for risiko. Som omtalt tidligere er det grunn til å tro at de institusjonelle långiverne fortsatt fungerte som komplementære institusjoner i pantelånsmarkedet - de betjente den delen av markedet som ikke var dekket av personlånene. Og ikke omvendt.

³³⁷ Nerheim, Gunnar, «Knud Graah», 22.10.24 https://nbl.snl.no/Knud_Graah. Bruland, Kristine. British Technology and European Industrialization - The Norwegian Textile Industry in the Mid-Nineteenth Century (1989), 41. O. Merch, A/S Knud Graah & Co. og A/S Vøiens Bomuldsspinderi 1846-1921 (Oslo, 1921).

Kapittel 5: Konklusjon

Det har lenge vært en slags akseptert sannhet i norsk historieforskning at før 1800-tallet dominerte den uformelle kreditten, men at den ble marginalisert ved etableringen av de nye bank- og finansinstitusjonene utover 1800-tallet. Dette er likevel mest en antakelse siden det er gjort lite faktisk forskning på omfang og innretning av ikke-institusjonell kreditt i det 19. århundre.

Det er de negative konsekvenser av et sent utviklet formelt kredittmarked for norsk økonomisk utvikling som har vært innfallsvinkelen til det meste av den økonomiske historieforskningen. Det foreligger flere nye studier rundt 1800-tallet og den rolle de nye finansinstitusjonene spilte. Ikke-institusjonell kreditt som fremdeles var viktig fram til det 20. århundre, har paradoksalt nok ikke vært prioritert for samme grundige gjennomgang. Funnene i denne oppgaven viser ved å undersøke pantelån i Christiania fra 1818-1860, at den «glemte» kreditten fortsatte å spille en vesentlig rolle som finansieringskilde for privatpersoner og næringsliv i hovedstaden til langt utover 1800-tallet.

Økonomer og økonomiske historikere har lenge argumentert for at underutviklede finansmarkeder holder og fanger land i fattigdom.³³⁸ Det er også andre grunner til at land forblir fattige, men svake finansielle systemer hindrer økonomisk vekst, er den klare konklusjonen en kan trekke fra både moderne økonometri og historiske studier.³³⁹ Banker og kredittmarkeder er spesielt viktige, til og med essensielle, for vekst og utvikling. Uten banker stagnerer vekstkraften, inntektene og velstandsnivået forblir på lavere nivåer enn hvis en har et velfungerende og moderne kredittmarked. Når bankene åpner dørene, øker utlånene og vekstkraften i økonomien styrkes kraftig.

Argumentene ovenfor knyttet til finansmarkeder presenteres ofte som oppleste og vedtatte sannheter, men det er grunn til å etterprøve dem. Hvordan kan en forklare at store deler av Europa klarte å bli rike før banker ble utbredt? Bankenes inntogsmarsj fant i all hovedsak sted først i det 19. århundre.³⁴⁰ Det er lite tvilsomt at tilgang til kreditt og risikovillig kapital er viktige forutsetninger for vekst og nyetableringer. Det er også et faktum at kreditt ble gitt utenfor det en i dag betegner som moderne finansinstitusjoner. Det sier noe

³³⁸ Hoffman, *Dark Matter Credit*, 1.

³³⁹ Se Levine, Ross (1998) for data som viser hvordan økonomisk vekst er knyttet til finansiell utvikling, som også inkluderer veksten til kredittmarkeder. Levine framholder at bedre finansielle systemer «ease the external financing constraints that impede firm and industrial expansion» i utviklingsøkonomier (Levine, 2005, s. 868). For hvordan andre historikere framhever den rollen finansiell utvikling spiller i å styrke vekstkraften i økonomien se Termin and Voth (2013); Greschenkron (1962); Kindleberg (2023); Neal (1994); Quinn (2004).

³⁴⁰ Hoffman, *Dark Matter Credit*, 1.

om hvordan ulike aktører tilpasser seg de forutsetningene og rammene en har for tilgang til kapital. Kreditt var utbredt gjennom andre kanaler lenge før de moderne bankene spredde seg over kontinentet.

Samtidig kan en argumentere for at den industrielle revolusjon økte behovet og innretningen av kapital på grunn av nødvendigheten av store investeringer i moderne fabrikkbygg, maskiner og tilgang på elektrisitet. En kan også hevde at det tidligere uformelle kredittmarkedet ikke fullt ut kunne tilfredsstille de nye økonomiske realitetene og behovet for risikovillig kapital. Etableringen av den første norske forretningsbank sammenfalt i tid med starten på den norske industrialiseringen på 1840-tallet. Den industrielle revolusjon representerte nettopp det – en revolusjon i produksjonsform – fra håndverk til masseproduksjon tilvirket av maskiner. Det uformelle lånemarkedet kunne håndtere det tidligere agrar-samfunn med håndverkstilvirkning, men ikke nødvendigvis den skalering av produksjon som var nødvendig for å kunne lykkes i det paradigmeskifte den industrielle revolusjon representerte.

I hvilken grad spilte den uformelle sektor en rolle som långiver i pantelånsmarkedet og hvordan utviklet forholdet seg mellom uformelle og formelle kredittkilder fra 1818 til 1860? Funnene som er gjort, gjennom å studere alle pantelån gitt i Christiania i de aktuelle årene, viser at den ikke-institusjonelle sektor i perioden fra 1818 til 1860 utgjorde en større andel av pantelånsmarkedet enn tidligere antatt. Lån gitt av privatpersoner og bankierer styrket seg paradoksal nok i verdi og dominans fra 1818 til 1860, og var i nærmest kontinuerlig vekst. Den private uformelle kreditt konkurrerte med forretningsbankene, Hypotekbanken, Norges Bank og sparebanken i volum, verdi og variasjon i hele den aktuelle perioden.

Den uformelle kredittgivningen hadde en like dominerende rolle i 1860-tallets pantelånsmarked, med 82 prosent av markedsverdien av nye tinglyste pantelån, som den hadde i 1818, 81 prosent. Den ikke-institusjonelle kreditten gitt av privatpersoner, bankierer, handelsmenn og kjøpmenn hadde opprettholdt sin posisjon i perioden. Den uformelle sektor beholdt sin andel av utlåne selv om en stod overfor en kraftig vekst i pantelånsmarkedet. Fra rundt 200 000 spesidaler i utlån i 1818, til over en million spesidaler i 1860. Det meste av veksten fant sted i utlån fra ikke-institusjonelle långivere. Det er i 1860 ingen tvil om hvem som var de ledende aktørene i pantelånsmarkedet, det var som i 1818, den uformelle ikke-institusjonelle kreditten, gitt av personer gjennom peer-to-peer lån og bankierer.

Hvilke faktorer kan ha bidratt til at ikke-institusjonell kreditt forble en sentral aktør i pantelånsmarkedet? Det er en realitet at de to nye bankene, Christiania Bank og Kreditkasse (CBK) og Den norske Creditbank (DnC), bevisst valgte å prioritere kort og mellomlang

kreditt til næringslivet. Dette skjedde gjennom diskontering av vekslar og vekselobligasjoner. Med et slikt strategisk valg av de mer kortsiktige lånetypene, kom mer langsiktige pantelån langt ned på prioriteringslisten. Den største av de to bankene, DnC, var ifølge sin balanse ikke registrert med pantelån før i 1864. Verken CBK eller DnC var særlig aktive på pantelånsmarkedet, og konkurrerte da heller ikke med de private bankierene og de private utlånerne.

Norges Bank som tidligere hadde vært en viktig aktør i pantelånsmarkedet utviklet seg mer og mer til en tradisjonell sentralbank utover 1800-tallet. Nedgangen i Norges Banks panteutlån i 1840- og 1850-årene var et tydelig resultat av en villet politikk. Sentralbanken hadde gjennom en årrekke bevisst gått inn for å bygge ned sin pantelånsportefølje. Reduksjonen av utstedte pantelån hadde startet allerede i 1837. Bankens ledelse var av den oppfatning at det var mange andre aktører som kunne utstede pantelån, og at banken derfor kunne redusere sitt engasjement.

Som det går fram ovenfor i oppgaven kan forklaringen på at den uformelle kreditten vedvarte så langt utover 1800-tallet skyldes at de kravene som ble stilt til låntakere fra de nye formelle institusjonene ble opplevd som firkantede og byråkratiske. Mange låntakere var vant til raske beslutninger i det uformelle markedet og bare tanken på å fylle ut formelle lånesøknader som måtte behandles av en bankadministrasjon, var noe de så mørkt på. Var også de nye finansinstitusjonene mindre villige til å ta risiko og dermed låne ut? Noe av den ikke-institusjonelle sektors styrke var deres nettverk, tradisjoner og historie. De hadde gjort forretninger med de samme familiene og kundene over lang tid. Det var en forventning om at de uformelle institusjonene raskt ville svekkes med de nye finansinstitusjonenes inntogsmarsj. De var mer kostbare å drifte (ikke like kostnadseffektive), ikke transparente og kunne ikke ta imot innskudd. Mye av dette stemte, men en kan ikke ignorere at økonomisk samhandling finner sted mellom individer, og derfor nesten alltid er forankret i en sosial sammenheng. Den sosiale konteksten forsvinner ikke med innføring av formelle institusjoner.

Hvem var bankierene og hvordan kunne de holde på så mye makt? Bankierenes innflytelse ble ikke svekket i årene 1818 til 1860. Tvertimot. Ikke bare var de store og mektige långivere, men de tok også viktige posisjoner i de nye kredittinstitusjonene. Dette samrøret av roller, og blanding av interesser, ville ikke vært akseptert i dag. Vi har sett eksempel ovenfor på at ulike aktører møter seg selv i døren, og opererte som banksjefer i viktige kredittinstitusjoner og samtidig konkurrerte med sin egen bank, som en betydelig långiver (bankier).

Undersøkelsen ovenfor i kapittel fire viser også bankierenes posisjon som store

långgivere. I perioden mellom 1818-1860 lånte bankierer ut for mer enn de aktuelle finansinstitusjonene som var etablert enkeltvis. Samlet sett står personsektoren for utlån på 2 353 703 spesidaler over hele perioden, mot 705 700 spesidaler for alle kredittinstitusjonene til sammen.

Ved gjennomgangen av pantebøkene ble det mer og mer åpenbart at disse velstående bankierene er svært nært knyttet til hverandre gjennom giftemål, vennskap og kompaniskap. Det var ikke bare sosiale forbindelser dette dreide seg om, men også omfattende forretningsavtaler de inngikk med hverandre. På toppen av det hele giftet deres barn seg også med hverandre, og dannet sterke sosiale nettverk. Slik ble formuer spleiset sammen og mer kapital akkumulert.

Parallelt med at de formuende lånte ut relativt eksklusivt til hverandre ga ikke den uformelle kreditt lånemuligheter bare for eliten. Vanlige borgere (likemenn) lånte seg imellom, og tilbød et alternativ til de strenge rammene som var satt for bank- og institusjonslån. Studien framhever hvordan fleksibilitet, sosiale nettverk og tillit var avgjørende for å opprettholde det uformelle kredittmarkedet, samtidig som bankierenes tette relasjoner bidro til konsentrasjon av makt og kapital i både uformelle og formelle kredittstrukturer.

Dette skjedde mot et bakteppe av industrialisering og store nye formuer som ble etablert ofte blant det allerede eksisterende borgerskap, samtidig som en opplevde stigende ulikheter i hovedstaden. Framveksten av den nye arbeiderklassen skjedde med sjumilssteg siden industrialiseringen virkelig skjøt fart fra 1850. Fabrikkarbeiderne, ofte fra distriktene, bodde i trange og dårlige leiligheter, under elendige hygieniske forhold, i de nye områdene hvor fabrikkene ble bygd, som Grünerløkka eller Tøyen. De jobbet også under kummerlige forhold.

Denne oppgaven har forsøkt å vise at den økonomiske historieforskningen har fokusert for mye på den kortsiktige kredittgivningen, siden de store nye «moderne» finansinstitusjonene prioriterte nettopp denne delen av kredittmarkedet (veksler, vekselobligasjoner og diskontering). og dermed *glemte* pantelånsmarkedet. Funnene er også i overensstemmelse med nordisk og europeisk forskning som viser at en ikke har godt nok forstått overgangen fra den gamle kredittgivingen til det moderne bank- og finanssystemet. Svenske forskningsresultater indikerer at den uformelle kredittgivingen forble en viktig del av de samlede utlån gjennom hele 1800-tallet, og svekket seg først noe på starten av 1900-

tallet.³⁴¹ Nederland sto også overfor en tilsvarende situasjon hvor den uformelle kreditten gjennom peer-to-peer lån hadde en stor betydning helt fram til 1920-tallet.³⁴² Utviklingen vi har sett i både Sverige, Frankrike og Nederland ser ut til å også stemme for Norge. Hvis en vurderer tallene for pantelånsmarkedet i Christiania i 1880 utgjør utlånene fra uformell sektor fortsatt en viktig del av kredittmarkedet. En kan se for seg at dette var en utvikling som holdt fram også i Norge til langt inn på 1900-tallet, i liket med resten av Europa. Det er derimot nødvendig med videre studier av pantelånsmarkedet, både på landsbygda, og i byene i Norge, etter 1860 og helt fram til 1930, for å kunne bekrefte dette. Dette er ingen umulig oppgave for norske historikere siden Norge har et utappet kildegrunnlag i pantebøkene, som både går langt tilbake og framover i tid. Dette gjør det mulig å kunne kartlegge utviklingen av det uformelle kredittmarkedet, men denne oppgaven har vist at det vil være et arbeidskrevende prosjekt å gå gjennom alle tinglyste pantelån. Det ville også vært en mulighet å følge forskningsmetodene til Gelderblom, hvor de har sett på booppgjør registrert ved skifterettene, for å kunne si noe om utviklingen av den uformelle kreditten og kryssjekke det opp mot de tinglyste pantelånene.³⁴³

For eventuell videre forskning ville det være naturlig å innhente data for hele 1800-tallet (alle år), og helt fram til 1830, for å kunne danne seg et mer komplett bilde av utviklingen av uformell kreditt, og når den så godt som helt ble overtatt av de nye finansinstitusjonene. Avlysninger (nedbetaling) og påtegninger (utvidelser av lån) kan også være interessant å ettergå for disse årene og registrere de for å danne et mer utfyllende bilde av det faktiske lånevolumet.

³⁴¹ Lindgren, «The Modernization».

³⁴² Glenderblom, «Exploring modern bank», 899-900.

³⁴³ Hoffman, *dark matter credit*, (2019); Glenderblom, «Exploring modern bank», (2019).

Kilder og litteratur

Forkortelser

CBK	Christiania Bank- og Creditkasse
DnC	Den norske Creditbank
Kr.	kroner
NHL	Norsk historisk leksikon
SA	Statsarkivet
Spd.	spesidaler
SSB	Statistikks sentralbyrå

Kildeoversikt

Pantebøker fra Statsarkivet i Oslo, Christiania byfogd, Arkivverket/Digitalarkivet:

AV/SAO-A-11543/G/Gb/Gba/L0013: Pantebok nr. 13, 1815-1818

AV/SAO-A-11543/G/Gb/Gba/L0014: Pantebok nr. 14, 1818-1820

AV/SAO-A-11543/G/Gb/Gba/L0018: Pantebok nr. 18, 1829-1834

AV/SAO-A-11543/G/Gb/Gba/L0020a: Pantebok nr. 20a, 1840-1841

AV/SAO-A-11543/G/Gb/Gba/L0020b: Pantebok nr. 20b, 1841-1843

AV/SAO-A-11543/G/Gb/Gba/L0025: Pantebok nr. 25, 1848-1850

AV/SAO-A-11543/G/Gb/Gba/L0026: Pantebok nr. 26, 1850-1851

AV/SAO-A-11543/G/Gb/Gba/L0028: Pantebok nr. 28, 1853-1855

AV/SAO-A-11543/G/Gb/Gba/L0029: Pantebok nr. 29, 1855-1856

AV/SAO-A-11543/G/Gb/Gba/L0032: Pantebok nr. 32, 1859-1860

AV/SAO-A-11543/G/Gb/Gba/L0033: Pantebok nr. 33, 1860-1860

AV/SAO-A-11543/G/Gb/Gba/L0034: Pantebok nr. 34, 1860-1861

Litteratur og trykte kilder

- Ahlberger, Christer. *Vävarfolket: hemindustrin i Mark 1790-1850*. Institutet för lokalhistorisk forskning, 1988.
- Aschehoug, Torkel Halvorsen. *Socialøkonomik. En videnskabelig Fremstilling af det menneskelige Samfunds økonomiske Virksomhed* i tre bind (1903–08).
- Austnes, M. «Frykten for pengeadelen. Et innblikk i Norges første bank- og pengedebatt». I Ottosen, M. N., and M. Hommerstad (eds.), *Ideal og realitet. 1814 i politisk praksis for folk og elite.*, kapitel 4, 61–86. Oslo: Akademika Forlag (2015).
- Aubert, L. M. B., *Den Nordiske Vexelret – de danske, norske og svenske love*. København: Gyldendalske boghandels forlag, 1882.
- Austnes, Martin. *Kampen om banken. Et historisk perspektiv på utformingen av det nye Norges bank- og pengevesen ca. 1814–1816*. Oslo: Norges Bank, 2016.
- Bignon, Vincent Marc Flandreau and Stefano Ugolini. “Bagehot for beginners: The making of lending of last resort operations in the mid-19th century.” Working paper 2009/22, Norges Bank. (<https://www.norges-bank.no/en/news-events/news-publications/Papers/Working-Papers/2009/WP-200922/>).
- Borchgrevink, Bj. *Slægten Borchgrevink med sidelinger*. Kristiania: Grøndahl & Søn's Boktrykkeri, 1911.
- Cameron, R., ed. 1972. *Banking and Economic Development. Some Lessons of History*. New York: Oxford University Press.
- Cameron, Rondo, Olga Crisp, Hugh T. Patrick og Richard Tilly. *Banking the early stages of industrialization a study in comparative economic history*, New York: Oxford University Press. 1967.
- Carboni, M., and G.M. Muzzarelli, eds. *Reti di credito: circuiti informali, impropri, nascosti (secoli XIII–XIX)*. Bologna: Il Mulino, 2014.
- Castberg, P.H. «Bankernes betydning som støtte for industrien.» *Statsøkonomisk Tidsskrift*, (1910), 121-139.
- Caselli, Fausto Piola. *Government Debts and Financial Markets in Europe*. London: Routledge, 2008.
- Christiansen, John. «Kredit Og Kreditiver I Danmark I Det 16. Og 17. århundrede I Et europæisk Perspektiv.» *Historisk Tidsskrift*, 113 (2). (2014).
<https://tidsskrift.dk/historisktidsskrift/article/view/56650/>.
- Cull, Robert & Davis, Lance E. & Lamoreaux, Naomi R. & Rosenthal, Jean-Laurent. “Historical financing of small- and medium-size enterprises”

- <https://ideas.repec.org/a/eee/jbfina/v30y2006i1p3017-3042.html>, *Journal of Banking & Finance*, Elsevier, vol. 30(11), pages 3017-3042, November (2006).
- Cull, Robert, Stephen Haber, and Masami Imai. "Related Lending and Banking Development." *Journal of International Business Studies* 42, no. 3 (2011): 406–26. <http://www.jstor.org/stable/29789429/>.
- De Luca, G. *Trading Money and Empire Building in Spanish Milan (1570–1640)*. In *Polycentric Monarchies. How did Early Modern Spain and Portugal Achieve and Maintain a Global Hegemony?* ed. P. Cardim, T. Herzog, J.J. Ruiz Ibáñez, and G. Sabatini, 108–124. Eastbourne: Sussex Academic Press, 2012.
- Demirgüç-Kunt, Asli, and Ross Levine, eds. *Financial structure and economic growth: A cross-country comparison of banks, markets, and development*. Cambridge: MIT press, 2001.
- Dermineur Elise M., "Peer-to-Peer Lending in Pre-Industrial France", *Financial History Review*, 26 (3) 2019, 359-388.
- Dermineur, Elise M. "The Evolution of Credit in pre-Industrial Finland", *Scandinavian Economic History Review*, Volume 70:1, (2022), pp 57-86.
- Dyrhaug, Sverre. «Kjøp, kreditt og kontanter i utenrikshandelen på 1300-tallet. Analyse av et gjeldsbrevformular fra Bergen.» *Collegium Medievale*. (2012).
- Dyrvik, S. *Norsk historie 1625–1814*. Oslo: Samlaget. (1999).
- Engebretsen, E.: *Christiania bank og kredittkasse 1848-1948*. Oslo (1948.)
- Eitheim, Øyvind, Jan Tore Klovland, and Lars Fredrik Øksendal. *A Monetary History of Norway, 1816–2016*. Studies in Macroeconomic History. Cambridge: Cambridge University Press, (2016). doi:10.1017/9781316577202.
- Egge, Åsmund. «Privat eller offentlig? Norges Banks forhold til staten 1816–1851.» *Historisk Tidsskrift*. Oslo: 1990.
- Fafchamps, Marcel & Hamine, Said El. "Firm productivity, wages, and agglomeration externalities," *Research in Economics*, Elsevier, vol. 71(2), pages:291-305. (2017).
- García Guerra, E.M., og G. De Luca. *Il mercato del credito in età moderna. Reti e operatori finanziari nello spazio europeo*. Milano: FrancoAngeli, 2010.
- Gelderblom, Oscar, Joost Jonker, and Clemens Kool. "Direct Finance in the Dutch Golden Age." *The Economic History Review* 69, no. 4 (2016): 1178-98. <http://www.jstor.org/stable/45183230/>.

- Gelderblom, O., Jonker, J., Peeters, R., and de Vicq, A., “Exploring modern bank penetration: Evidence from early twentieth-century Netherlands”, *Economic History Review*, 76 (2023), pp. 892–916. <https://doi-org.ezproxy.uio.no/10.1111/ehr.13218>.
- Gerschenkron, A. *Economic Backwardness in Historical Perspective*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 1962.
- Granovetter, Mark. “The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited.” *Sociological Theory* 1 (1983): 201–33. <https://doi.org/10.2307/202051>.
- Granovetter, Mark. “Economic action and social structure: The problem of embeddedness”, in: *American Journal of Sociology*, 91:3 (1985), 481–510.
- Goldsmith, R.W. *Financial Structure and Development*. New Haven: Yale University Press, 1969.
- Greif, Avner. “Institutions and Impersonal Exchange: From Communal to Individual Responsibility.” *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE)* / *Zeitschrift Für Die Gesamte Staatswissenschaft* 158, no. 1 (2002): 168–204. <http://www.jstor.org/stable/40753063>.
- Greif, Avner. *Institutions and the Path to the Modern Economy: Lessons from Medieval Trade. Political Economy of Institutions and Decisions*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. <https://doi.org/10.1017/>.
- Grytten, Ola Honningdal. «Financial crisis and monetary expansion. » Working paper 2011/21, Norges Bank.
- Hautcoeur, P.-C. and Riva, A., “The Paris financial market in the nineteenth century: complementarities and competition in microstructures.” *The Economic History Review*, 65: 1326-1353 (2012). <https://doi.org/10.1111/j.1468-0289.2011.00632.x/>.
- Hodne, Fritz, and Ola Honningdal Grytten. *Norsk økonomi I Det Nittende århundre*. Bergen: Fagbokforlaget, 2000.
- Hoffman, Philip T., Gilles Postel-Vinay, and Jean-Laurent Rosenthal. “Private Credit Markets in Paris, 1690–1840.” *The Journal of Economic History* 52, no. 2 (1992): 293–306. doi:10.1017/S0022050700010743.
- Hoffman, Phillip T. Gilles Postel-Vinay, and Jean-Laurent Rosenthal. *Priceless markets: the political economy of credit in Paris, 1660-1870*. University of Chicago Press, 2000.
- Hoffman, Phillip T. Gilles Postel-Vinay, and Jean-Laurent Rosenthal. *Dark Matter Credit The Development Of Peer-To-Peer Lending and Banking In France*. Princeton University Press, 2019.
- Hoffstad, Erik. *Det norske privatbankvæsens historie*. Oslo: Forretningsliv, 1928.

- Hvidsten, Vetle. «Et blikk på det norske kredittmarkedet i perioden 1823-1865; Tinglyste pantelån i Christiania, Trondhjem, Strinda og Selbu og nedre Romerike i utvalgte år» *Norges Bank Staff Memo* nr. 2, 2016. https://www.norges-bank.no/contentassets/5d6004b6db784242b1877725aeb3836e/staff_memo_2_2016.pdf?v=09032017123315
- Jansen, Jonas, Øyvind Anker og Bjarte Kaldhold (red.) *Norsk biografisk leksikon*, Aschehoug. Oslo. (1977),
- Kaartvedt, Alf og Leif Chr. Hartsang. *Kongeriket Norges Hypotekbank 1852-1952*. Oslo 1952.
- Katz, E., Lazarsfeld, P. F., & Roper, E. *Personal influence: The part played by people in the flow of mass communications*. New York: Routledge, (1955)
- Keilhau, Wilhelm. «*Handelens venner*» og *Oslo handelsstands forening: 12. november 1841-12. november 1941: hundreårsskrift med kort utsyn over årene 1941–1951*. Oslo: Tanum, 1951.
- Kindleberger, Charles P. Aliber, Robert Z., and Robert N. McCauley. *Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises*. Eighth ed. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2023.
- Kleppe, E.E. «Arv og forbilder fra helstatstiden i det frie Norges pengepolitikk» i: *Historisk tidsskrift*, Bd. 37 (1956).
- Kristiansen, O. *Norges finanser 1814–1830*. Oslo: Cammermeyer, 1931.
- Lazarus, Jeanne “L’économie morale, pauvreté, crédit et confiance dans l’Europe pré-industrielle, L. Fontaine”, *Sociologie du travail*, Vol. 53 - n° 2. (2011): 288-290.
- Levine, Ross (2005). *Finance and Growth: Theory and Evidence*. Handbook of Economic Growth, 1, 865-934. [https://doi.org/10.1016/S1574-0684\(05\)01012-9](https://doi.org/10.1016/S1574-0684(05)01012-9)
- Lie, Einar, Jan Thomas Kobberrød, Eivind Thomassen and Gjermund F. Rongved. *Norges Bank 1816-2016*. First ed. Oxford: Oxford University Press, 2020.
- Lie, Einar, Jan Thomas Kobberrød, Eivind Thomassen og Gjermund F. Rongved. *Norges Bank 1816-2016*. Oslo: Fagbokforlaget, 2016.
- Lindgren, Håkan. “Parish banking in informal credit markets: the business of private lending in early nineteenth-century Sweden” *Financial History Review*, 24.1 (2017): 83–102. <https://doi.org/10.1017/S0968565017000087/>.

- Lorandini, Cinzia, and Francesca Odella. "Private Lending in an Alpine Region during the Eighteenth Century: A Family of Merchant-Bankers and Their Credit Network." *Enterprise & Society* 24, no. 3 (2023): 838–65. <https://doi.org/10.1017/eso.2022.14/>.
- McCants, Anne E. C. "Goods at Pawn: The Overlapping Worlds of Material Possessions and Family Finance in Early Modern Amsterdam." *Social Science History* 31, no. 2 (2007): 213–38. <https://doi.org/10.1017/S0145553200013730/>.
- McKinnon, R. and Shaw, E. *Financial Deepening in Economic Development*. Brookings Institution, Washington DC, 1973.
- Meyer, Michael. *Henrik Ibsen*. Oslo: Gyldendal, (1995), 85-93.
- Monnet, Eric. *Controlling Credit: Central Banking and the Planned Economy in Postwar France, 1948–1973*. Studies in Macroeconomic History. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Muldrew, C. *Economy of obligation: The culture of credit and social relations in early modern England*. New York: Palgrave, 1998.
- Murhem, Sofia "Credit for the poor: the decline of pawnbroking 1880–1930," *European Review of Economic History*, Oxford University Press, vol. 20(2), pages 198-214. (2016).
- Myhre, Jan Eivind. *Hovedstaden Christiania*. Oslo: Cappelen, 1990.
- North, Douglass C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. *Political Economy of Institutions and Decisions*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Neal, Larry. *A Concise History of International Finance: From Babylon to Bernanke*. of *New Approaches to Economic and Social History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Neal, Larry, and Stephen Quinn. "Networks of Information, Markets, and Institutions in the Rise of London as a Financial Centre, 1660–1720." *Financial History Review* 8, no. 1 (2001): 7–26. <https://doi.org/10.1017/S0968565001000130>
- Neal, Larry. "How It All Began: The Monetary and Financial Architecture of Europe during the First Global Capital Markets, 1648–1815." *Financial History Review* 7, no. 2 (2000): 117–40. <https://doi.org/10.1017/S0968565000000081>
- Neal, Larry. *The Rise of Financial Capitalism*. Cambridge: Cambridge University press, (1993).
- Nibon, Karin. *Ge igen med samma mynt: Ekonomiska och sociala relationer i Sundborns socken i Dalarna 1820–1849*. Uppsala: Uppsala universitet, Kulturgeografiska institutionen (2016)

- Nyberg, K. "The Early Modern Financial System and the Informal Credit Market." In: Ögren, A. (eds) *The Swedish Financial Revolution*. Palgrave Macmillan Studies in Banking and Financial Institutions. London: Palgrave Macmillan, 2010.
- Ogilvie, Sheilagh, Markus Küpker, and Janine Maegraith. "Household Debt in Early Modern Germany: Evidence from Personal Inventories." *The Journal of Economic History* 72, no. 1 (2012): 134–67. <http://www.jstor.org/stable/41353826/>.
- Patalano, R. and C. Roulet (2020), "Structural developments in global financial intermediation: The rise of debt and non-bank credit intermediation", OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, No. 44, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/daa87f13-en/>.
- Perlinge, Anders. "International mercantile networks and financial intermediation in nineteenth century Scania (Sweden). Foreign private capital imports and informal credit market imbalances." *Business History*, 63:6, 1030-1047, (2021). <https://doi.org/10.1080/00076791.2019.1679768/>.
- Petersen, Erling. *Den norske Creditbank 1857–1957*. Oslo: Fabritius, 1957.
- Petersson, T. "Cooperation, Interbank Markets and Bank-Industry Networks: The Growth and Characteristics of Swedish Bank Lending, 1860–1910." In: Ögren, A. (eds) *The Swedish Financial Revolution*. Palgrave Macmillan Studies in Banking and Financial Institutions. London: Palgrave Macmillan, 2010.
- Platteau J. "Behind the Market Where Real Societies Exist. Part I and II," *Journal of Development Studies*, 30(3): 818-830. (1994).
- Polanyi, K. *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Beacon Press. (2001).
- Quinn, Stephen. "Goldsmith-Banking: Mutual Acceptance and Interbanker Clearing in Restoration London." *Explorations in Economic History* 34 (1997): 411-32.
- Quinn, Stephen. «Money, Finance, and Capital markets." In *Cambridge Economic History of Modern Britain*, vol. 1., eds. Roderick Floud and Paul Johnson, 147-74. Cambridge: Cambridge University Press. (2004)
- Rasmussen, Erik. "Kurantbankens opprettelse.» *Historisk Tidsskrift*. Dk., 3(11), 1950–52.
- Rosenthal, Jean-Laurent. "Credit Markets and Economic Change in Southeastern France 1630-1788." *Explorations in Economic History* 30, nr. 2 (1. April 1993): 129-57.
- Rimehaug, Erling. «Kravet om norsk bank på 1700-tallet – et nasjonalt selvstendighetskrav?» i *Studier i norsk historie 1537–ca. 1800*. Oslo, (1984).

- Rygg, Nicolai. *Norges Banks Historie: første del*. Vol. 1. Kristiania: Centraltrykkeriet, 1918.
- Rygg, Nicolai. *Norges Banks historie: annen del*. Vol. 2. Oslo, 1954.
- Rønning, Bjørn R. «Norsk sparebankvesen inntil 1850», i boken: *Sparing og sparebankvesen i Norge 1822–1972*. Oslo: Gyldendal forlag, 1972.
- Sandvik, Pål Thonstad. *Nasjonens Velstand Norges økonomiske historie 1800-1940*. andre utgave. Bergen: Fagbokforlaget, 2022.
- Sargent, Thomas J., and François R. Velde. “The Big Problem of Small Change.” *Journal of Money, Credit and Banking* 31, no. 2 (1999): 137–61.
<https://doi.org/10.2307/2601227/>.
- Sargent, Thomas J., and François R. Velde. *The Big Problem of Small Change*. Princeton Economic History of the Western World. Princeton, N.J: Princeton University Press, 2002.
- Scott, J. C. *The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia*, New Haven: Yale University Press, 1977.
- Sejersted, Francis. *Demokratisk kapitalisme: Revidert utvalg*. Oslo: Pax forlag, 2002.
- Sejersted, Francis. *Fra Linderud til Eidsvold Værk 1792-1895 – En studie i industrielt gjennombygg*. Oslo: Pax forlag, 2002.
- Sejersted, Francis Den norske «Sonderweg». Særtrekk ved den norske kapitalismes utvikling. Arbeidsnotat nr. 35, TMV, 1991. Utvidet versjon i Sejersted, *Demokratisk kapitalisme: Revidert utvalg*, Oslo: Pax forlag, 2002.
- Skjelderup, Arthur. *Christianiafamilien Meyer*. Christiania: J. Pretlitz, 1920.
- Skånland, Hermod. *Det norske kredittmarked siden 1900*, Oslo: Statistisk sentralbyrå (SSB), 1967
- Smith, Carsten. *Bankrett og statsstyre*. Oslo: Universitetsforlaget, 1980.
- Snedkerud, Roar, Johs. G Torstveit, Karsten Alnæs, Øystein Løining, og Morten Brøten. Norge Finansdepartementet. *Norsk bank- og pengevesen 1816-1892: Arendalskrakket i bankhistorisk lys*. Oslo: Finansdepartementet. (2022).
- Sogner, Knut. *Andresens: En familie i norsk økonomi og samfunnsliv gjennom tohundre år*. Oslo: Pax forlag, 2012.
- Spang, R.L. “The Ghost of Law: Speculating on Money, Memory and Mississippi in the French Constituent Assembly”. *Réflexions historiques*: vol. 31:1, *Money in the Enlightenment*, 3–25, 2005.

- Svetiev, Y., Dermineur, E. & Kolanisi, U. "Financialization and Sustainable Credit: Lessons from Non-Intermediated Transactions?" *J Consumer Policy* 45, 673–698 (2022). <https://doi.org/10.1007/s10603-022-09529-0/>.
- Svendsen, Arnljot Strømme et al. (red.): *Studier i sparing og sparebakvesen i Norge 1822-1972*. Oslo, 1972.
- Svendsen, Knud Erik, Svend Aage Hansen, Erling Olsen og Erik Hoffmeyer. *Dansk pengehistorie – 1700-1914*. Bind 1. Danmarks Nationalbank, 1968.
- Svensson, Patrick. "Agrara entreprenörer." *Böndernas roll i omvandlingen av jordbruket i Skåne ca 1800-1870*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International (doktorsavhandling).
- Sussman, Nathan. "Financial Developments in London in the Seventeenth Century: The Financial Revolution Revisited." *The Journal of Economic History* 82, no. 2 (2022): 480–515. <https://doi.org/10.1017/S0022050722000134/>.
- Sørensen, A.R. "Monetary romanticism: Nationalist rhetoric and monetary organisation in nineteenth-century Denmark" *Scandinavian Economic History Review* 2013(3), 214.
- Temin, Peter, and Hans-Joachim Voth. "Private Borrowing during the Financial Revolution: Hoare's Bank and Its Customers, 1702-24." *The Economic History Review* 61, no. 3 (2008): 541–64. <http://www.jstor.org/stable/40057601/>.
- Teigen, Håvard. *Banken som bygdeutviklar. Lom og Skjåk Sparebank 1873-1998*. Oslo: Tano Aschehoug, 1999.
- Tilly, Richard H. *Geld und Kredit in der Wirtschaftsgeschichte*. Stuttgart: F. Steiner, 2003.
- Tilly, Richard H. «Universal Banking in Historical Perspective», *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, (1998), 7-32.
- Thompson, E.P. 'The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century' *Past & Present* (1971), 76–136.
- Thue, Lars. *Forandring og forankring – Sparebankene i Norge 1822-2014*. Oslo: Universitetsforlaget, 2014.
- Torstveit, Johs. G. *Storsvindel, bankkrakk og nytt politisk parti: Arendal 1886-88*. 2. oppl. Arendal: Gaveca, 2015.
- Tveite, Stein. «Hamburg og norsk næringsliv 1814-1860.» *Historisk tidsskrift*, (1963), bd. 39, s. 197-229.
- Zanden, Jan Luiten van et al. "Small is beautiful: the efficiency of credit markets in the late medieval Holland." *European Review of Economic History*, Volume 16, Issue 1, February (2012): 3–22, <https://doi.org/10.1093/ereh/her007/>.

- Valente, Thomas W. "Social network thresholds in the diffusion of innovations." *Social networks* 18.1 (1996): 69-89.
- Vries, Jan de. "The Republics Money, Money and the Economy." *Leidschrift* 13 (1998): 7-30.
- Velde, François R. "Was John Law's System a Bubble? The Mississippi Bubble Revisited." i *The Origin and Development of Financial Markets and Institutions: From the Seventeenth Century to the Present*, red. Jeremy Atack og Larry Neal (2010), 99–120.
- Vogt, Nils. *Schous bryggeri: mindeskrift til hundreaarsjubilæet 1921*. Kristiania: Centraltrykkeriet, 1921.
- Wetterberg, Gunnar. *Pengarna & makten: Riksbankens historia*. Stockholm: Sveriges riksbank: Atlantis, (2009).
- Worm-Müller, J. og Vogt, Nils. *Christiania Sparebank gjennom Hundre Aar 1822-1922*. Kristiania, 1922.
- Woxen, Jakob. *Norges Statsgjeld 1814–1900*. Kristiania: Aktie-Bogtrykkeriet, 1900.
- Ögren, A. (eds) *The Swedish Financial Revolution*. Palgrave Macmillan Studies in Banking and Financial Institutions. London: Palgrave Macmillan, 2010.

Norges Bank: Historical Monetary Statistics for Norway:

Norges Bank Occasional Papers No 35 «Historical Monetary Statistics for Norway 1819-2003»:

- Kapittel 7 - Historical exchange rate data 1819-2003 / Jan T. Klovland (For omregning av utenlands valuta).

Norges Bank Occasional Papers No 38 «Historical Monetary Statistics for Norway - Part II»:

- Kapittel 2 – A reconstruction of the balance sheets of savings banks in Norway 1822 - 1875 / Jan T. Klovland (For oppdatert data for sparebankene).
- Kapittel 3 – A reconstruction of the balance sheets of commercial banks in Norway 1848–1900 / Jan T. Klovland (For oppdatert data for forretningsbankene).
- Kapittel 4 – Professor Dr. Ingvar B. Wedervang's Historical Archive on Wages and Prices / Ola H. Grytten (For prisindeks).
- Kapittel 5 – Nominal wages in Norway 1726–1940 by occupation / Ola H. Grytten (For den nominelle årslønn).

Aviser

Aftenposten

Bergens Tidende

Christiania-Posten

Den Constitutionelle

Den Norske Rigstidende

Morgenbladet

Norske Intelligenz-Seddelar

Oppslagsverk

Imsen, Steinar, Harald Winge, (red.). *Norsk historisk leksikon: kultur og samfunn ca. 1500-ca. 1800*. 2. utg. Oslo: Cappelen akademisk forlag, 1999.

Norsk biografisk leksikon, 1. utg. Oslo: Aschehoug, 1923–.

Norsk biografisk leksikon, 2. utg. Oslo: Kunnskapsforlaget, 1999–2005.

Vedlegg

Vedlegg 1: 35 kjente långivere i pantelånsmarkedet i Christiania (1818-1860)

Tabellen viser antall pantelån og utlånte beløp i spesidaler for en gruppe av 35 kjente utlånere i Christiania for årene oppgaven har tatt for seg (1818, 1830, 1840, 1841, 1850, 1855 og 1860). Gruppen består av personer som lånte ut for mer enn 6000 spesidaler og har gitt mer enn ett lån. De er alle kjente navn fra 1800-tallets Christiania, de var bankierer, kjøpmenn, grossister, handelsmenn, skipsredere, trelasthandlere, industrialister og embedsmenn.

Nr.	Lånegiver	Utlån i spesidaler (Spd.)	Antall lån
1	S. Bachke (cand. Jur.)	42 404	21
2	N. Homan Preuthun	40 000	4
3	Th. Joh. Heftye	37 321	16
4	N. O. Young	36 110	18
5	Thor Olsen	31 283	5
6	Meyer	28 247	22
7	Anker	28 025	5
8	N. Andresen	27 002	11
9	Hans Thoresen	26 851	6
10	Mogens Mathiesen	25 669	3
11	J. Homan	20 060	5
12	Fischer	15 775	5
13	L. Rasch	14 697	8
14	H. Homan	13 408	7
15	N. Langaard	13 200	2
16	M. Fjeldstad	12 500	4
17	F. Bruun	12 350	7
18	Grüning	12 227	4
19	Biermann	11 861	2
20	Anton W. Eger	11 500	2
21	Thomas Sewell	11 432	6
22	P.W.W. Kildal	10 700	8
23	B. A. Collet	10 280	9
24	Christopher Dybwad	10 100	2
25	C. O. Schibsted	10 000	7
26	Heyerdahl	9 395	4
27	Hans Faye	8 366	5
28	David Dietrichson	7 200	3
29	Fritz H. Frølich	7 085	3
30	Adolf B. Stabell	6 975	2
31	Peter Albert Midelfart	6 900	7
32	Hans H. Heftye	6 270	4
33	I. Kokinn	6 072	4
34	Jacob Aal	6 000	2
35	Westye & Egeberg	6 000	2
	Totalt	583 265	225

Vedlegg 2: Likningstallene 1841-1870

Vedlegget viser personer og institusjoner med de største formuene i Christiania ifølge ligningsprotokollene. Tallene for årene 1848 og 1858 er fra Francis Sejersted, *Fra Linderud til Eidsvold Værk. 1792-1895* (2002), side 242. (fra nå av FSFLEV). For årene 1841, 1850, 1855 og 1860 er likningstallene fra forskjellige avisers i Christiania, og er hentet fra de digitaliserte utgavene ved Nasjonalbiblioteket. Tallene er oppgitt i spesidaler. Det er benyttet samme farge for personer som er tilknyttet hverandre, for eksempel ektefelle eller barn, samt der person har en tilknytting til en institusjon eller selskap i form av eierskap.

Kilde: Morgenbladet Nr. 210 31.12.1841

1841

	Navn	Formue
1	Jacob Meyer	250 000,00
2	Tho. Joh. Heftye og sønn	200 000,00
3	Andreas Tofte	150 000,00
4	Niels Young	150 000,00
5	O.C. Brede	100 000,00
6	Grüning og Co.	90 000,00
7	H. Gulbrandson	80 000,00
8	Kjøpmann Thor Olsen	80 000,00
9	Stattholder Løvenskiold	70 000,00
10	Professor Rasmussen	70 000,00
11	Guldbrand Hendriksen	60 000,00
12	Konsul P. F. Bertelsen	60 000,00
13	Kjøpmann Chr. Benneche	60 000,00
14	Niels Jensen Ytteborg	60 000,00
15	Westye Egeberg og Co.	50 000,00
16	Mogens Thorsen	50 000,00
17	Christiania Sparebank	44 000,00
18	Kjøpmann Tidemann	40 000,00
19	Kjøpmann P. Nicolaysen	30 000,00
20	Grosserer Andresen	25 000,00
21	Kjøpmann M. Hauge	12 000,00

Total sum (spd.)	1 731 000,00
Total sum (kr.)	6 924 000,00

Navn	Formue
Jacob Meyer	250 000,00
Tho. Joh. Heftye og sønn	200 000,00
Andreas Tofte	150 000,00
Niels Young	150 000,00
O.C. Brede	100 000,00
Grüning og Co.	90 000,00
H. Gulbrandson	80 000,00
Thor Olsen	80 000,00
Chr. Dybwad	80 000,00
Løvenskiold	70 000,00
Rasmussen	70 000,00
J.H. Zjølner	60 000,00
P.F, Bertelsen	60 000,00
Chr. Benneche	60 000,00
Guldbrand Hendriksen	60 000,00
Niels Jensen Ytteborg	60 000,00
Westye Egeberg og Co.	50 000,00
Mogens Thorsen	50 000,00

Total sum (spd.)	1 720 000,00
Total sum (kr.)	6 880 000,00

Navn	Formue
Jacob Meyer	300 000,00
Tho. Joh. Heftye og sønn	270 000,00
H. Gulbrandson	225 000,00
Niels Young	170 000,00
Andreas Tofte	160 000,00
Mogens Thorsen	120 000,00
Stattholder Løvenskiold	120 000,00
Kjøpmann Tidemann	100 000,00
Kjøpmann Thor Olsen	80 000,00
Grosserer Thoml. Enke	80 000,00
Christiania Sparebank	80 000,00
Collet	70 000,00
Kjøpmann Brede	70 000,00
Niels Jensen Ytteborg	70 000,00
Bokhandler Dybwad	70 000,00
J.H. Schwensen	60 000,00
Kjøpmann Møller	60 000,00
Fru Bertelsen	60 000,00
Kjøpmann M. Hauge	50 000,00
Kjøpmann Strøm	50 000,00
Enkefrue Grüning	50 000,00

Total sum (spd.)	2 315 000,00
Total sum (kr.)	9 260 000,00

Navn	Formue
Jacob Meyer	500 000,00
Tho. Joh. Heftye og sønn	350 000,00
H. Gulbrandson	300 000,00
Westye Egeberg & Co.	250 000,00
N. O. Young	200 000,00
Mogens Thorsen	180 000,00
Thv. Meyer	150 000,00
Bruun	120 000,00
Rosenberg & Søn	110 000,00
Chr. Schou	100 000,00
Chr. Tostrup	100 000,00
J.H. Schwensen	100 000,00
Christiania Sparebank	85 000,00
Grüning og Co.	80 000,00
Grosserer Thoml. Enke	75 000,00
Dybwad og Sønner	70 000,00
Niels Jensen Ytteborg	70 000,00
Kjøpmann Møller	70 000,00
Kjøpmann Chr. Benneche	70 000,00
H. Henriksen (Senior)	70 000,00
Kjøpmann M. Hauge	60 000,00

Total sum (spd.)	3 110 000,00
Total sum (kr.)	12 440 000,00

Navn	Formue
Tho. Joh. Heftye og sønn	450 000,00
H. Gulbrandson	400 000,00
Thv. Meyer	400 000,00
Mogens Thorsen	275 000,00
N. O. Young	220 000,00
Chr. Tostrup	200 000,00
J.H. Schwensen	200 000,00
L. Meyer	200 000,00
Westye Egeberg & Co.	150 000,00
Chr. Schou	150 000,00
Bruun	150 000,00
Grüning og Co.	100 000,00
Dybwad og Sønner	100 000,00
Sorenskriver Egeberg	100 000,00
Fru Heftye	100 000,00
Gjerdrums Bo	100 000,00
Enkefru Rebekka Strøm	100 000,00
Fru Egeberg	90 000,00

Total sum (spd.)	3 485 000,00
Total sum (kr.)	13 940 000,00

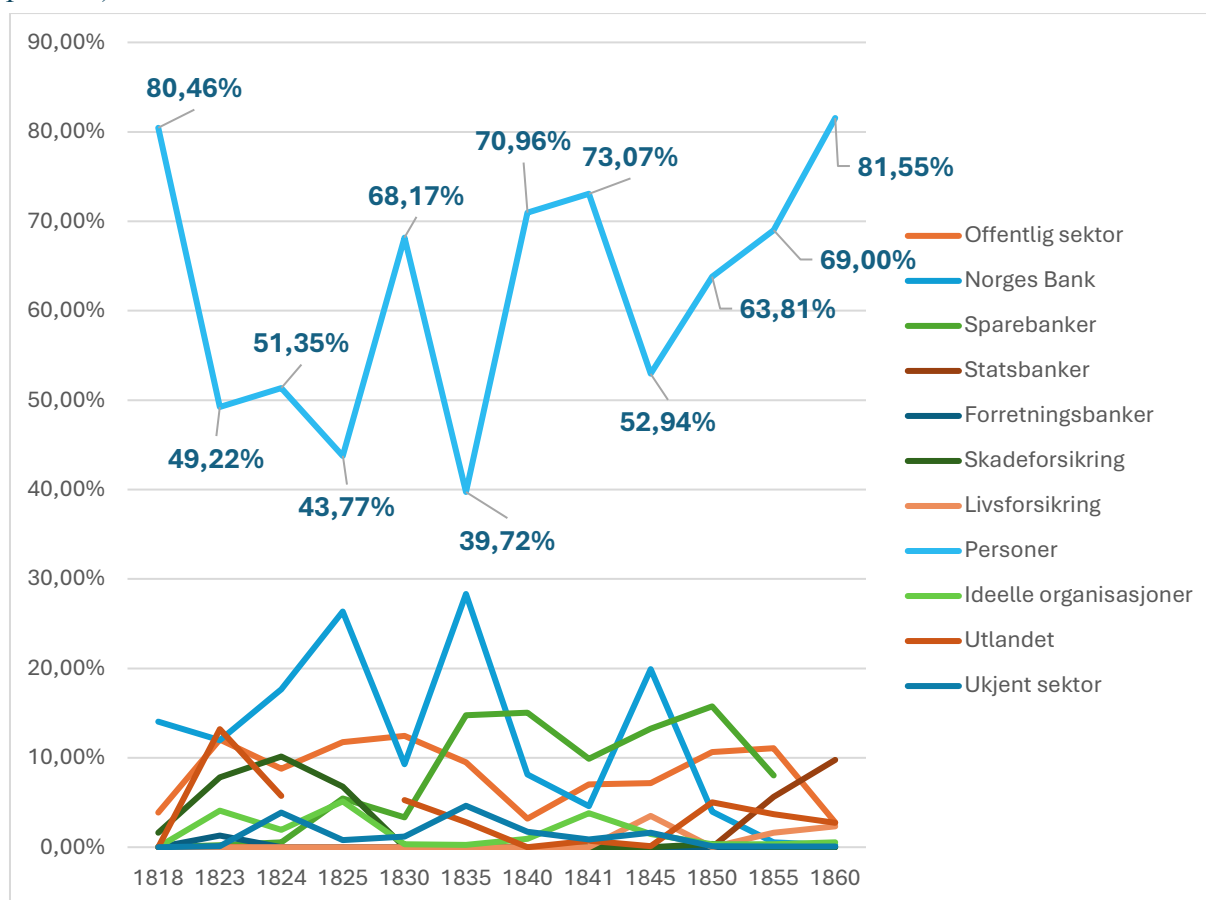
Navn	Formue
H. Gulbrandson	500 000,00
Tho. Joh. Heftye og sønn	500 000,00
Thv. Meyer	450 000,00
J.H. Schwensen	300 000,00
Mogens Thorsen	300 000,00
N. O. Young	280 000,00
Westye Egeberg & Co.	240 000,00
Christiania Sparebank	230 000,00
L. Meyer	230 000,00
Chr. Schou	220 000,00
Bruun	160 000,00
Kjøpmann Strøm	120 000,00
Kjøpmann P. Nicolaysen	120 000,00
Dybwad og Sønner	115 000,00
Sorenskriver Egeberg	106 000,00
Kjøpmann M. Hauge	100 000,00
Enkefru Egeberg	100 000,00
Enkefrue T. Heftye	100 000,00
Thomas Sewell	100 000,00
Graver Forseth	100 000,00
Kjøpmann Chr. Benneche	100 000,00
Total sum (spd.)	4 471 000,00
Total sum (kr.)	17 884 000,00

Vedlegg 3: Nye bank og kredittinstitusjoners stiftelsesår (1700-1860)

Vedlegget viser etableringsår for de viktigste nye kreditt- og bankinstitusjonene under Danmark-Norge og senere et selvstendig Norge fra 1700 til 1860.

Viktige bank- og kredittinstitusjoner	Opprettelses år
Kourantbanken (Dansk)	1736
Danmark-Norges Speciesbank (Dansk)	1791
Depositokassen 1799 (Dansk)	1799
Norges Bank (Norsk)	1816
Diskonteringskommisjonene (Norsk)	1828
Christiania Sparebank (Norsk)	1822
Christiania Bank og Kreditkasse (Norsk)	1848
Kongeriket Norges Hypotekbanken (Norsk)	1851
Den norske Creditbank (Norsk)	1857

Vedlegg 4: Personsektorens markedsandel av pantelånsmarkedet i Christiania 1818-1860 (i prosent)

Vedlegg 5: Markedsandel til uformell og formell sektor av pantelånsmarkedet i Christiania 1818-1860 (i prosent)

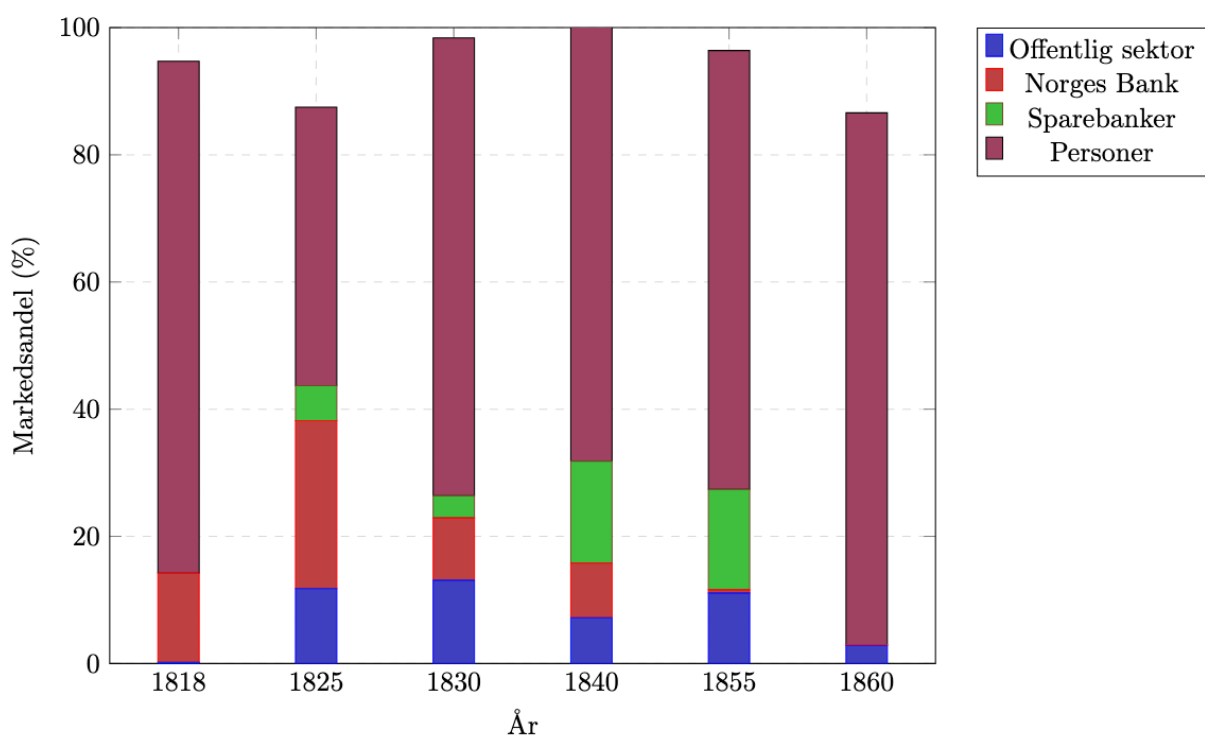
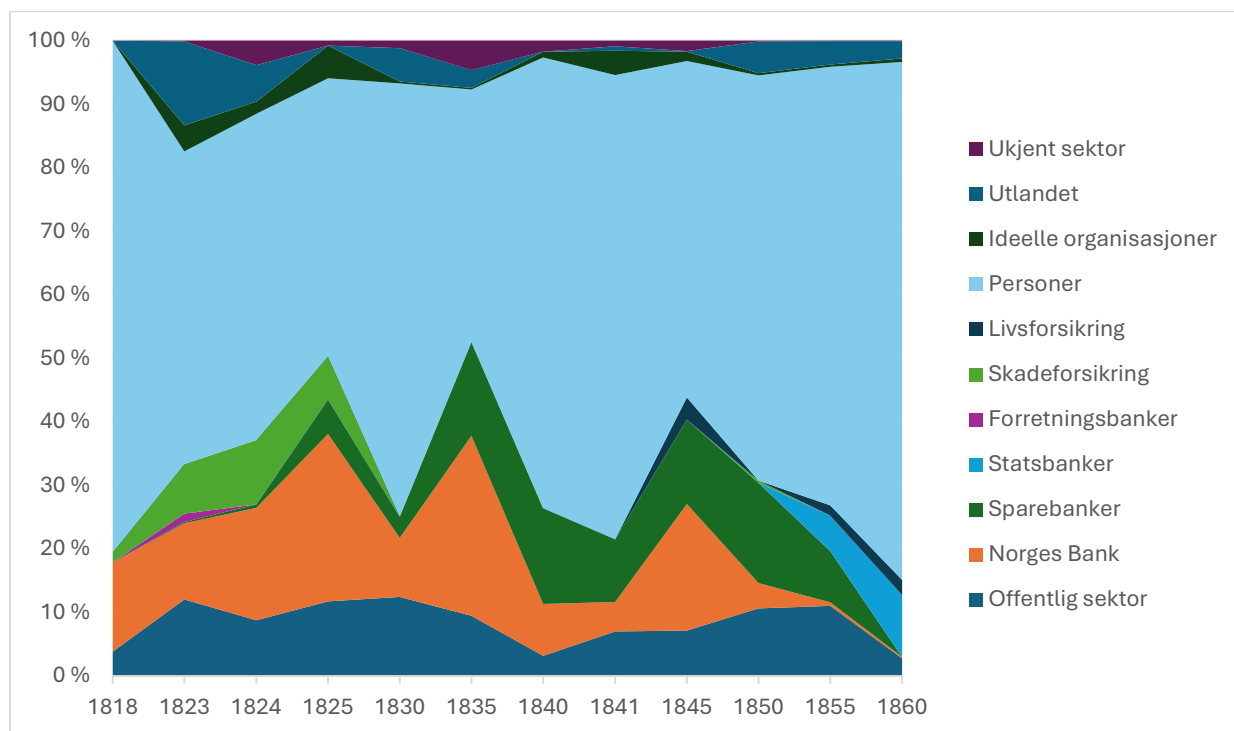

Figure 4: Markedsandeler over tid for utvalgte sektorer (1818-1860)

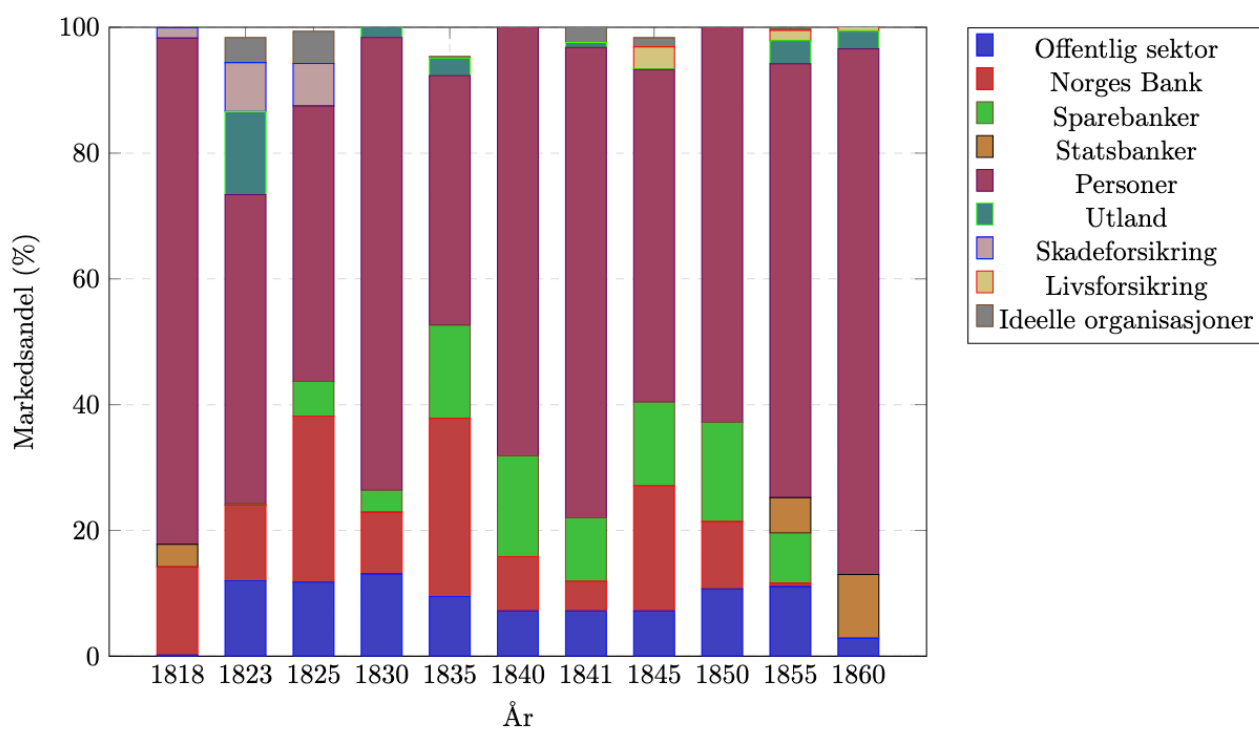
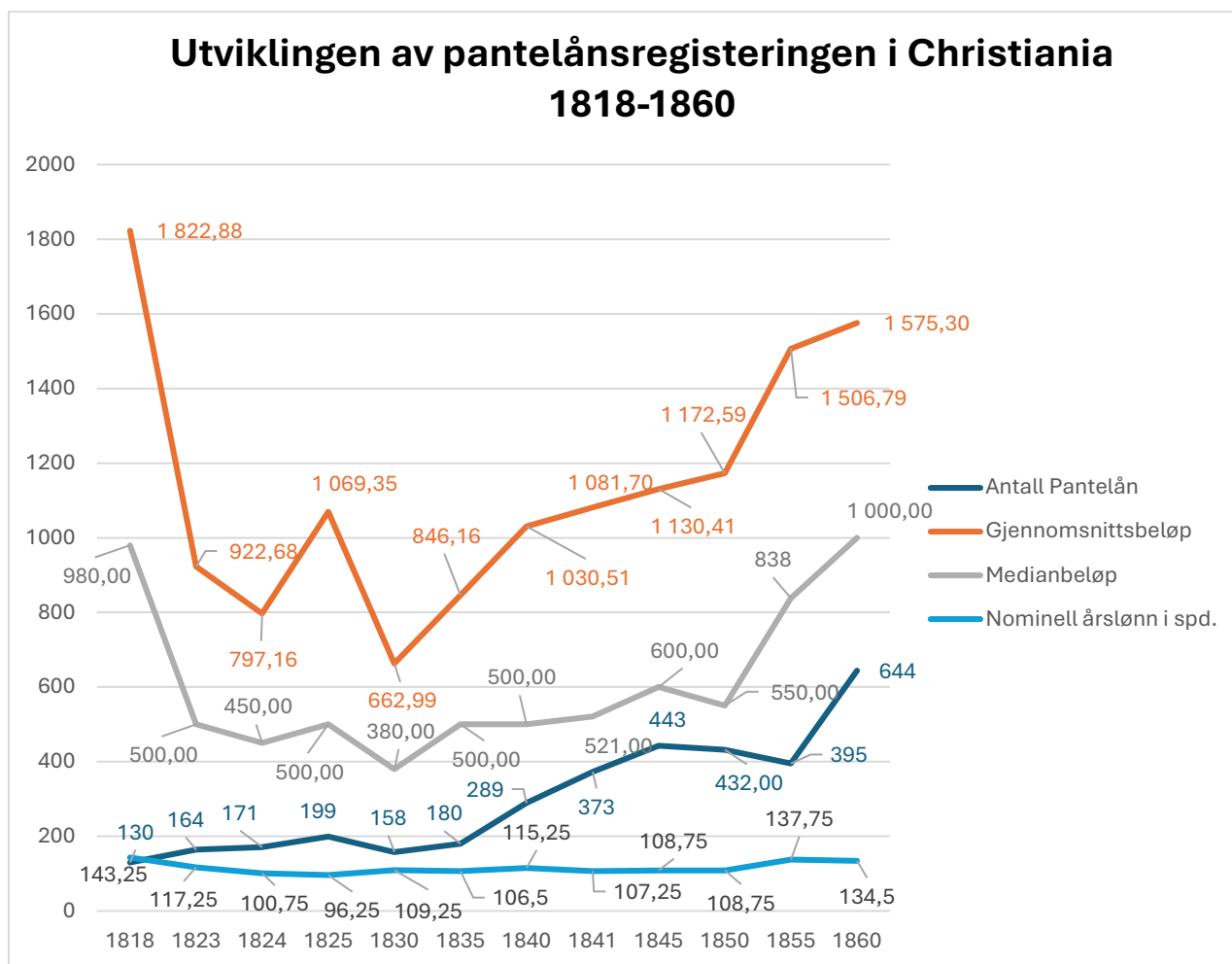

Figure 5: Markedsandeler over tid for utvalgte sektorer (1818-1860)

Vedlegg 6: Utviklingen av pantelånsmarkedet i Christiania 1818-1860

Figuren viser utviklingen i pantelånsmarkedet gjennom antall nye tinglyste pantelån hvert år (antall pantelån), gjennomsnittsbeløpet for pantelånsregisterigene og median beløpet. Dette er sammenlignet med den nominelle årslønningen i spesidaler (spd.) fra Ola H. Gryttens arbeide i Norges Bank Occasional Papers No 38: «Historical Monetary Statistics for Norway – Part II. Kapittel 5: Nominal wages in Norway 1726–1940 by occupation». Tabellen på neste side viser den nominelle årslønningen fra 1818 til 1860 I både norske kroner og spesidaler.

Nominelle årslønn 1818-1860	Total i norske kroner	Total i spesidaler
1818	573	143,25
1819	490	122,5
1820	444	111
1821	437	109,25
1822	471	117,75
1823	469	117,25
1824	403	100,75
1825	385	96,25
1826	383	95,75
1827	422	105,5
1828	393	98,25
1829	391	97,75
1830	437	109,25
1831	460	115
1832	455	113,75
1833	436	109
1834	425	106,25
1835	426	106,5
1836	428	107
1837	435	108,75
1838	439	109,75
1839	454	113,5
1840	461	115,25
1841	429	107,25
1842	421	105,25
1843	414	103,5
1844	426	106,5
1845	435	108,75
1846	430	107,5
1847	463	115,75
1848	435	108,75
1849	442	110,5
1850	435	108,75
1851	438	109,5
1852	457	114,25
1853	472	118
1854	520	130
1855	551	137,75
1856	560	140
1857	563	140,75
1858	537	134,25
1859	529	132,25
1860	538	134,5

Tidligere utgivelser i Norges Bank skriftserie

Previously issued in this series:

(Prior to 2002 this series also included doctoral dissertations written by staff members of Norges Bank.

These works are now published in a separate series: «Doctoral Dissertations in Economics».)

- Nr. 1 Leif Eide: Det norske penge- og kredittsystem, Oslo 1973, utgått, erstattet med nr. 23
- No. 1 Leif Eide: The Norwegian Monetary and Credit System, Oslo 1973, replaced by No. 23/24
- Nr. 2 En vurdering av renteutviklingen og rente-struk-turen i Norge, Oslo 1974
- No. 3 Arne Jon Isachsen: The Demand for Money in Norway, Oslo 1976
- No. 4 Peter Karl Kresl: The Concession Process and Foreign Capital in Norway, Oslo 1976
- Nr. 5 Leif Eide og Einar Forsbak: Norsk rentepolitikk, Oslo 1977
- No. 6 A credit model in Norway, Oslo 1978
- Nr. 7 Struktur- og styringsproblemer på kreditt-markedet, Oslo 1979
- Nr. 8 Per Christiansen: Om valutalovens formål, Oslo 1980
- Nr. 9 Leif Eide og Knut Holli: Det norske penge- og kredittsystem, Oslo 1980, utgått, erstattet med nr. 23
- No. 9 The Norwegian Monetary and Credit System, Oslo 1980, replaced by No. 23/24
- Nr. 10 J. Mønnesland og G. Grønvik: Trekk ved kinesisk økonomi, Oslo 1982
- No. 11 Arne Jon Isachsen: A Wage and Price Model, Oslo 1983
- Nr. 12 Erling Børresen: Norges gullpolitikk etter 1945, Oslo 1983
- No. 13 Hermod Skånland: The Central Bank and Political Authorities in Some Industrial Countries, Oslo 1984
- Nr. 14 Norges Banks uttalelse NOU 1983:39 «Lov om Norges Bank og Pengevesenet», Oslo 1984, med vedlegg
- Nr. 15 Det norske penge- og kredittsystem, Oslo 1985, utgått, erstattet med nr. 23
- No. 15 The Norwegian Monetary and Credit System, Oslo 1985, replaced by No. 23/24
- Nr. 16 Norsk valutapolitikk, Oslo 1986, utgått, erstattet med nr. 23
- No. 16 Norwegian Foreign Exchange Policy, Oslo 1987, replaced by No. 23/24
- Nr. 17 Norske kredittmarkeder. Norsk penge- og kreditt-politikk, Oslo 1989, utgått, erstattet med nr. 23
- No. 17 Norwegian Credit Markets. Norwegian Monetary and Credit Policy, Oslo 1989, replaced by No. 23/24
- No. 18 Ragnar Nymo: Empirical Modelling of Wage-Price Inflation and Employment using Norwegian Quarterly Data, Oslo 1991 (Doct.d.)
- Nr. 19 Hermod Skånland, Karl Otto Pöhl og Preben Munthe: Norges Bank 175 år. Tre foredrag om sentralbankens plass og oppgaver, Oslo 1991
- No. 20 Bent Vale: Four Essays on Asymmetric Information in Credit Markets, Oslo 1992 (Doct.d.)
- No. 21 Birger Vikøren: Interest Rate Differential, Exchange Rate Expectations and Capital Mobility: Norwegian Evidence, Oslo 1994 (Doct.d.)
- Nr. 22 Gunnvald Grønvik: Bankregulering og bankatferd 1975–1991, Oslo 1994 (Doct.d.)
- Nr. 23 Norske finansmarkeder, norsk penge- og valuta-politikk, Oslo 1995. Erstattet av nr. 34
- No. 24 Norwegian Monetary Policy and Financial Market-s, Oslo 1995. Replaced by no. 34
- No. 25 Ingunn M. Lønning: Controlling Inflation by use of the Interest Rate: The Critical Roles of Fiscal Policy and Government Debt, Oslo 1997 (Doct.d.)
- No. 26 ØMU og pengepolitikken i Norden, Oslo 1998
- No. 27 Tom Bernhardsen: Interest Rate Differentials, Capital Mobility and Devaluation Expectations: Evidence from European Countries, Oslo 1998 (Doct.d.)
- No. 28 Sentralbanken i forandringens tegn. Festskrift til Kjell Storvik, Oslo 1999
- No. 29 Øistein Røisland: Rules and Institutional Arrangements for Monetary Policy, Oslo 2000 (Doct.d.)
- Nr. 30 Viking Mestad: Frå fot til feste – norsk valutarett og valutapolitikk 1873–2001, Oslo 2002
- Nr. 31 Øyvind Eitrheim og Kristin Gulbrandsen (red.): Hvilke faktorer kan forklare utviklingen i valuta-kursen? Oslo 2003
- No. 32 Øyvind Eitrheim and Kristin Gulbrandsen (eds.): Explaining movements in the Norwegian -exchange rate, Oslo 2003
- No. 33 Thorvald G. Moe, Jon A. Solheim and Bent Vale (eds.): The Norwegian Banking Crisis, Oslo 2004
- Nr. 34 Norske finansmarkeder – pengepolitikk og -finansiell stabilitet, Oslo 2004
- No. 35 Øyvind Eitrheim, Jan T. Klovland and Jan F. Qvigstad (eds.): Historical Monetary Statistics for Norway 1819–2003, Oslo 2004
- Nr. 36 Hermod Skånland: Doktriner og økonomisk styring. Et tilbakeblikk, Oslo 2004
- Nr. 37 Øyvind Eitrheim og Jan F. Qvigstad (red.): Tilbakeblikk på norsk pengehistorie. Konferanse 7. juni 2005 på Bogstad gård. Oslo 2005
- No. 38 Øyvind Eitrheim, Jan T. Klovland and Jan F. Qvigstad (eds.): Historical Monetary Statistics for Norway – Part II, Oslo 2007
- No. 39 On keeping promises, Oslo 2009
- No. 40 Wilson T. Banda, Jon A. Solheim and Mary G. Zephirin (eds.): Central Bank Modernization, Oslo 2010
- No. 41 On transparency, Oslo 2010
- No. 42 Sigbjørn Atle Berg, Øyvind Eitrheim, Jan F. Qvigstad and Marius Ryel (eds.): What is a useful central bank?, Oslo 2011
- No. 43 On making good decisions, Oslo 2011
- Nr. 44 Harald Haare og Jon A. Solheim: Utviklingen av det norske betalingssystemet i perioden 1945–2010, med særlig vekt på Norges Banks rolle, Oslo 2011
- No. 45 On managing wealth, Oslo 2012
- No. 46 On learning from history – Truths and eternal truths, Oslo 2013
- No. 47 On institutions – Fundamentals of confidence and trust, Oslo 2014
- Nr. 48 Harald Haare, Arild J. Lund og Jon A. Solheim: Norges Banks rolle på finanssektormrådet i perioden 1945–2013, med særlig vekt på finansiell stabilitet, Oslo 2015
- Nr. 49 Martin Austnes: Kampen om banken. Et historisk perspektiv på utformingen av det nye Norges bank- og pengevesen ca. 1814–1816, Oslo 2016
- Nr. 50 Øyvind Eitrheim, Ib E. Eriksen og Arild Sæther (red.): Kampen om speciedaleren
- Nr. 51 Øistein Røisland (red.): Review of Flexible Inflation Targeting (Refit). Sluttrapport
- No. 51 Øistein Røisland (Ed.): Review of Flexible Inflation Targeting (Refit). End of Project Report
- Nr. 52 Knut Getz Wold: I samarbeid
- No. 53 Øistein Røisland and Tommy Sveen: Monetary Policy under Inflation Targeting
- Nr. 54 Helge Syrstad: Statlig pengeteori? Pengebegrep, pengekrav og statsmyndighet
- No. 55 Fabio Canova, Francesco Furlanetto, Frank Smets and Volker Wieland: Review of macro modelling for policy purposes at Norges Bank
- No. 56 Øyvind Eitrheim and Jan Fredrik Qvigstad (eds.): Norway's road to inflation targeting. Overcoming the fear of floating – counterfactual analyses of four episodes.
- No. 57 Øyvind Eitrheim, Jan Tore Klovland and Jan Fredrik Qvigstad (eds.): Historical Monetary and Financial Statistics for Norway
- No. 58 Thale Mogstad Nauen: Uavhengighet og demokratisk legitimitet. Om Norges Banks rettslige stilling.

Norges Bank

Norges Bank skriftserie | Occasional Papers Nr. 59

Oslo 2025

Adresse: Bankplassen 2

Post: Postboks 1179 Sentrum, 0107 Oslo

Telefon: 22316000

E-post: post@norges-bank.no

www.norges-bank.no

ISSN 1504-0577 (online)

ISBN 978-82-8379-383-3 (online)

Det kan siteres fra eller henvises til dette arbeid, gitt at forfatter og Norges Bank oppgis som kilde.
Synspunkter og konklusjoner i arbeidene er ikke nødvendigvis representative for Norges Bank.

Design: TRY

Layout: Aksell AS

© Norges Bank